

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет педагогіки і психології
Кафедра психології розвитку та консультування**

Кваліфікаційна робота
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РАС

Спеціальність: 053 Психологія
ОПП «Психологія»

Здобувачки вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
групи зМП-25
Сьомак Катерини Петрівни.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат психологічних наук, доцент
Олексюк Вікторія Романівна.

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат психологічних наук, доцент
Надвинична Тетяна Лонгінівна.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ.....	7
1.1 Наукові підходи до трактування сенсорної інтеграції дітей з аутизмом у психолого-педагогічній і спеціальній літературі	7
1.2 Психологічні та вікові особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом	19
1.3 Основні чинники та умови здійснення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом	29
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ	39
2.1 Діагностичний інструментарій для вивчення психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом	39
2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом	46
РОЗДІЛ 3 МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ	54
3.1 Програма підвищення ефективності сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом	54
3.2 Психологічні рекомендації психологам і педагогам щодо удосконалення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом.....	70
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ.....	96

ВСТУП

Актуальність дослідження психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом обумовлена не лише зростанням кількості осіб з цією нозологією, але й необхідністю удосконалення корекційних методик, спрямованих на їх підтримку у дошкільному віці. РАС є складним психоневрологічним розладом, що характеризується порушеннями соціальної взаємодії, комунікації та обмеженими, повторюваними видами поведінки. Однією з найбільших проблем, з якими стикаються діти з РАС, є порушення сенсорної інтеграції, що призводить до ускладнень у сприйнятті та обробці інформації, отриманої через органи чуття. Ці порушення можуть проявлятися у вигляді гіперчутливості або гіпочутливості до різних стимулів (звуків, світла, запахів, текстур тощо), що в свою чергу обмежує здатність дітей адаптуватися до навколишнього світу, а також ускладнює процеси навчання та соціалізації.

Зазначимо, що у дошкільному віці діти перебувають на важливому етапі розвитку, коли закладаються основи їх сприйняття світу і формуються соціальні, когнітивні та емоційні навички. Враховуючи це, проблема сенсорної інтеграції є надзвичайно важливою, оскільки її порушення може вплинути на всі аспекти розвитку дитини. Оскільки в закладах дошкільної освіти діти з РАС часто зустрічаються з труднощами в адаптації до соціального довкілля та організації освітнього процесу, дослідження специфіки сенсорної інтеграції є необхідним для розробки ефективних методів корекційної роботи. Психологічні особливості сенсорної інтеграції дітей з РАС мають своєрідні риси, що потребують індивідуального підходу та спеціальних корекційно-розвивальних програм.

Значення проблеми підсилюється тим, що сучасне суспільство зростає в розумінні необхідності інклюзивної освіти, що включає дітей з особливими потребами, в тому числі з РАС. Психологічні особливості, пов'язані з сенсорними порушеннями, можуть ускладнити навчання і соціалізацію таких дітей, проте застосування ефективних методів сенсорної інтеграції допомагає зменшити вказані труднощі. Адекватна психологічна підтримка, врахування індивідуальних сенсорних потреб та створення відповідних умов для розвитку

дозволяють значно покращити рівень інтеграції дітей з РАС у навчальний і соціальний простір. Необхідність дослідження проблеми підтверджується також дефіцитом спеціалізованих методик та програм, орієнтованих на сенсорну інтеграцію дітей з РАС у закладах дошкільної освіти.

Значущість дослідження психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС підсилюється й необхідністю ефективного психологічного супроводу означеної категорії осіб. Без належної уваги до сенсорної інтеграції такі діти можуть стикатися з численними бар'єрами на шляху до успішного навчання, розвитку мовлення та соціалізації. Враховуючи, що проблема сенсорної інтеграції є однією з найбільш важливих у комплексному підході до корекційної роботи з дітьми з РАС, дослідження цієї проблеми є важливим етапом у розвитку спеціальної освіти. Зазначене також важливе для підготовки фахівців у галузі спеціальної психології, адже воно дає можливість формулювати рекомендації щодо найбільш ефективних методів підтримки дітей із порушеннями сенсорної інтеграції на всіх етапах їх розвитку.

Як показує проведений аналіз психологічних джерел (О. Баєнська, А. Душка, Д. Давсон, Є. Іванов, І. Логвінова, М. Ліблінг, О. Нікольська, К. Островська, Д. Мансон, І. Мамайчук, Т. Скрипник, В. Синьов, В. Тарасун, Г. Хворова, Д. Шульженко та ін.), вітчизняна наука сьогодні має недостатньо розроблені підходи до вирішення аналізованої проблеми, а отже, необхідні подальші наукові дослідження для розробки таких програм, які б враховували не лише індивідуальні особливості кожної дитини, але й використовували сенсорні вправи та методи для розвитку дітей з РАС. Тому наукове дослідження психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС є не тільки важливою складовою пошукувань в галузі спеціальної психології, але й нагальною потребою для створення реальних методик, які допоможуть цим дітям краще адаптуватися до життя в соціумі, навчатися та розвиватися у рамках інклюзивного навчального процесу.

Зважаючи на те, що сенсорна інтеграція є важливим етапом розвитку дітей з РАС і має значний вплив на їхнє адаптивне функціонування, емоційний стан і здатність до навчання, теоретична і практична значущість проблеми для сучасної

психологічної теорії і практики, недостатність її методичної розробленості в спеціальній психології та наявність достатніх передумов для її розв'язання зумовили вибір нами теми кваліфікаційної роботи: «**Психологічні особливості сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС**».

Мета дослідження – теоретичне та експериментальне обґрунтування психологічних особливостей сенсорної інтеграції дошкільників з аутизмом.

Завдання дослідження:

1. Визначити наукові підходи до трактування сенсорної інтеграції дітей з аутизмом у психолого-педагогічній і спеціальній літературі.
2. Виявити психологічні та вікові особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом.
3. Охарактеризувати основні чинники та умови здійснення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом.
4. Емпірично дослідити психологічні особливості сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом.
5. Обґрунтувати програму підвищення ефективності сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом та відповідні психологічні рекомендації психологам і педагогам.

Об'єкт дослідження – сенсорна інтеграція дітей дошкільного віку з аутизмом як психологічний феномен.

Предметом дослідження є психологічні особливості сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом.

Методи дослідження:

- *теоретичні* – аналіз, синтез, класифікація, систематизація даних психологічної літератури, що дало змогу визначити сутність сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру, показати особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру як передумову їх сенсорної інтеграції та охарактеризувати основні чинники та умови здійснення сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру;

- *емпіричні* – методи психологічної діагностики (діагностичні завдання для вивчення обізнаності дітей з сенсорними еталонами (колір, розмір, форма);

- *математико-статистичні* – для математичної обробки, кількісно-якісного аналізу й належної інтерпретації результатів експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження – Благодійна Організація «Благодійний Фонд «Карітас-Хмельницький УГКЦ». Емпіричним дослідженням було охоплено 10 дітей із розладом аутичного спектру.

Теоретичне значення дослідження полягає у комплексному науково-практичному обґрунтуванні психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС. Зокрема, поглиблено розуміння понять «сенсорна інтеграція», «сенсорна інтеграція дітей дошкільного віку з аутизмом», «психологічні особливості сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом», проаналізовано наукові підходи до трактування сенсорної інтеграції дітей з аутизмом у психолого-педагогічній і спеціальній літературі, виявлено психологічні та вікові особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом, охарактеризовано основні чинники та умови здійснення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом, запропоновано дієві методи і способи сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом.

Практичне значення роботи визначено обґрунтуванням та розробкою програми здійснення сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру, відповідних психологічних рекомендацій психологам і педагогам, а також апробованим діагностичним інструментарієм, спрямованим на емпіричне вивчення особливостей сенсорного розвитку дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру. Підібрані методи, прийоми та засоби діагностики і корекції сенсорної інтеграції дітей з аутизмом можуть використовувати психологи та фахівці спеціальної освіти. Також здобуті результати можуть використовувати викладачі закладів вищої освіти та студенти спеціальностей 053 Психологія та 231 Спеціальна освіта для підготовки до занять.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків, а також списку використаних джерел (94 позиції) і 4 додатків. Загальний обсяг роботи складає 126 сторінок, основний зміст дослідження викладено на 87 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

1.1 Наукові підходи до трактування сенсорної інтеграції дітей з аутизмом у психолого-педагогічній і спеціальній літературі

Проблема сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру є однією з актуальних тем у психолого-педагогічній та спеціальній літературі, оскільки ці порушення значною мірою впливають на здатність дітей адекватно сприймати і реагувати на сенсорні стимули навколишнього світу. Вивчення цієї проблеми виявило численні труднощі, з якими стикаються діти з РАС у процесі сенсорної обробки інформації, що має прямий вплив на їхню поведінку, соціальні навички та адаптацію в суспільстві. Однак, незважаючи на значний обсяг досліджень, питання ефективних методів корекції та підтримки сенсорного розвитку таких дітей освіти залишаються недостатньо розробленими. Це ставить перед науковцями завдання вдосконалення теоретичних і практичних підходів до сенсорної інтеграції, що є важливою складовою розвитку дітей з РАС.

Як стверджує Д. Шульженко, сенсорна інтеграція – це процес організації та обробки сенсорної інформації, що надходить від різних органів чуття, і її узгоджене використання для забезпечення адекватної реакції на навколишнє середовище. Для дітей з РАС цей процес має особливе значення, оскільки порушення сенсорної інтеграції може призводити до труднощів у сприйнятті звуків, запахів, текстур та інших стимулів. У нормі сенсорна інформація швидко й автоматично обробляється мозком, що дозволяє людині ефективно реагувати на різні ситуації. У дітей з порушеннями аутистичного спектру цей процес часто спотворений, що проявляється у гіпер- чи гіпосенсорних реакціях. Сенсорна інтеграція має ключове значення для розвитку емоційних, пізнавальних і соціальних навичок, оскільки саме через організацію сенсорної інформації дитина здатна орієнтуватися в просторі, взаємодіяти з іншими людьми та навчатися. У зв'язку з цим сенсорна інтеграція є основою для розвитку адаптивної поведінки та формування здатності до навчання. Важливою

частиною цього процесу є розвиток внутрішньої когерентності між різними сенсорними системами, що дозволяє дитині ефективно сприймати світ [94].

На думку М. Козак, сенсорна інтеграція визначається як здатність організму ефективно приймати, обробляти та адаптуватися до сенсорної інформації, яка надходить через органи чуття. У дітей з розладами аутистичного спектру ця здатність порушена, що створює труднощі у поведінці та взаємодії зі світом. Порушення сенсорної інтеграції може проявлятися у зниженій або підвищеній чутливості до певних стимулів, що супроводжується невідповідною реакцією на звуки, світло, запахи чи дотики. Наприклад, дитина може бути надмірно чутливою до певного звуку, що викликає у неї стрес, або, навпаки, може не помічати важливі сенсорні сигнали, такі як біль або голод. Система сенсорної інтеграції забезпечує зв'язок між фізичними відчуттями і емоційними реакціями, що є важливим для розвитку самоусвідомлення та соціальних навичок. У разі порушень цієї системи дітям необхідна спеціалізована підтримка, яка включає в себе різноманітні методики, спрямовані на поліпшення сенсорної обробки. Процес сенсорної інтеграції потребує комплексного підходу, що включає індивідуальну корекцію та стимуляцію сенсорних систем [88].

За словами Н. Литвин, сенсорна інтеграція є здатністю мозку людини організовувати та узгоджувати сигнали, що надходять від різних сенсорних систем, таких як слух, зір, дотик, смак, запах, а також система рівноваги і пропріоцепція. У здорових дітей цей процес відбувається автоматично, але у дітей з РАС або іншими порушеннями розвитку часто спостерігаються труднощі у правильному сприйнятті і обробці цієї інформації. Порушення сенсорної інтеграції може проявлятися в надмірній реакції на зовнішні подразники (наприклад, гучні звуки або яскраве світло) або в недостатній чутливості до них. У результаті це може призвести до поведінкових розладів, проблем у взаємодії з іншими дітьми, а також у розвитку моторних навичок. У дітей з РАС сенсорні порушення часто супроводжуються такими симптомами, як агресія, тривожність, або, навпаки, апатія. Враховуючи значення сенсорної інтеграції для адаптивної поведінки, важливо розробляти індивідуальні методики та підходи, спрямовані на корекцію цих порушень. Правильне стимулювання та підтримка

сенсорних систем дитини можуть суттєво полегшити її адаптацію до навколишнього середовища та сприяти розвитку її комунікативних і пізнавальних навичок [34].

У. Кіслінг доводить, що сенсорна інтеграція – це складний процес, що включає поєднання різних форм сенсорного сприйняття для досягнення оптимальної адаптації до зовнішнього світу. Вона охоплює всі аспекти взаємодії дитини з навколишнім середовищем через органи чуття та визначає рівень її комунікаційних, пізнавальних і моторних можливостей. У дітей з РАС цей процес часто спотворений, що впливає на їхню здатність до навчання, соціальної взаємодії та розвитку різних навичок. Сенсорна інтеграція включає не тільки фізичне сприйняття подразників, але й емоційну реакцію на них, що визначає поведінку дитини. Наприклад, дитина з порушенням сенсорної інтеграції може мати труднощі в адаптації до нових ситуацій або людей, що вимагає спеціального підходу до її навчання та виховання. Проблеми з сенсорним сприйняттям можуть призвести до різноманітних поведінкових реакцій, від уникання певних ситуацій до надмірного занепокоєння або агресії [23].

У праці Е. Дж. Айрес сенсорна інтеграція в контексті розвитку дітей з РАС визначається як процес, що включає організацію та координацію сигналів, які надходять від різних сенсорних систем, з метою забезпечення нормальної поведінки і адекватної реакції на зовнішні стимули. У дітей з РАС цей процес часто порушений, що може викликати неадекватні реакції на звичні для інших людей подразники, такі як світло, звук або тактильні відчуття. Порушення сенсорної інтеграції в дитини можуть проявлятися у вигляді гіперчутливості, коли вона надмірно реагує на подразники, або гіпочутливості, коли вона не звертає увагу на важливі сенсорні сигнали. Ці порушення значно ускладнюють здатність дітей з РАС орієнтуватися в навколишньому середовищі, взаємодіяти з іншими дітьми та ефективно навчатися. Сенсорна інтеграція важлива для розвитку моторних навичок, емоційної стійкості та соціальних взаємодій, тому її корекція є важливою частиною педагогічної підтримки дітей з РАС. Під час терапевтичних заходів важливо враховувати індивідуальні потреби кожної

дитини в сенсорному сприйнятті та створювати відповідні умови для розвитку цих функцій [1].

Ю. Вакуленко пише, що сенсорна інтеграція – це природний процес, через який дитина обробляє та відповідає на сенсорні сигнали, що надходять із навколишнього середовища. У дітей з РАС цей процес може бути порушений, що призводить до незвичних або нетипових реакцій на звуки, текстури, запахи або інші сенсорні стимулювання. Проблеми з сенсорним сприйняттям можуть проявлятися в підвищеній або зниженій чутливості до певних стимулів, що безпосередньо впливає на поведінку дитини. Наприклад, дитина може бути занадто чутливою до гучних звуків, що викликають у неї тривогу або стрес, або, навпаки, не помічати важливі сенсорні сигнали, такі як біль чи голод. Діти з порушеннями сенсорної інтеграції можуть мати труднощі в соціальних взаємодіях, оскільки їх реакції на зовнішні стимули можуть бути непередбачуваними для оточуючих. Таким чином, сенсорна інтеграція є необхідною умовою для нормального розвитку дитини і її адаптації в соціальному середовищі. Для дітей з РАС часто потрібна спеціалізована підтримка, що включає індивідуальні підходи до розвитку сенсорних функцій та корекцію порушень, які виникають в цьому процесі [5].

Загалом сенсорна інтеграція у дітей з розладами аутистичного спектру є важливим компонентом їх розвитку, що дозволяє їм адекватно реагувати на інформацію, що надходить через органи чуття. Процес сенсорної інтеграції включає здатність мозку ефективно обробляти та організовувати сенсорні сигнали, що приходять від різних частин тіла, таких як шкіра, очі, вуха та інші органи чуття. У дітей з РАС цей процес порушений, що може призводити до гіпер- або гіпочутливості до зовнішніх стимулів. Так, «деякі діти можуть виявляти занадто сильну чутливість до текстур або звуків, в той час як інші можуть не помічати важливих сенсорних сигналів, що ускладнює орієнтування в довкіллі» [12, с. 163]. Сенсорна інтеграція є важливою для розвитку емоційної стійкості, соціальних навичок та моторної координації. Тому корекція порушень сенсорної інтеграції є важливою складовою підтримки дітей з РАС.

В рамках сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру, виділяють низку наукових підходів. Так, терапевтичний підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру є одним з основних методів корекції сенсорних порушень у цих дітей. Він спрямований на покращення здатності дітей обробляти та реагувати на різноманітні сенсорні стимули. Основна мета цього підходу полягає в тому, щоб допомогти дитині вчитися адекватно сприймати і реагувати на зовнішні подразники, що можуть викликати дискомфорт або стрес через особливості аутичного розвитку.

В рамках терапевтичного підходу використовуються різноманітні вправи та активності, що спеціально розроблені для покращення сенсорної інтеграції. Наприклад, спеціальні вправи на гойдалках, качання, катання на рухомих конструкціях, використання текстурних матеріалів сприяють розвитку здатності дитини регулювати сенсорні перцепції. Заняття допомагають дитині навчитися приймати різні сенсорні стимули і правильно на них реагувати. Наприклад, якщо дитина з РАС має гіперчутливість до рухів або звуків, вправи на гойдалках або катання можуть бути розроблені таким чином, щоб допомогти їй поступово адаптуватися до подразників і навчитися їх контролювати [14].

Терапевтичний підхід допомагає дітям не лише знизити рівень стресу, викликаного сильними сенсорними впливами, але й розвивати позитивні асоціації з новими сенсорними переживаннями. Важливою частиною цього процесу є те, що такі вправи проводяться під наглядом фахівців, які уважно спостерігають за реакціями дитини, щоб коригувати інтенсивність і тип стимулів, підбираючи найбільш ефективні способи інтеграції сенсорних переживань. Завдяки таким заходам діти з РАС мають можливість покращити свою здатність до обробки сенсорної інформації, а також розвивати навички адаптації до змінюваного середовища. Для дітей, які переживають сенсорну перевантаженість або навпаки – не здатні вловлювати важливі сигнали навколишнього світу, цей підхід дає можливість навчитися відчувати і розпізнавати ці стимули на більш глибокому рівні [23].

Індивідуалізований підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру є однією з найбільш важливих та ефективних стратегій у

корекційній роботі з цими дітьми. Він базується на розумінні того, що кожна дитина з РАС має унікальні потреби та особливості сприйняття сенсорних стимулів, які можуть суттєво відрізнятися від тих, що характерні для дітей з типовим розвитком. Діти з РАС часто мають порушення сенсорної інтеграції, такі як гіперчутливість або гіпочутливість до певних подразників, і тому важливо враховувати особливості при розробці корекційних програм.

Індивідуалізований підхід дозволяє більш точно визначити, які стимули дитина сприймає із труднощами або з тривогою, і відповідно коригувати інтенсивність та тип стимулів. Наприклад, якщо дитина має гіперчутливість до шуму, під час терапевтичних занять можуть бути використані менш інтенсивні звукові ефекти, або заняття проводяться в тиші. У той же час, для дитини з гіпочутливістю, навпаки, може бути застосована техніка поступового збільшення стимулів, щоб допомогти їй розвивати здатність реагувати на більш складні звукові, тактильні чи інші сенсорні подразники [30].

Один із важливих аспектів індивідуалізованого підходу полягає в тому, що він не лише орієнтований на сенсорну інтеграцію, а й на розвиток соціальних, емоційних і когнітивних навичок дитини. Наприклад, у випадку, якщо дитина має проблеми з соціальною взаємодією через сенсорні порушення, програма може включати спеціальні вправи для покращення соціальних навичок, що допомагають дитині взаємодіяти з іншими дітьми в контексті сенсорних ігор. Це може включати використання ігор, що поєднують сенсорні стимули, з метою не лише розвитку сенсорних здібностей, але й сприяння соціалізації.

Інтегративний підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутичного спектру фокусується на застосуванні сенсорних вправ і активностей в звичних для дитини умовах, таких як ігрові ситуації, процес навчання або реальні життєві ситуації. Це дозволяє дітям не лише розвивати сенсорні навички, але й активно інтегрувати ці навички в повсякденне життя, що є надзвичайно важливим для їх адаптації до соціуму і здатності ефективно орієнтуватися в різних ситуаціях. Ідея цього підходу в тому, щоб створити умови, де дитина може застосовувати набуті сенсорні навички в природному контексті, зменшуючи стрес від нових ситуацій і допомагаючи їй адаптуватися до оточуючого світу [37].

Основною метою інтегративного підходу є не лише розвиток сенсорних навичок, але й створення можливості для дитини адаптуватися до соціальних норм і навичок, необхідних для її участі в суспільному житті. Наприклад, якщо дитина має труднощі з орієнтацією в просторі або сприйняттям сенсорних стимулів у школі чи в ігровому середовищі, вона може бути залучена до спеціальних вправ у реальних умовах. Це може включати використання ігор або ситуацій, які імітують реальні життєві обставини, що дозволяє дитині поступово звикати до сенсорних впливів в безпечному і контрольованому середовищі.

Інтегративний підхід передбачає створення ситуацій, в яких сенсорні навички дитини тренуються під час її участі в реальних завданнях. Це може бути використання практичних ситуацій, коли дитина виконує завдання, що включають сенсорну інформацію, наприклад, сортування предметів за кольором або текстурою, що одночасно розвиває не лише її сенсорні, а й когнітивні навички. Такі вправи дають можливість дитині засвоювати сенсорні навички в контексті реального життя, що допомагає їй не лише зберігати інтерес до навчання, але й краще орієнтуватися в звичних ситуаціях [49].

Ще одним важливим аспектом інтегративного підходу є підтримка соціалізації дитини. Заняття, в яких дитина бере участь разом з іншими дітьми, дозволяють їй покращити свої соціальні навички, які так необхідні для ефективної комунікації в суспільстві. Наприклад, в процесі групових ігор дитина може навчитися взаємодіяти з однолітками, в тому числі вирішувати конфлікти або співпрацювати, що є важливими соціальними навичками. Ці ситуації сприяють розвитку емпатії та покращенню здатності до співпраці.

Ігровий підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру є одним з найбільш ефективних і привабливих методів у корекційній роботі з цими дітьми. Ігри мають велику цінність, оскільки вони дозволяють поєднати навчання і розвиток з активною участю дитини, що є важливим для дітей з РАС, які часто мають труднощі з традиційними методами навчання. В ігровому процесі дитина не лише займається спеціальними вправами для розвитку сенсорних навичок, а й отримує можливість взаємодіяти з навколишнім середовищем і соціумом через гру [31].

Зазначимо, що сенсорні вправи, що включають гру, можуть бути різноманітними та адаптованими до індивідуальних потреб кожної дитини. Наприклад, використання різних текстурних матеріалів, таких як глина, пісок, вода або спеціальні тканини, дає можливість дитині відчувати різні тактильні стимули. Це дозволяє не тільки розвивати тактильну чутливість, а й покращувати здатність адаптуватися до змін у сенсорному середовищі. Вони допомагають дітям з РАС поступово звикати до нових, іноді для них надто інтенсивних, стимулів. Використання матеріалів з різними текстурами, кольорами або навіть запахами створює умови для розвитку багатоканальної сенсорної інтеграції [1].

Ігрові ситуації можуть включати також елементи зорових і слухових стимулів, що дозволяє дітям розвивати здатність орієнтуватися в середовищі, яке постійно змінюється. Наприклад, ігри з використанням кольорових кубиків, карток або світлових ефектів допомагають дітям з РАС вчитися реагувати на візуальні сигнали, що є важливим аспектом для соціальної адаптації. Ігри, які включають різноманітні звукові ефекти, можуть стимулювати слухове сприйняття дитини, допомагаючи їй орієнтуватися в звуковому середовищі та знижувати стрес від несподіваних або дуже гучних звуків [23].

Ігровий підхід дозволяє також активно залучати дітей до колективної діяльності, що важливо для розвитку їхніх соціальних навичок. Наприклад, ігри з іншими дітьми чи дорослими створюють можливості для співпраці, обміну предметами, взаємодії та вирішення проблем. Це не лише стимулює сенсорну інтеграцію, але й сприяє розвитку емоційного інтелекту, оскільки дитина навчається розуміти та регулювати свої емоції в умовах гри. Однією з важливих переваг ігрового підходу є те, що він дозволяє дитині вільно експериментувати з різними сенсорними враженнями без значного стресу або тривоги. Діти з РАС часто мають чутливість до нових чи незнайомих стимулів, але в контексті гри вони можуть адаптуватися до нових умов через гру, що дає можливість поступово навчати їх сприймати ці стимули без негативних реакцій.

Адаптивний підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру є важливим і необхідним методом корекції, який орієнтований на створення спеціально організованого сенсорного середовища, що відповідає

індивідуальним потребам дитини. Діти з РАС часто мають різні проблеми з обробкою сенсорної інформації, тому дуже важливо забезпечити умови, які сприяють правильному сприйняттю зовнішніх подразників. Адаптивне середовище дозволяє зменшити стрес і тривогу, які часто супроводжують дітей з РАС через надмірну або недостатню стимуляцію їх сенсорних каналів [2].

Один із основних аспектів цього підходу – це створення тихих і затишних зон для дітей, які мають гіперчутливість до звуків, яскравого світла чи інших сенсорних подразників. Такі зони можуть бути оснащені м'якими меблями, приглушеним освітленням і безшумними матеріалами, що дозволяє дитині знаходитися в комфортному просторі, де сенсорна система не перевантажується. Важливим елементом цих зон є також їх адаптивність – вони можуть бути легко змінені залежно від того, як дитина реагує на певні умови. Це дозволяє створити оптимальні умови для кожної дитини, враховуючи її індивідуальні потреби.

Адаптивний підхід передбачає використання спеціальних матеріалів, які стимулюють різні сенсорні канали, що дозволяє дітям з РАС обробляти сенсорну інформацію. Наприклад, використання текстурованих поверхонь, різних тканин або предметів, що змінюють форму чи колір, дає можливість дитині поступово звикати до нових відчуттів. Це може бути особливо важливо для дітей з гіпочутливістю або гіпочутливістю до певних сенсорних стимулів. Спеціалісти можуть використовувати різноманітні сенсорні вправи, які проводяться в індивідуальному темпі, забезпечуючи дитині час для поступового освоєння нових навичок. Вказане дозволяє уникнути перевантаження сенсорних систем, що є особливо важливим для дітей з РАС [16].

Адаптивний підхід до сенсорної інтеграції має велику цінність, оскільки він не тільки допомагає дітям з РАС краще обробляти сенсорні стимули, але й сприяє розвитку їхніх когнітивних, моторних та емоційних навичок. Поступово освоюючи нові сенсорні враження, дитина стає більш впевненою у своїх силах, що позитивно впливає на її загальний розвиток і соціальну адаптацію. Цей підхід також дозволяє враховувати індивідуальні реакції дітей на різні стимули і коригувати середовище в реальному часі. Тобто процес сенсорної інтеграції стає більш динамічним і адаптованим до потреб кожної конкретної дитини, що

робить його більш ефективним. Враховуючи різноманітність і складність потреб дітей з РАС, адаптивне середовище може стати ключовим інструментом для підтримки їхнього розвитку в умовах закладів дошкільної освіти.

Мультисенсорний підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру є одним з найбільш ефективних методів розвитку сенсорних навичок. Він базується на використанні різних сенсорних каналів, таких як слух, зір, дотик, смак і нюх, для стимуляції та розвитку здатності дитини обробляти сенсорну інформацію з різних джерел. Оскільки діти з РАС часто мають труднощі з правильним сприйняттям і обробкою сенсорних стимулів, мультисенсорний підхід дозволяє створювати комплексну сенсорну реальність, що допомагає дітям інтегрувати і обробляти різні види стимулів одночасно. Основна мета підходу в тому, щоб допомогти дитині з РАС більш ефективно взаємодіяти з навколишнім світом, розвиваючи здатність обробляти сенсорну інформацію різними способами [21].

Один із аспектів мультисенсорного підходу – створення ситуацій, у яких дитина може працювати з різними видами стимулів одночасно. Наприклад, під час навчання дитина може взаємодіяти зі спеціальними іграшками, що видають звуки, мають різні текстури та кольори, а також запахи. Це дозволяє активізувати одночасно кілька сенсорних каналів і стимулювати когнітивні процеси, які допомагають дитині краще адаптуватися до різноманітних сенсорних ситуацій. Мультисенсорний підхід також застосовується в ігрових ситуаціях, де дитина може маніпулювати різними матеріалами, що володіють різними текстурами, кольорами та запахами. Ігри, які включають сенсорні стимули, допомагають не лише розвивати сенсорні навички, а й покращувати соціальні здібності [31].

Руховий підхід до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру полягає в використанні фізичних вправ і рухливих активностей для стимулювання здатності дитини обробляти і інтегрувати сенсорні стимули. Це включає вправи на балансування, стрибки, лазіння, катання на гойдалках і інші фізичні активності, які активізують різні сенсорні канали. Такі вправи допомагають дитині не лише розвивати фізичні навички, але й сприяють поліпшенню її здатності сприймати і взаємодіяти з навколишнім світом. Діти з

РАС часто мають труднощі з розвитком моторних навичок і координації, тому рухова активність стає важливою частиною процесу сенсорної інтеграції.

Зазначимо, що балансування, стрибки і лазіння стимулюють сенсорні канали дотику, слуху та вестибулярної системи. Вестибулярна система, яка відповідає за сприйняття руху та рівноваги, грає важливу роль у розвитку дитини. Під час виконання вправ на баланс або стрибків, дитина отримує важливу сенсорну інформацію, яка допомагає їй краще орієнтуватися у просторі і розвивати координацію рухів. Це особливо важливо для дітей з РАС, оскільки вони можуть мати порушення в рівновазі, що ускладнює їх здатність до саморегуляції і навігації в повсякденному житті [2].

Одним із прикладів використання рухових активностей є катання на гойдалках, яке забезпечує стимуляцію вестибулярної системи. Цей процес допомагає дітям розвивати почуття рівноваги, координації та розуміння простору. Діти з РАС часто мають труднощі з відчуттям тілесної позиції, а рухливі ігри на гойдалках допомагають їм налагодити цей зв'язок. Важливо, щоб ці активності були адаптовані до індивідуальних потреб кожної дитини, оскільки деякі можуть мати підвищену або знижену чутливість до руху. Рухова активність також сприяє розвитку моторних навичок, що включають в себе дрібну і велику моторику. Діти з РАС часто стикаються з труднощами в розвитку моторних навичок, тому вправи, що включають рухи, допомагають їм зміцнити м'язову масу, поліпшити рухливість та підвищити впевненість у собі [46].

Активне залучення до рухових ігор також сприяє розвитку соціальних навичок. Діти з РАС можуть мати труднощі з взаємодією з іншими дітьми, тому спільні ігри, де вони виконують вправи разом, допомагають їм розвивати комунікацію, вчити правила співпраці та взаємодії. Рухові ігри можуть включати завдання, де діти повинні працювати в команді, що допомагає їм навчатися спільній діяльності і знижує рівень ізоляції. Також руховий підхід допомагає знижувати ризик розвитку порушень у фізичному розвитку. Займаючись руховою активністю, діти вчаться правильно використовувати свої м'язи і суглоби, що зменшує ймовірність розвитку проблем з поставою, рухливістю або

іншими фізичними порушеннями. Це особливо важливо для дітей з РАС, оскільки вони можуть мати проблеми з моторними навичками [42].

Інтерактивний підхід до сенсорної інтеграції дітей з РАС полягає в активному залученні дітей до соціальної взаємодії в рамках спеціальних сенсорних ігор або занять. Важливою рисою цього підходу є те, що він поєднує розвиток сенсорних навичок із покращенням соціальних компетенцій дитини. Зазвичай діти з РАС мають труднощі в соціалізації, через що взаємодія з іншими дітьми може бути для них складною. Тому інтерактивні сенсорні ігри створюють можливість для них не лише отримати необхідну сенсорну стимуляцію, але й поступово навчатися важливим соціальним навичкам.

Інтерактивні ігри, що включають маніпуляції з різними сенсорними матеріалами, можуть допомогти дітям з РАС покращити здатність реагувати на сенсорні стимули в умовах соціальної взаємодії. Це може бути взаємодія з іншими дітьми через спільну гру, де кожен учасник бере на себе певну роль або виконує спільні завдання, що сприяють розвитку співпраці, взаємодії та взаєморозуміння. Для дітей з РАС важливо створити таке середовище, яке не лише стимулює їхні сенсорні системи, а й дозволяє їм вчитися бути частиною соціальних груп, долати комунікаційні бар'єри. Такий підхід допомагає дітям поступово звикати до звуків, рухів, об'єктів та інших сенсорних подразників в соціальному контексті [52].

Один із аспектів інтерактивного підходу – це також спільне виконання завдань або взаємодія в групі, що допомагає дітям з РАС розвивати терпіння, уважність та здатність до співпраці. Ігри можуть бути побудовані таким чином, щоб кожен учасник мав можливість виконувати свою частину завдання, але разом вони досягають спільної мети. Це сприяє розвитку командного духу, що є важливим у суспільстві. Окрім того, інтерактивні ігри можуть допомогти зняти напругу та тривогу, які часто виникають у дітей з РАС під час соціальної взаємодії. У такому випадку сенсорні вправи виконуються в безпечному, зрозумілому та підтримуючому середовищі, що дозволяє дитині розслабитися і відчувати себе комфортно. Поступово це сприяє зменшенню рівня стресу у дітей, що полегшує їхню інтеграцію в соціум [68].

Отже, визначені підходи до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру демонструють важливість комплексного підходу в корекційній роботі з ними. Кожен з підходів – терапевтичний, індивідуальний, інтегративний, ігровий, адаптивний, мультисенсорний, руховий, інтерактивний – має на меті оптимізувати процес обробки сенсорної інформації, що є критично важливим для розвитку дітей з РАС. Комплексний підхід до сенсорної інтеграції дозволяє створювати умови для гармонійного розвитку дітей з РАС, сприяючи їхній успішній адаптації до суспільства та довкілля.

1.2 Психологічні та вікові особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом

Психолого-педагогічна характеристика дітей дошкільного віку з РАС є важливим кроком для розуміння особливостей їхнього розвитку та визначення ефективних підходів до сенсорної інтеграції. Діти з РАС часто мають специфічні труднощі у взаємодії зі світом, що проявляється в обмеженій здатності до соціалізації, порушеннях комунікаційних навичок, у сенсорних порушеннях, таких як гіпер- або гіпочутливість до стимулів. У зв'язку з цим особливу увагу необхідно приділяти індивідуальним особливостям кожної дитини, враховуючи її сенсорні, емоційні та когнітивні потреби. Розуміння психолого-педагогічних аспектів розвитку таких дітей дозволяє створювати адаптовані методи роботи, які сприяють успішній сенсорній інтеграції та покращенню їхньої здатності адаптуватися до соціального та навчального середовища.

В умовах сучасного суспільства зростає потреба у врахуванні особливостей розвитку дітей з розладами аутистичного спектра (РАС). Для забезпечення ефективного навчально-виховного процесу в дошкільних освітніх установах важливо приділяти увагу специфіці психічного та сенсорного розвитку таких дітей. Сенсорна сфера відіграє ключову роль у формуванні базових навичок комунікації, що дозволяє налагоджувати взаємодію як з однолітками, так і з дорослими. У процесі соціальної адаптації діти з РАС часто стикаються із ситуаціями, що потребують особливих сенсорних реакцій, тому

розвиток цієї сфери є важливою складовою інтеграції.

Розлади аутистичного спектра є складним багатовимірним феноменом, що охоплює широкий спектр проявів, які можуть ускладнювати процес діагностики та корекції. Соціальний, когнітивний, мовленнєвий і емоційний розвиток особистості нерозривно пов'язані між собою, і порушення в одній із цих сфер можуть призводити до комплексних труднощів у психічній діяльності. Покращення якості життя дітей із РАС сприяє зниженню рівня психоемоційної напруги, спрощує процес психолого-педагогічної корекції та підвищує ефективність соціальної адаптації [45].

Згідно з визначенням «Американської асоціації з аутизму», РАС є вродженим біоневрологічним порушенням, яке проявляється у перші роки життя [63]. У британській науковій традиції це порушення пов'язують переважно з труднощами мовлення, визначаючи його як порушення процесів кодування та розуміння мовних структур [83]. В українській науковій літературі РАС розглядається як спектральне порушення з варіативними симптомами та різним ступенем вираженості: «симптоми захворювання при аутизмі зустрічаються у найрізноманітніших комбінаціях, а хвороба може мати різні ступені тяжкості» [57, с. 26].

РАС зазвичай характеризується як «комплексне порушення розвитку з раннім початком та стійким перебігом» [45, с. 11]. Симптоми можуть частково згасати з віком, однак їх прояви нерідко зберігаються у дорослому житті. Діагностика РАС вимагає комплексного підходу, оскільки наявність окремого симптому не є достатньою підставою для постановки діагнозу. Основними критеріями є так звана аутистична тріада: порушення соціальної взаємодії, обмеженість інтересів, стереотипна поведінка та труднощі в комунікації. Варто враховувати, що окремі прояви цієї тріади можуть спостерігатися і у дітей з нормотиповим розвитком, зокрема у випадку шизоїдної акцентуації характеру.

Індивідуальний підхід до навчання, врахування особливостей сенсорного сприйняття та комплексна діагностика є ключовими факторами успішної соціалізації дітей із РАС. Це вказує на необхідність подальших наукових досліджень для розробки ефективних методів психолого-педагогічної корекції та

адаптації таких дітей у закладах дошкільної освіти та поза їхніми межами.

Одна з провідних дослідниць РАС, К. Островська, визначає цей стан як глибокий розлад комунікації, що виникає через первинні порушення структури або асинхронний розвиток мовленнєвих навичок, що зрештою призводить до втрати комунікативної функції у процесі формування когнітивної діяльності [62, с. 21]. У межах мовленнєвого розвитку діти з розладами аутистичного спектра (РАС) можуть повністю уникати вербального спілкування або, навпаки, повторювати почуті фрази без прагнення до діалогу. Їхнє мовлення часто характеризується ехолалією (негайною чи відстроченою), стереотипними вокалізаціями, монотонною інтонацією або ритмічним повторенням окремих слів [62, с. 26]. Відсутність вираженої комунікативної функції мовлення є одним із ключових бар'єрів у соціалізації дитини [62, с. 54].

Синдром Каннера, відомий як класичний аутизм, зазвичай діагностується у дітей до трьох років, без попередніх ознак типового розвитку. Відповідно до «Класифікації психічних і поведінкових розладів», цей стан супроводжується істотними порушеннями соціальної взаємодії, обмеженістю комунікативних навичок та вираженими стереотипними формами поведінки [24, с. 101].

У ранньому віці батьки часто помічають атипові реакції немовлят на базові потреби. Наприклад, можуть виникати труднощі з годуванням – від повної відмови від грудного молока до надмірно активного смоктання. Харчова вибірковість є типовою: дитина може категорично не приймати певні продукти, такі як молоко або риба. Також спостерігаються порушення роботи шлунково-кишкового тракту та схильність до алергічних реакцій. Сон може бути нерегулярним: одні діти довго не засинають, а інші лежать у ліжечку без видимих ознак дискомфорту.

Вітальні функції. Реакції на сенсорні стимули можуть бути полярними: від надмірної чутливості до повної байдужості. Наприклад, дитина може не реагувати на гучний шум або, навпаки, лякатися ледь чутного звуку. Відповідь на фізичний дискомфорт також варіюється: від істеричного плачу через незначний подразник до повного ігнорування мокрих пелюшок чи холоду. Деякі батьки описують таких дітей як «зручних» через їхню надмірну спокійність [10].

Діти з РАС нерідко мають вегетативні порушення, зокрема епізоди блювоти, зригування або нестабільного стулу без очевидних причин. У міру дорослішання деякі симптоми можуть послаблюватися, але приблизно дві третини дітей продовжують демонструвати розлади харчової поведінки – вибірковість у їжі, ритуалізацію процесу прийому їжі або повну відмову від певних продуктів. Незважаючи на ці труднощі, дефіцит маси тіла зазвичай не спостерігається. Дослідження не виявили однозначного зв'язку між гастроентерологічними проблемами та аутизмом, хоча такі порушення є поширеними серед дітей із РАС [32].

Сенсорний розвиток дітей з розладами аутистичного спектра характеризується специфічними особливостями, що формують їхнє сприйняття навколишнього світу. Наукові дослідження підтверджують, що діти з РАС нерідко вивчають об'єкти через сенсорний досвід, наприклад, за допомогою облизування чи обнюхування предметів. Вони можуть демонструвати надмірну чутливість до тактильних стимулів: відчуття липкості від матеріалів на кшталт пластиліну або фарби викликає дискомфорт, як і носіння головних уборів чи рукавиць. Деякі текстури тканин також можуть бути неприємними для дитини, що ускладнює вибір одягу. Харчові вподобання часто обмежені: діти можуть відмовлятися від їжі з певною консистенцією, наприклад, від хрустких або надто жувальних продуктів. Акустична гіперчутливість проявляється вибірково: деякі звуки залишаються непоміченими, тоді як гучні побутові прилади можуть спричиняти сильний стрес. Проте приємна музика або лагідний голос можуть мати заспокійливий ефект [28].

Аутоstimуляція є типовим явищем для дітей з РАС і часто слугує способом сенсорної регуляції. Вони можуть повторювати певні рухи: бити себе по вухах, кусати губи, розмахувати руками або пересуватися навшпиньках. Ці дії допомагають дітям знижувати вплив надмірних сенсорних стимулів або підтримувати внутрішню рівновагу у стресових ситуаціях. Вчені наголошують, що «аутоstimуляція є активним відтворенням приємних сенсорних відчуттів, яке виконує роль захисного механізму» [27, с. 295]. Тому важливо розглядати такі дії не як прояви порушень поведінки, а як адаптивну стратегію.

Соціальна взаємодія дітей з РАС також має свої особливості. Вже в ранньому віці вони можуть не шукати фізичного контакту з батьками або не реагувати на обійми. Поведінка коливається від надмірної напруги і замкнутості до пасивності та байдужості. Уникання зорового контакту, ігнорування простих прохань («Де мама? Принеси іграшку») є типовими ознаками. Взаємодія з дорослими часто носить інструментальний характер: дитина може тягнути дорослого за руку, аби отримати бажане. Батьки зазначають, що діти з РАС «ходять повз людей, дивлячись крізь них», сприймаючи людину більше як об'єкт, ніж як суб'єкта соціальної комунікації [5]. Глибоке розуміння сенсорних і соціальних особливостей дітей з РАС є ключовим для створення ефективної підтримки. Урахування індивідуального сенсорного профілю дитини та впровадження альтернативних методів комунікації сприятимуть кращій адаптації та інтеграції у соціум. Розвиток соціальних навичок у сприятливому середовищі дозволить дітям з РАС легше взаємодіяти з іншими людьми та розкривати власний потенціал.

Однією з визначальних особливостей аутистичного спектра є нетипова соціальна взаємодія з ровесниками. Діти з РАС нерідко сприймають інших дітей як частину середовища, а не як потенційних соціальних партнерів. Вони можуть зацікавлено спостерігати за діями однолітків, проте уникають безпосередньої участі у спільній грі. Іноді спроби налагодження контакту супроводжуються неочікуваними емоційними сплесками: дитина може раптово обійняти або штовхнути однолітка, що провокує непорозуміння чи навіть страх у інших дітей. У деяких випадках наближення інших дітей викликає у дитини панічну реакцію з голосним криком та втечею.

Формування самосвідомості у дітей з РАС відбувається із затримкою, що впливає на розвиток особистої ідентичності. Наукові дослідження свідчать, що освоєння займенника першої особи відбувається поступово: спочатку діти використовують ехолалійні конструкції з інверсією займенників, називаючи себе «ТИ» або «ВІН», а інших – «Я». Лише з часом з'являються чіткі поняття «мама», «тато», «ВОНИ». Як зазначено в літературі, «якщо у разі шизофренії має місце власне патологія «Я» (дисоціації й дезінтеграція сформованої особистості), то

дитячий аутизм спричинює затримку формування понять, що означають навколишніх людей» [53, с. 23-24].

Сенсорне сприйняття світу у дітей з РАС також відіграє важливу роль у їхній соціалізації. Довкілля здається їм непередбачуваним набором фрагментарних звуків, образів та подій, без чіткої структури або логічного зв'язку. Це не завжди пов'язано з когнітивними особливостями, а радше з особливою роботою сенсорної системи та механізмами обробки інформації. Дослідники описують феномен «гіперфокусу», коли дитина надмірно концентрується на окремих деталях, ігноруючи загальну картину [62, с. 198].

Сучасні наукові підходи пояснюють цей феномен по-різному. Одна з теорій вказує на підвищену сенсорну чутливість дітей з РАС, через що їхній мозок фіксується на окремих подразниках як на способі захисту від надлишкової інформації. Інша теорія передбачає існування «сенсорного голоду», коли дитина навмисно зосереджується на знайомих відчуттях, щоб підтримувати стабільний рівень нервової активності [70, с. 29]. В обох випадках ці особливості ускладнюють соціальну адаптацію та обмежують розвиток соціального інтелекту. Труднощі у формуванні соціальних зв'язків, пізнанні власного «Я» та специфічне сенсорне сприйняття є ключовими характеристиками дитячого аутизму. Глибоке розуміння цих особливостей є необхідним для розробки ефективних методик корекції та соціальної інтеграції дітей з РАС, спрямованих на поступове розширення їхньої взаємодії з соціальним середовищем та вдосконалення комунікативних навичок.

Дошкільний період у дітей з розладами аутистичного спектра характеризується значними труднощами у розвитку соціального інтелекту, що включає комунікативну, соціальну, культурну та ігрову сфери. Як вказано в наукових дослідженнях, «комунікація та соціальна взаємодія не стають джерелом особистісного розвитку, що ускладнює формування цілісного уявлення про навколишню реальність, перешкоджаючи засвоєнню соціального досвіду і розвитку соціально-комунікативної поведінки» [61, с. 18]. Це призводить до складнощів у встановленні позитивних взаємин з однолітками, відсутності задоволення від спільних ігор, а також відмови ділитися

досягненнями, що супроводжується труднощами в адекватних емоційних реакціях на оточуючих [75, с. 151].

Особливості комунікації дітей з РАС суттєво відрізняються як від типового розвитку, так і від інших психофізичних порушень. Головна відмінність полягає у відсутності природних соціальних навичок: діти з РАС не проявляють радості під час зустрічі з близькими, не спостерігають за ними, не імітують поведінку та уникають присутності інших під час виконання рутинних дій. Вони рідко звертаються за підтримкою чи співчуттям, що створює враження, ніби оточуючі потрібні лише для задоволення фізіологічних потреб, без встановлення емоційного чи тактильного контакту.

Спостереження вказують на те, що деякі діти з РАС можуть повністю уникати мовлення або спілкуватися переважно самі з собою, не використовуючи звуки чи жести для комунікації. Їхнє мовлення зазвичай має стереотипний характер: це може бути ехолалія (як пряма, так і відкладена), повторювані вокалізації або скандоване вимовляння слів з вираженою інтонацією. Зазначається також відсутність реакції на звернення чи на власне ім'я. Водночас у дітей зі збереженими когнітивними здібностями рівень розуміння мовлення може залишатися на достатньо високому рівні, однак головною проблемою є обмежена функціональність мовлення для комунікації [77].

У певної частини дітей з РАС мовлення може або не розвиватися взагалі, або формуватися як «пташине» мовлення, яке зрозуміле лише самій дитині. Якщо з'являються слова, це може статися як раніше, так і пізніше за вікові норми. Примітно, що деякі діти іноді вживають складні, рідко вживані слова з надзвичайною чіткістю, але ці слова можуть на тривалий час зникати з лексику. Мовлення може бути монотонним, позбавленим мелодійності, або, навпаки, надмірно ритмізованим, із проспівуванням слів чи вимовою по складах, при цьому без супровідної жестикуляції. Поряд з цим, словниковий запас може бути досить великим, але слова не завжди взаємопов'язані між собою [84].

Затримка мовленнєвого розвитку у дітей з РАС може виявлятися в різних формах: у когось вона є стійкою та глибокою, в інших – прихована за відмовою від мовлення, а в окремих випадках може компенсуватися швидким стрибком

мовленнєвого розвитку. Такі індивідуальні особливості мовленнєвого розвитку у дітей з РАС ускладнюють формулювання універсальних підходів до їх соціалізації та навчання, що вимагає використання індивідуально адаптованих методів корекційної роботи.

Як зауважує І. Логвінова, діти, які мають розлади аутистичного спектра (РАС), демонструють специфічні особливості в комунікації, що відрізняються від типових для інших дітей. До таких особливостей можна віднести:

1. Невміння адекватно використовувати візуальний контакт, міміку та жестикуляцію для регулювання соціальних взаємодій. Наприклад, візуальний контакт може бути значно знижений або зовсім відсутній, а погляд часто спрямований «повз» або «крізь» співрозмовника, що свідчить про труднощі в соціальній взаємодії.

2. Порушення здатності до встановлення зв'язків з однолітками, що проявляється в відсутності взаємного інтересу, невідміння взаємодіяти в групах.

3. Відсутність соціально-емоційної залежності, що проявляється в неправильних реакціях на оточуючих, а також у нездатності адаптувати свою поведінку до конкретних соціальних умов. Такі діти часто не звертаються за підтримкою або співчуттям, навіть у випадках, коли це є необхідним для встановлення контактів.

4. Нестандартні інтереси в процесі комунікації, коли дитина може виявляти незвичайну орієнтацію на окремі об'єкти чи теми, не пов'язані з загальними інтересами групи.

5. Затримка, відсутність спонтанного мовлення, без спроб компенсувати цей недолік через невербальні форми комунікації, такі як жести чи міміка.

6. Обмежена здатність до початку чи підтримки розмови, навіть за умов нормального розвитку мовлення.

7. Прояви ехолалії, коли дитина повторює слова чи фрази без їх розуміння, або стереотипного мовлення, що стає характерною рисою комунікації.

8. Невміння рефлексувати, що виявляється в нездатності дитини розуміти, як її поведінка сприймається іншими людьми, що призводить до нерозуміння зауважень щодо її емоційних реакцій, які не відповідають соціальним вимогам.

9. Невиразність або повна відсутність наслідування, зокрема у стосунку до імітаційних дій, що є частиною соціальної адаптації дитини [36, с. 42-43].

Діти з РАС також часто виявляють жорстку прив'язаність до певних мовленнєвих форм, залежно від ситуацій, в яких вони застосовуються. Наприклад, дитина може повторювати питання, яке їй адресували, проте зміст цього питання може мати прихований сенс, що не відповідає його зовнішній формі. Так, питання «Не хочеш? Не хочеш?» [45] може бути не запитом на отримання інформації, а лише повторенням фрази, що виражає відмову, наприклад, «я не хочу». У такому випадку навіть при нормальному інтелекті дітям з РАС важко змінити інтонацію або структуру таких висловлювань.

Цікавим є використання питального слова «Так?» з питальною інтонацією, коли воно насправді використовується для підтвердження, хоча виглядає як запит. Це слово може часто повторюватися, оскільки є частиною вивчених форм взаємодії. Зміна таких мовних звичок є надзвичайно складним завданням, навіть у випадку високого рівня інтелекту.

При порушеннях цілеспрямованого мовлення дитина з РАС може надмірно фокусуватися на певних мовних формах, що веде до обмеження її інтересів, наприклад, до конкретних телепрограм чи іграшок. Також у таких дітей може бути виражена аутоагресія – поведінка, що призводить до самопошкоджень, зокрема через кусання себе. Як зазначає В. Тарасун, «жоден з видів повторюваної поведінки не є специфічним для аутизму, однак лише при розладах аутистичного спектра ця поведінка є досить поширеною» [84, с. 362-363].

Багато проявів РАС трактуються як результат активізації в дитини компенсаторних і захисних механізмів, що дозволяють встановлювати відносно стабільні, хоча й патологічні, зв'язки зі світом. У дітей можуть формуватися стійкі нав'язливі стереотипи, які швидко автоматизуються і перестають мати характер захисного механізму. Ці ритуали є важливою частиною психічної організації таких дітей. Л. Озероцьковський зазначає, що велику роль у формуванні таких проявів відіграє органічна ригідність, притаманна дітям з РАС, а також схильність до застрягання на певних діях або думках [93].

РАС у дітей є складним вродженим розладом, що має неврологічну

природу та проявляється вже в ранньому віці, зазвичай до досягнення трирічного віку. Це порушення розвитку характеризується численними симптомами, що виявляються на ранніх етапах життя і зберігаються протягом усього періоду розвитку дитини. Серед основних ознак РАС виділяють тріаду симптомів, яка включає: складнощі у взаємодії з іншими людьми, обмеженість інтересів і повторювані патерни поведінки, а також дефекти у комунікації, що стосуються як вербальних, так і невербальних аспектів взаємодії.

У дітей з розладами аутистичного спектру часто виявляються труднощі в сприйнятті навколишнього світу та адаптації до нових умов, що призводить до розвитку повторюваних і стереотипних дій. Це можуть бути довготривалі повтори певних дій або рухів, які, хоча й виглядають складно, є автоматизованими і часто позбавлені змісту. Такі дії можуть включати монотонні ігри без конструктивного змісту або ж більш складні форми гри, що не передбачають соціальної взаємодії з іншими дітьми. Також часто спостерігається маніпулювання об'єктами, які не є іграшками, такими як ключі чи мотузки, або ж використання іграшок в нетиповий спосіб, який не відповідає їх первісному призначенню. У дітей з РАС спостерігається специфічна ігрова діяльність, яка не включає взаємодії з іншими учасниками, а зазвичай зводиться до маніпуляцій з предметами.

Дослідження свідчать, що порушення ігрової активності у дітей з РАС прямо залежить від тяжкості порушень і етапу розвитку дитини. Це може виявлятися через обмежене використання іграшок або їх вибіркоче застосування у рамках простих, безсюжетних ігор. У більш важких випадках відзначається повна відсутність взаємодії з іншими людьми під час гри, що є необхідною складовою для розвитку комунікаційних і соціальних навичок дитини. Ігри дітей з РАС часто мають обмежений спектр, носять механічний і зазвичай неадаптований характер, що є відхиленням від традиційних форм діяльності.

За даними сучасних досліджень, порушення соціального, культурного та ігрового розвитку є основними характеристиками РАС в дошкільному віці. Особливо яскраво виражені труднощі у встановленні емоційних зв'язків з іншими людьми, обмеження уяви та творчої діяльності, які є ключовими

ознаками, на які варто звернути увагу батькам і спеціалістам. Порушення комунікаційних навичок, як вербальних, так і невербальних, значно ускладнюють адаптацію дитини до соціального середовища, що ускладнює розвиток відповідних навичок взаємодії з іншими людьми.

Отже, термін «аутизм» є науково обґрунтованим для опису порушень, які мають неврологічну природу і проявляються в різних формах, зокрема в порушеннях сприйняття реальності, соціальної взаємодії та комунікації. Це складне захворювання, яке потребує комплексного підходу в лікуванні та корекції, спрямованого на покращення якості життя дітей з РАС.

1.3 Основні чинники та умови здійснення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом

У сучасних умовах зростає зацікавленість проблемою сенсорної інтеграції серед дітей, які мають розлади аутистичного спектру. Аутизм, як нейророзвиткове порушення, зустрічається приблизно в 1 % населення [93] і проявляється через труднощі в соціальній взаємодії, комунікації, сенсорному сприйнятті, моторних навичках, мовленнєвому розвитку та когнітивних функціях [56]. Зазвичай РАС супроводжується іншими порушеннями, такими як інтелектуальна недостатність або мовні труднощі, що ускладнює створення ефективних корекційних стратегій для таких дітей.

Вже на ранніх етапах розвитку можна спостерігати незвичні реакції на сенсорні подразники. Діти з РАС можуть проявляти інтерес до предметів, використовуючи облизування або обнюхування. Їхня чутливість до тактильних відчуттів часто є надмірною: вони можуть не витримувати контакту з липкими поверхнями, відмовлятися від носіння шапок чи рукавичок, уникати стрижки волосся або занурення у воду. Крім того, харчова чутливість також є типовою: деякі діти вибірково сприймають текстури або відмовляються від їжі через незвичний смак. Разом з цим спостерігається специфічна вибіркковість у слухових реакціях: деякі діти можуть ігнорувати звернення до них, але реагувати на музику чи певні звуки, одночасно уникати гучних побутових шумів [61].

Тактильна самостимуляція може мати стереотипний характер, виявляючись у таких діях, як удари по вухах, кусання губ, стискання пальців або змахування руками. Також можна спостерігати певні рухові патерни – ходьба на носках, розгойдування, обертання навколо себе або стимуляція зорових та слухових відчуттів через повторювані дії. Ці поведінкові прояви можуть мати функцію саморегуляції, допомагаючи дитині справлятися з надмірним сенсорним навантаженням або адаптуватися до змін середовища [63].

Порушення процесу сенсорної інтеграції можуть спричинити емоційні зриви та ускладнювати соціальну адаптацію, що робить сенсорне виховання одним з основних елементів роботи з дітьми з РАС у навчальних закладах. Таке виховання спрямоване на розвиток та удосконалення сенсорних процесів, таких як відчуття, сприйняття і уявлення. Сенсорна терапія допомагає знижувати надмірну чутливість або, навпаки, стимулювати чутливість до сенсорних подразників, що сприяє активній участі дитини в соціальних процесах [45].

Сенсорна інтеграція являє собою процес організації та інтерпретації сенсорної інформації (дотик, вестибулярні відчуття, пропріоцепція, нюх, зір, слух, смак), що дозволяє здійснювати цілеспрямовану поведінку. В результаті цього формується адаптивна реакція, яка допомагає дитині займати оптимальне положення тіла, координувати рухи та адекватно реагувати на зовнішні подразники [74].

У 1979 році Дж. Айрес, психолог та ерготерапевт зі Сполучених Штатів, вперше визначила термін «сенсорна депривація», що позначає порушення у відчуттях та процесах обробки сенсорної інформації. Вона також розробила концепцію сенсорної інтеграції, вивела основні принципи цього феномену та його роль у розвитку дитини, зокрема для психофізіологічного зростання. Окрім цього, Дж. Айрес створила методику оцінки рівня розвитку сенсорної інтеграції і комплекс вправ, які застосовуються у терапевтичних цілях [1]. Пізніше цю проблему детальніше досліджувала К. С. Крановіц, спеціалістка з питань навчання і розвитку дітей, яка розробила ефективні вправи та методи корекції сенсорних порушень як у школах, так і вдома [85]. П. Вілбаргер, у свою чергу, була першою, хто описав концепцію «сенсорної дієти», що включає

спеціалізовані методи коригування сенсорної стимуляції [77]. В Україні А. Заплатинська звернула увагу на використання сенсорної інтеграції в корекційній педагогіці, що стало важливим кроком у розвитку цієї галузі [92].

Дисфункція сенсорної інтеграції у дітей з аутистичними розладами є серйозною проблемою для численних фахівців, серед яких психологи, дефектологи, нейропсихологи, неврологи та педагоги. В умовах постійного збільшення кількості дітей, що починають навчання без необхідної корекційної допомоги, це питання набуває ще більшої актуальності. Відсутність належної підтримки на ранніх етапах розвитку призводить до труднощів у сприйнятті навчального матеріалу, що, в свою чергу, ускладнює процес навчання. Література, що стосується порушень, пов'язаних із сенсорною інтеграцією, на даний час є обмеженою, а діагностика та корекція цих порушень потребують подальшого вдосконалення. У МКХ-10 дисфункція сенсорної інтеграції не виділена як окрема категорія, але в контексті цього порушення згадується диспраксія (F82 – специфічні розлади розвитку моторної функції), як одна з форм порушень сенсорної інтеграції [24]. Тим часом триває обговорення питання про включення цього розладу в наступне видання DSM-6.

Дослідження, проведені вченими, показали, що труднощі, пов'язані з дотиковими відчуттями, рухами та орієнтацією в просторі, є основними сигналами порушень у сенсорній обробці інформації. Діти можуть по-різному реагувати на сенсорні стимули, зокрема зорові, слухові, смакові та запахові відчуття. У зоровій сфері деякі діти відзначаються коротким зоровим контактом, мають труднощі з концентрацією уваги під час виконання письмових завдань або, навпаки, ігнорують нові зорові стимули і повільно реагують на наближення об'єктів. У слуховій сфері діти з підвищеною чутливістю можуть постійно відволікатися на незначні шуми, що залишаються непомітними для інших, або ігнорувати звуки та голоси, проявляючи знижену чутливість. Такі труднощі безпосередньо впливають на здатність дитини до навчання та розвитку [32].

Серед дітей з порушеннями сенсорної інтеграції часто зустрічаються рухові порушення, що є наслідком проблем із сенсорним сприйняттям та організацією рухів. Такі діти мають труднощі з розпізнаванням відчуттів, що

може проявлятися, зокрема, в проблемах із розрізненням літер та картинок, а також з орієнтацією об'єктів у просторі, що ускладнює виконання навчальних завдань, таких як читання чи запис інформації. Це також має негативний вплив на здатність дитини адекватно реагувати на навколишнє середовище, що позначається на її здатності рухатися без зіткнень з об'єктами [39].

Діти з руховими порушеннями, спричиненими сенсорними розладами, часто мають слабкий м'язовий тонус, знижену силу захоплення предметів та труднощі з утриманням стабільної пози. Це також пов'язано з диспраксією – порушенням здатності виконувати складні рухові завдання, такі як малювання, письмо чи стеження за рухом об'єктів, особливо в умовах зорових та моторних завдань. Результати нейропсихологічних обстежень у більшості таких дітей показують недостатній розвиток кінетичних, кінестетичних та оптико-просторових компонентів, необхідних для організації рухової діяльності [47].

Згідно з дослідженнями М. Бернштейна, ефективне виконання рухового акту можливе лише в умовах стабільного функціонування системи аферентних синтезів. Важливим елементом цієї системи є врахування зорово-просторових координат, сигналів про стан опорно-рухового апарату, а також м'язового тонусу і рівноваги. Безперервне надходження аферентних сигналів дозволяє успішно виконувати кожен повільну дію, здійснюючи її контроль і можливість корекції помилок у процесі. Це підтверджують результати досліджень, які вказують на неузгодженість інтеграції кінетичних, кінестетичних та оптико-просторових факторів, що є причиною ускладнення виконання навчального завдання [58].

Як зазначають А. Шевцов і А. Заплатинська, сенсорна інтеграція є підсвідомим процесом, який відбувається в головному мозку без свідомої участі, аналогічно до таких процесів, як дихання. Вона організовує інформацію, отриману через органи чуттів (смак, зір, запах, дотик, звук, рухи, вплив сили тяжіння, положення в просторі), надає їй значення, фільтруючи і відбираючи те, на що потрібно зосередитись (наприклад, концентрація на словах викладача при ігноруванні стороннього шуму). Це дозволяє формулювати адекватні відповіді на ситуації, що виникають, з адаптивною реакцією, що є основою для навчання та соціальної поведінки [92].

I. Сопрун виділяє кілька етапів сенсорної інтеграції у дітей, до яких відносяться:

- 1) самосприйняття, що охоплює пропріоцепцію, вібраційні та вестибулярні відчуття;
- 2) контактні відчуття (дотик, тактильні відчуття), а також відчуття смаку, зору, слуху;
- 3) мова, лічба, самооцінка, увага, регуляція, поведінка та творчість [81].

Процеси сенсорної обробки включають обробку, інтеграцію та модуляцію сенсорної інформації, що надходить від органів чуттів та сенсорних систем (аналізаторів). Сенсорна інтеграція визначається як здатність організму організувати отриману інформацію для здійснення рухових дій, навчання та адекватної соціальної поведінки. Дослідження сенсорного профілю дитини є важливою частиною нейропсихологічних обстежень в американських та європейських клініках. Порушення процесів сенсорної обробки вважаються складним порушенням мозкової діяльності, що веде до неправильного сприймання та інтерпретації інформації, що, в свою чергу, викликає труднощі в навчанні, координації рухів, поведінці та мовній діяльності [81].

Згідно з К. Крановіцом, порушення процесів сенсорної обробки інформації спричиняє порушення адаптаційних реакцій дитини, а саме:

- дитина не може адекватно реагувати на зміни навколишнього середовища;
- вона не розуміє причинно-наслідкових зв'язків між явищами;
- спостерігається дисгармонія в розвитку;
- повсякденні завдання можуть ставати надзвичайно складними для виконання [77].

Н. Максименко також відзначає, що порушення обробки сенсорної інформації у дітей може призвести до ряду труднощів:

1. Проблеми з саморегуляцією (непередбачувані зміни настрою, неможливість зупинитися, постійна рухливість).
2. Проблеми зі сном (дитина потребує руху під час сну або відчуває дискомфорт через запахи чи матерію піжами).

3. Харчова вибірковість (наприклад, відмова від червоних продуктів).
4. Проблеми з увагою та активністю (діти часто бувають неспокійними, роздратованими, можуть грати безцільно).
5. Зниження здатності до адаптації (складнощі в адаптації до нових соціальних ситуацій, труднощі в комунікації).
6. Когнітивні порушення (складнощі з читанням, письмом, математичними навичками).
7. Дислексія, що проявляється у труднощах з читанням, письмом і вимовою, навіть за наявності нормальних інтелектуальних здібностей.
8. Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ), аутистичний спектр, синдром Аспергера та інші порушення [39].

Процес сенсорної інтеграції є надзвичайно важливим для розвитку дітей дошкільного віку, оскільки він безпосередньо впливає на їх здатність до навчання та адаптації в соціальному середовищі. У дошкільнят із порушеннями сенсорної інтеграції спостерігаються певні труднощі, зокрема у виконанні ігрових завдань. Такі діти часто мають проблеми з адекватним реагуванням на сигнали, що надходять від різних органів чуття, таких як зір, слух, дотик. Вони можуть не здатні вірно інтерпретувати важливі деталі, що надходять з оточення. Наприклад, діти можуть виявляти моторну незграбність, що виражається в частих випадках ламання іграшок або невміння брати участь у колективних іграх із однолітками. Також спостерігаються порушення у мовному розвитку, зокрема деякі діти нечують співрозмовника, хоча їх слух не має фізіологічних відхилень. Окрім того, слабка тактильна чутливість може стати основною причиною гіперактивної поведінки, адже такі діти можуть легко дратуватися від зовнішніх стимулів, таких як яскраве світло або гучні звуки [41].

Сенсорна інтеграція має вирішальне значення для розвитку таких основних функцій, як рух, мова та ігрова діяльність. Водночас вона є основою для більш складних когнітивних процесів, таких як читання, письмо та взаємодія в соціальному контексті. З часом, по мірі дорослішання дітей, прості сенсорні навички поступово замінюються більш складними ментальними та соціальними здібностями. Обробка сенсорної інформації відбувається таким чином, що

надмірні зовнішні подразники пригнічуються головним мозком. Наприклад, коли дитина зосереджена на розмові з учителем під час заняття, її мозок ігнорує непотрібні звуки, що надходять з оточення. Якщо цей процес не працює належним чином, мозок може перевантажитись, що ускладнює сприйняття важливої інформації. Проте з часом дитина адаптується до певних сенсорних подразників, таких як шум на вулиці, і її мозок автоматично фільтрує ці сигнали, дозволяючи зосередитись на більш важливих. Однак у дітей із РАС цей механізм може бути порушений, що призводить до труднощів в обробці сенсорної інформації. Якщо кількість зовнішніх імпульсів надмірна, мозок може бути перевантажений, що викликає потребу уникати нових вражень [23].

Недосконала обробка сенсорної інформації може спричинити численні порушення в моторному розвитку, пізнавальних функціях та соціальній поведінці дитини. Сенсорна інтеграція, як наукова дисципліна, покликана вирішити ці проблеми, допомагаючи дитині правильно інтерпретувати сигнали, що надходять від нервової системи. Для цього використовуються спеціально підібрані стимули та вправи, які допомагають удосконалити сенсорне сприйняття та знизити рівень надлишкових стимуляцій. Терапія, спрямована на покращення сенсорної інтеграції у дітей з РАС, має на меті покращити здатність до обробки сенсорної інформації, що сприяє формуванню ефективних адаптивних відповідей, які допомагають організувати поведінку дитини [39].

Ключовою метою сенсорної терапії у випадку РАС є вдосконалення здатності до обробки сенсорної інформації для більш ефективного сприйняття та регулювання відчуттів. Це дозволяє дитині краще реагувати на зовнішні стимули та інтегрувати їх у своє повсякденне життя. Окрім того, така терапія стимулює розвиток адаптивних відповідей, що в кінцевому підсумку покращує якість життя дитини. Процес сенсорної інтеграції є автоматичним, відбувається в головному мозку і схожий на інші несвідомі процеси, такі як дихання. Вона організовує інформацію, що надходить від різних органів чуття, таких як смак, зір, слух, дотик, запах, сила тяжіння та положення в просторі, і фільтрує непотрібні сигнали. Це дозволяє людині зосередитись на важливих аспектах ситуації, наприклад, слухати вчителя, ігноруючи шум за вікном, що є важливим

для адекватного реагування та навчання. Таким чином, сенсорна інтеграція є основою для розвитку навичок, необхідних для навчання та адаптації [49].

Для розвитку сенсорної інтеграції критичним є період від 3 до 7 років, адже саме в цей час мозок має підвищену чутливість до різних сенсорних впливів, що дозволяє найбільш ефективно організовувати їх. Цей етап є фундаментом для подальшого розвитку когнітивних функцій, які поступово набувають своєї зрілості. Сенсорна інтеграція є невід'ємною складовою навчального процесу дитини. Особливо важливим цей аспект є в роботі з дітьми, які мають РАС, оскільки для зменшення їх надмірної чутливості необхідно дотримуватися низки основних принципів:

- терапія має бути спрямована на ті аспекти поведінки дитини, де спостерігаються стереотипні реакції;
- важливим є поєднання стимуляцій з різних сенсорних систем;
- терапевт повинен активно долучатися до процесу, допомагаючи визначити, що є найбільш ефективним для кожної дитини;
- терапевтичний процес повинен проходити в певному середовищі, де мінімізовано зовнішні подразники, і в чітко визначений час;
- регулярне виконання завдань у рамках сенсорної терапії є необхідним для досягнення позитивних результатів [59].

У рамках сенсорної інтеграції для дітей з РАС виділяють кілька груп вправ, які орієнтовані на стимуляцію різних сенсорних систем:

- вправи для стимулювання зорової та зорово-рухової координації;
- вправи для стимуляції слухового сприйняття;
- вправи для активації нюхових відчуттів;
- вправи, спрямовані на стимуляцію реакцій на смакові відчуття;
- вправи для розвитку тактильних відчуттів;
- вправи для активації пропріоцептивної системи [74].

Сенсорна корекція є комплексним підходом, що включає різноманітні методи та техніки для лікування. Одним із інструментів у роботі з дітьми з РАС є сенсорні ігри, які дають можливість без стресу пізнавати навколишній світ, зокрема розпізнавати різноманітні явища. Це також сприяє емоційному контакту

та соціалізації з іншими людьми. Іграшки займають важливе місце в цьому процесі, оскільки вони допомагають розвивати різні відчуття:

- зорові (пізнавання кольору, форми та розміру об'єктів);
- слухові (розпізнавання звуків і музичних мотивів);
- тактильні (відчуття текстури матеріалів, дослідження форм через пальці, вивчення шнурівок на іграшках);
- нюхові (визначення запахів їжі та природних матеріалів);
- смакові (відчуття смаку різних продуктів);
- рухові (відчуття рівноваги, орієнтація в просторі) [54].

Вибір іграшок для дітей повинен враховувати їхні індивідуальні особливості, забезпечуючи простоту, безпечність та міцність. У разі поломки елементи гри мають легко відновлюватися, щоб дитина могла продовжувати взаємодію. Розглянемо різновиди сенсорних ігор для дітей з розладами аутистичного спектру:

1. Кольорові експерименти. Малювання фарбами на різноманітних текстурах, таких як картон, каміння або скло, стимулює не лише зорові, а й тактильні відчуття. Діти можуть змішувати кольори у воді або створювати піну, додаючи мильні засоби, що сприяє розвитку уяви.

2. Водні заняття. Ігри з водою позитивно впливають на емоційний стан і сприяють релаксації. Переливання рідини між посудинами, створення фонтанів або використання спеціального стола-ванни стимулює фантазію, перетворюючи процес гри на захопливу подорож у світ уявних морів і океанів.

3. Ігри з природними матеріалами. Сенсорні коробки, наповнені крупами, піском чи камінцями, допомагають розвивати дрібну моторику, що важливо для формування мовлення. Додатково можна використовувати маленькі іграшки або фігурки, а також створювати аплікації чи малюнки на манці. Підсвічений стіл додає елемент магії та зменшує час на прибирання.

4. Світлові ефекти та тіні. Гра з ліхтариками, лампами або свічками дає можливість створювати театр тіней, а дзеркала – досліджувати відбиття світла. Використання дзеркальних сфер збагачує сенсорний досвід і розвиває спостережливість.

5. Рольові сценарії. Примірювання різних соціальних ролей сприяє розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок. Ігри, що імітують повсякденні ситуації, допомагають дітям краще розуміти оточення. Магнітні дошки чи ігрові будиночки стимулюють творчість і уяву.

6. Активні ігри. Фізична активність, така як стрибки, біг, ігри з м'ячем або ритмічні плескання, розвиває координацію та рівновагу. Сенсорні доріжки і тренажери урізноманітнюють рухову активність, роблячи її цікавою. Помірковане фізичне навантаження, адаптоване до можливостей дитини, сприяє гармонійному розвитку.

Отже, сенсорна інтеграція є ключовим елементом розвитку дітей з РАС, сприяючи покращенню когнітивних функцій, навчальних навичок і соціалізації. Для дітей з нормотиповим розвитком такі ігри допомагають удосконалювати моторику, увагу, зорово-просторове сприйняття та формувати позитивну самооцінку. Забезпечення сенсорних вражень через ігри та вправи є важливим компонентом емоційного і психологічного благополуччя дитини.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ

2.1 Діагностичний інструментарій для вивчення психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом

Оскільки аутизм – складний неврологічний розлад, що характеризується різноманітними порушеннями в сфері соціальної взаємодії, комунікації та обмеженими повторюваними поведінковими патернами, то однією з ключових характеристик є особливості сенсорної інтеграції дітей, що включають порушення в обробці, інтерпретації та реагуванні на сенсорну інформацію. У дітей дошкільного віку з РАС ці особливості можуть проявлятися в різних формах, таких як підвищена чутливість до звуків, світла, текстур або, навпаки, знижена чутливість до певних стимулів та ін.

Щоб оцінити рівень розвитку сенсорної інтеграції у таких дітей та зрозуміти механізми, які впливають на їх розвиток і поведінку, необхідно використовувати відповідні діагностичні інструменти, спеціально адаптовані до їхнього віку та індивідуально-психологічних особливостей. Застосування таких діагностичних методик допомагає не тільки виявити наявні проблеми, але й визначити індивідуальний план корекції та підтримки. Вибір правильного діагностичного інструментарію для вивчення психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС має важливе значення для наукових досліджень та практичної роботи з дітьми. Від ефективності застосованих методів залежить точність отриманих результатів, що, у свою чергу, визначає успішність подальшої корекційної роботи, спрямованої на покращення якості життя дітей та їх соціальної адаптації.

Аналіз актуальних наукових джерел (А. Душка [17], Н. Компанець [26], Т. Скрипник [75-79], В. Тарасун [84; 85], Д. Шульженко [93; 94] тощо) свідчить про значні складнощі, з якими стикаються діти з РАС. До таких складнощів належать порушення моторного наслідування, недостатня координація рухів,

проблеми з регуляцією м'язового тону та складність у засвоєнні алгоритму дій. Науковці зазначають, що діти з РАС нерідко мають труднощі з інтерпретацією вербальних інструкцій, забувають порядок дій і швидко втрачають концентрацію, що ускладнює процес досягнення поставлених завдань.

Особливого значення набуває проблема самостійного планування діяльності та просторової орієнтації. Діти з розладами аутистичного спектру часто відчують труднощі у сприйнятті власного тіла, акустичних сигналів, візуальних образів та структур довкілля. Сенсорні відчуття стають для них автономним джерелом інтересу, що вимагає уважного підходу до вибору методів дослідження сенсорної організації цих дітей.

Варто підкреслити, що сенсорний розвиток відіграє ключову роль у психофізичному становленні дитини. Сенсорний розвиток (від лат. *sensus* – відчуття, *motor* – рух) включає формування уявлень про форму, колір, розмір, положення об'єктів у просторі і розвиток моторики [4]. Сенсорна сфера значною мірою визначає здатність до соціальної адаптації та когнітивного розвитку.

Методи вивчення сенсорної організації охоплюють спостереження та експериментальні процедури, які аналізують тактильні, вестибулярні, зорові, пропріоцептивні, слухові, нюхові, смакові відчуття. Важливими є психомоторні характеристики: швидкість, точність, координованість і пластичність рухів. Систематизація отриманих даних дозволяє оцінити динаміку сенсорного розвитку дітей з РАС і виявити індивідуальні особливості їхньої поведінки.

Аналіз структури діяльності дітей з РАС дає змогу не лише оцінити потенціал розвитку психічних процесів, але й розробити ефективні корекційні методики. Інтегративний підхід, що враховує сенсорний профіль кожної дитини, створює передумови для формування адаптивного освітнього середовища, яке сприятиме повноцінному розвитку та покращенню якості життя дітей з розладами аутистичного спектру [12].

У рамках емпіричного дослідження сенсорного розвитку дітей з розладами аутистичного спектру виділяють базові (опитувальні анкети, тестові методики, спостереження) та допоміжні методи (вивчення анамнезу, аналіз документації, бесіди з батьками, аналіз дитячої діяльності тощо). За словами

У. Кіслінг, «процес виявлення сенсорних порушень передбачає аналіз анамнезу, тоді як особливості сенсорних реакцій можна відстежити через опитування батьків, що фіксують нетипові реакції на стимули та моторні особливості, які впливають на адаптацію, соціалізацію та навчання» [23, с. 45-46].

Для всебічної оцінки сенсорного розвитку дошкільників із РАС необхідно аналізувати їхню обізнаність із сенсорними еталонами, такими як колір, розмір, форма [9; 17; 32; 49 та ін.]. Діагностичні вправи допомагають встановити рівень ідентифікації та розрізнення сенсорних характеристик об'єктів (Додаток А).

Діагностичний інструментарій для вивчення психологічних особливостей сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з РАС має бути ретельно підібраним і адаптованим для вивчення особливостей сенсорного сприйняття, здатності до орієнтації у просторі, а також для оцінки розуміння і використання сенсорної інформації. Одним із важливих аспектів такого інструментарію є визначення обізнаності дітей щодо кольорів, що дозволяє оцінити здатність до сприйняття і розпізнавання кольорових об'єктів, а також їх здатність до класифікації та орієнтування в різних кольорових відтінках. Для цього було використано серію діагностичних завдань, яка дає змогу оцінити різні аспекти сенсорної інтеграції, зокрема орієнтування дітей на колір, світлоту, насиченість кольору, а також здатність використовувати ці характеристики для виконання конкретних завдань.

Першим завданням є визначення обізнаності дітей щодо кольору, зокрема, їх здатність правильно розміщувати колірні об'єкти за зразком. Завдання складається з кількох серій, кожна з яких оцінює різні аспекти сприйняття і орієнтування на колір. Для цього використовуються колірні зразки, які представляють собою об'єкти різної світлоти та насиченості кольору, такі як сірі, червоні, сині та зелені кольори. В рамках першої серії завдання дітям пропонують розмістити колірні об'єкти за зразком, який складається з трьох сірих об'єктів різної світлоти. Дитина повинна буде розмістити кольорові об'єкти, які мають ту саму світлоту, як і сірі об'єкти на зразку. Завдання проводиться тричі, і правильна відповідь вважається, коли дитина правильно розмістить три запропоновані об'єкти. Ця серія дозволяє оцінити здатність дітей

до орієнтування на світлоту кольору і здатність їх розпізнавати різницю в світлоті між кольоровими об'єктами.

Другим завданням є вибір колірних об'єктів за уявним зразком. Метою цього завдання є визначення здатності дітей обирати колірні об'єкти, керуючись уявним зразком, що вимагає певного рівня когнітивних здібностей та пам'яті. У серії завдань діти повинні вибрати з ряду колірних об'єктів ті, які відповідають зразку, показаному експериментатором. У першій серії дітям показують об'єкти середньої світлоти й максимальної насиченості різних кольорів, таких як червоний, жовтогарячий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, білий і чорний. Дитина повинна вибрати з 18 об'єктів ті, які відповідають зразку. Далі проводяться серії з вибором кольорових об'єктів, що мають різну насиченість або світлоту, що дозволяє ще глибше оцінити здатність дитини з РАС орієнтуватися в різних параметрах кольору.

Третім завданням є перевірка здатності до розуміння та вживання слів-назв кольорів. Це завдання дозволяє оцінити, наскільки добре дитина розуміє значення слів-назв кольорів і наскільки точно вона може застосувати ці слова до конкретних об'єктів. Завдання включає два підтипи: називання кольору запропонованих колірних об'єктів і вибір об'єкта певного кольору за заданим словом-назвою. У першому випадку дитині пропонують об'єкт певного кольору, і вона повинна назвати цей колір. У другому випадку експериментатор вимовляє назву кольору, а дитина повинна вибрати об'єкт відповідного кольору з кількох варіантів. Обидва ці завдання мають на меті оцінити, наскільки добре дитина сприймає і використовує словесні позначення кольорів.

Запропонована діагностична методика проведення завдань на обізнаність дітей з кольором передбачає, що дитина здійснює вибір з кількох об'єктів, розкладених на столі в випадковому порядку. Кожен з об'єктів має різний колірний тон, світлоту і насиченість, що забезпечує різноманітність стимулів для оцінки сенсорних здібностей дитини. Експериментатор дає чіткі інструкції, а дитина повинна вибрати об'єкти, які відповідають заданим умовам, без приєднання зайвих об'єктів до правильних варіантів. Така методика дозволяє визначити рівень сенсорної інтеграції і здатність до класифікації кольорів.

Важливо, що кожен з етапів діагностичних завдань має на меті не тільки перевірку знання кольорів, але й оцінку когнітивних та сенсорних функцій дитини в цілому. Цей інструментарій дозволяє виявити, як діти з РАС сприймають кольори і чи можуть вони коректно орієнтуватися у світі кольору та його характеристик. Подібні завдання допомагають виявити порушення в сенсорній інтеграції дітей з розладами аутичного спектра.

Завдання, спрямовані на вивчення обізнаності дітей дошкільного віку з РАС щодо величини об'єктів, також є важливим засобом діагностики сенсорної інтеграції. Такий підхід дозволяє оцінити здатність дітей з РАС орієнтуватися у фізичних характеристиках предметів, зокрема в їхніх розмірах, що є важливою складовою сенсорного сприйняття. Для визначення рівня цієї обізнаності в дослідженні було використано методика, яка передбачала виконання низки завдань, що оцінюють здатність дітей порівнювати величини та правильно вибирати об'єкти відповідно до їх розміру.

Першим етапом дослідження було завдання на вибір більшої з двох протяжностей, що сприймаються одночасно. Для цього використовували дві дерев'яні палички різної довжини (від 94 до 106 мм), які розташовували на столі на відстані 3 см одна від одної. Під кожною паличкою була кнопка, при натисканні на яку активувалася електрифікована іграшка – собака, яка грала на барабані. Для підтвердження правильності вибору величини використовувався аудіовізуальний стимул у вигляді іграшки, що служить позитивним підкріпленням для дитини. Завдання полягало в тому, щоб дитина визначила, яка з двох паличок є більшою за розміром. Після демонстрації завдання з досить великим розходом у величинах, дитині було запропоновано вибрати більшу паличку серед 8 пар паличок, де різниця у довжині між ними складала $1/16$, $1/25$ і $1/50$ відносно довжини більшої палички. Це завдання дозволяє оцінити, наскільки добре дитина здатна сприймати різницю у величинах предметів, навіть якщо розмір їх незначно відрізняється.

Другим етапом дослідження було завдання на вибір об'єкта певної величини за зразком. Перед дитиною розташовували три палички, серед яких одна була зразком, а дві інші – відрізнялися від неї за величиною на певний

відсоток. Паличка-зразок була завжди довжиною 100 мм, а інші палички, які дитина повинна була вибрати, мали різницю в розмірі на $1/10$, $1/12$, $1/16$, $1/25$ або $1/50$ відносно зразка. Задача полягала в тому, щоб дитина вибрала паличку, яка була «точно такою самою» за величиною, як зразок. Після правильного вибору знову активувалася іграшка, що допомагало дитині отримати позитивне підкріплення. Цей етап дослідження дозволяє оцінити здатність дітей до точного порівняння розмірів і вибору об'єктів, які відповідають заданим параметрам.

Третє завдання дослідження передбачало вивчення процесу розв'язування завдань на прирівнювання величин. Для цього на столі перед дитиною розміщували дві палички, одна з яких була значно більшою за іншу (210 мм і 110 мм), а також пара інших паличок, одна з яких була постійною (100 мм), а друга мала різницю в розмірі на $1/5$, $1/7$, $1/10$, $1/16$, $1/25$ або $1/50$. Задача полягала в тому, щоб дитина зрозуміла, що для того, аби одна паличка стала «точно такою самою», як інша, потрібно додати до неї іншу паличку. Дитина повинна була вибрати одну з двох паличок, що лежали осторонь, яка підходила для прирівнювання розміру. Позитивне підкріплення у вигляді гри на барабані забезпечувало підвищення мотивації до виконання завдання. Це завдання дозволяє оцінити не лише здатність до порівняння величин, але й рівень розвитку логічного мислення та уявлення про величину об'єктів у дітей.

Виконання завдань на вибір більшої величини, на точне порівняння величин і прирівнювання розмірів дозволяє комплексно оцінити сенсорну інтеграцію дітей, а також їх здатність до обробки та використання сенсорної інформації, що є важливим аспектом розвитку дітей дошкільного віку з РАС. Вказаний психодіагностичний інструментарій допомагає не лише виявити рівень обізнаності дітей щодо величини, а й вивчити їхні здатності до орієнтації у просторі, розпізнавання розмірів і здатність до абстрактного мислення. Це є важливим етапом у наданні рекомендацій для подальшої корекційної роботи, спрямованої на покращення сенсорної інтеграції і загального розвитку дітей.

Завдання для визначення обізнаності дітей дошкільного віку з РАС щодо форми є важливою частиною діагностики сенсорної інтеграції. Це завдання дозволяє виявити здатність дітей з РАС до сприйняття геометричних форм, а

також їх розуміння відношення частини до цілого, здатність до аналізу схожості та відмінностей між об'єктами. Для виконання завдання використовують обладнання: дерев'яна дошка з вирізаними геометричними фігурами, серед яких є круг, квадрат та трикутник. Кожна з цих фігур поділена на дві частини.

Основна мета завдання полягає в тому, щоб оцінити, наскільки дитина здатна правильно поєднувати частини геометричних фігур, щоб вони повністю співпали. Процедура тестування полягає в тому, що фігури виймаються з дошки на очах у дитини та розкладаються на столі поруч з нею. Дитина повинна правильно зібрати кожен фігуру, розміщуючи частини в відповідних осередках дошки, щоб вони знову утворили цілу фігуру. Це завдання дозволяє оцінити не лише вміння дитини до сприйняття форми, але й здатність до орієнтації в просторі та її здатність до логічного мислення, оскільки вона повинна зрозуміти, як частини повинні співпасти для формування цілісної геометричної фігури.

Завдання виконується протягом 5 хвилин. Якщо дитина не справляється з завданням одразу, їй надається додаткова допомога. Спочатку дається можливість зібрати фігури по черзі, а лише потім дитина повинна завершити збір усіх частин на дошці. Це дозволяє поступово підвищувати складність завдання та оцінити, наскільки дитина здатна до самостійного виконання завдання. Додаткове підкріплення у вигляді сторонньої допомоги дає змогу побачити, на якому етапі дитина з РАС може отримати підтримку і які аспекти запропонованого завдання їй складно виконати самостійно.

Зазначимо, що аналізований діагностичний інструментарій дає змогу не тільки дослідити здатність до сприйняття форми, але й оцінити рівень розвитку когнітивних і моторних навичок у дітей дошкільного віку з РАС. Таке завдання сприяє розвитку розуміння взаємозв'язку між частинами і цілим, що є важливим для розвитку сенсорної інтеграції та загального пізнавального розвитку дітей. Окрім того, цей інструмент може використовуватися для подальшої корекційної роботи, направленої на поліпшення сенсорного сприйняття та просторової орієнтації у дітей із РАС.

Результати використання вказаних трьох методик дозволили виділити три рівні сенсорного розвитку дітей з РАС: високий, середній та низький.

Високий рівень визначається точним розпізнаванням кольорів та їх відтінків, легкістю в називанні геометричних фігур, здатністю до порівняння предметів за розмірами з використанням вербальних описів. Діти цього рівня демонструють розуміння серіаційних відношень, орієнтуються у просторі та здатні самостійно виправляти помилки.

Середній рівень характеризується правильним виконанням більшості завдань з можливістю 2–3 помилок, які діти можуть виправити самостійно. Вони розрізняють базові кольори та форми, маючи труднощі з описом складніших відтінків або деталей фігур. Серіаційний ряд може бути частково неповним.

Низький рівень виявляється у дітей з РАС в значних труднощах з корекцією помилок, частих неточностях у називанні кольорів і форм, обмеженому розумінні просторових відношень та складнощах із вербальним описом просторового розташування об'єктів.

Отже, для оцінки рівня розвитку сенсорної інтеграції у дітей з РАС та виявлення механізмів, які впливають на їх розвиток і поведінку, використовували відповідні діагностичні інструменти, спеціально адаптовані до їхнього віку та індивідуально-психологічних особливостей. Зокрема, у дітей з РАС аналізували їхню обізнаність із сенсорними еталонами, такими як колір, розмір, форма. Запропоновані діагностичні вправи й завдання допомагали встановити рівень розрізнення ними сенсорних характеристик об'єктів.

2.2 Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом

Для вивчення психологічних особливостей сенсорної інтеграції було залучено 10 дітей дошкільного віку (5-6 років) із розладами аутистичного спектру. Емпіричне дослідження проводилося на базі Благодійної організації «Благодійний Фонд «Карітас-Хмельницький УГКЦ». Спостереження за дітьми дало змогу зібрати важливі відомості про особливості їхнього психофізичного розвитку та функціонування сенсорної сфери.

Емпіричний аналіз дав змогу оцінити ступінь обізнаності дітей із РАС щодо сенсорних еталонів. Наприклад, результати тестування за параметром кольору представлені на рис. 2.1, що дає змогу визначити зони потенційної корекції та розробити індивідуальні траєкторії сенсорного розвитку.

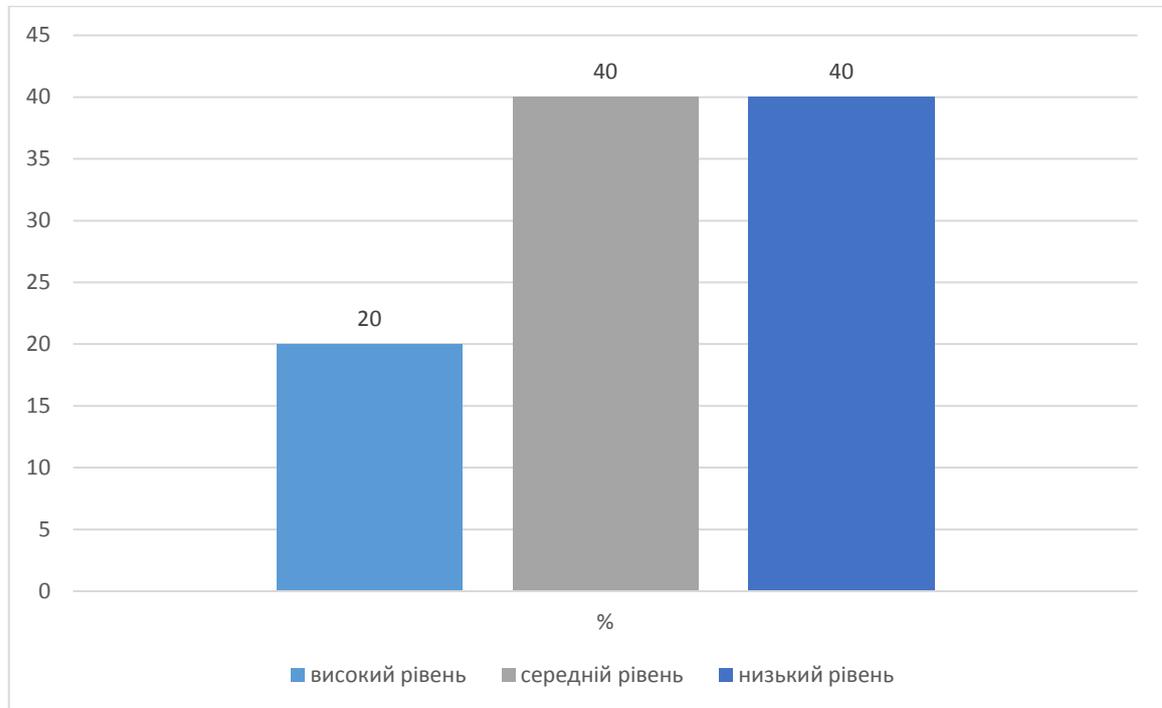

Рис. 2.1. Рівні обізнаності дітей з РАС із кольором (%)

Аналіз графічних даних свідчить, що дошкільники з розладами аутистичного спектру демонструють різний рівень обізнаності з кольорами. Діти були розподілені на три категорії відповідно до їхніх когнітивних здібностей у розрізненні спектральних відтінків. Перша група (20%) характеризувалася високою обізнаністю: діти точно ідентифікували всі кольори та їхні нюанси без помилок. Друга група (40%) мала середній рівень: незважаючи на 2-3 незначні помилки, діти самостійно їх виправляли. Третя група (40%) продемонструвала низький рівень обізнаності: діти розпізнавали основні кольори, проте не завжди помічали похибки у визначенні відтінків.

Виконання завдань на орієнтацію за світлотою виявилось складним для більшості дітей. Деякі розміщували картки хаотично, тоді як інші легше орієнтувалися при фіксації найтемнішого елемента в центрі ряду. Попри труднощі, значна частина дошкільників змогла відтворити послідовність

збільшення або зменшення світлоти об'єктів. Робота із сірими картками супроводжувалася активною вербалізацією. Наприклад, Дмитро М. зазначав: «Картки різні – темна, світла, світла. Ця найсвітліша (вказуючи на останню картку)». Аналогічно, Микола Л. коментував: «Посередині темна, а по краях світлі. Оця найсвітліша».

Вибір кольорових об'єктів за уявним еталоном ускладнювався при відстроченій реакції. Найбільше помилок виникало при виборі відтінків із низькою насиченістю та високою світлотою. Наприклад, діти часто плутали світло-жовтий із світло-оранжевим або світло-синій із світло-зеленим. Іноді вибір значно відхилявся від початкового зразка у спектрі кольорів. Водночас завдання з орієнтацією за світлотою виконувалися з ахроматичними об'єктами.

Результати дослідження підтверджують, що рівень обізнаності дошкільників з РАС щодо кольорової палітри варіюється, а успішність залежить від складності завдань, пов'язаних із світлотою та насиченістю. Вербалізація дій і поетапне навчання позитивно впливають на формування кольоророзрізнення, особливо у завданнях із уявними зразками або градацією світлоти.

У ході вивчення здатності дітей ідентифікувати та правильно називати кольори було встановлено, що рівень точності в самостійному визначенні кольорових об'єктів і їх виборі за словами значно нижчий, ніж при виборі за образцем, який є або наочно присутнім, або уявним. Зокрема, при спробах самостійного визначення кольорів діти часто помилково ототожнювали оранжевий з жовтим, а блакитний з синім. Найбільшу складність для вербалізації виявився фіолетовий колір, який більшість дітей віднесли до синього.

У ситуації, коли об'єкти потрібно було вибрати за вказівкою слова-назви, результати були позитивними. Переважна більшість дітей, як у контрольній, так і в експериментальній групах, правильно ідентифікували об'єкти майже всіх кольорів спектра, включаючи оранжевий та фіолетовий. Водночас нерідко траплялися випадки, коли діти вибирали сині об'єкти замість блакитних, хоча зворотна ситуація (вибір блакитних замість синіх) відбувалась лише зрідка.

Графічне зображення результатів, що ілюструє рівень обізнаності дітей з аутистичними розладами щодо кольорів, наведено на рис. 2.2. Такий підхід до

аналізу кольороназви дозволяє дійти висновку про труднощі формування стійких асоціацій між словами та кольорами на ранньому етапі розвитку, особливо коли йдеться про схожі відтінки. Для подальших досліджень є актуальним впровадження корекційних методик, спрямованих на вдосконалення кольоросприйняття у дітей з особливими освітніми потребами.

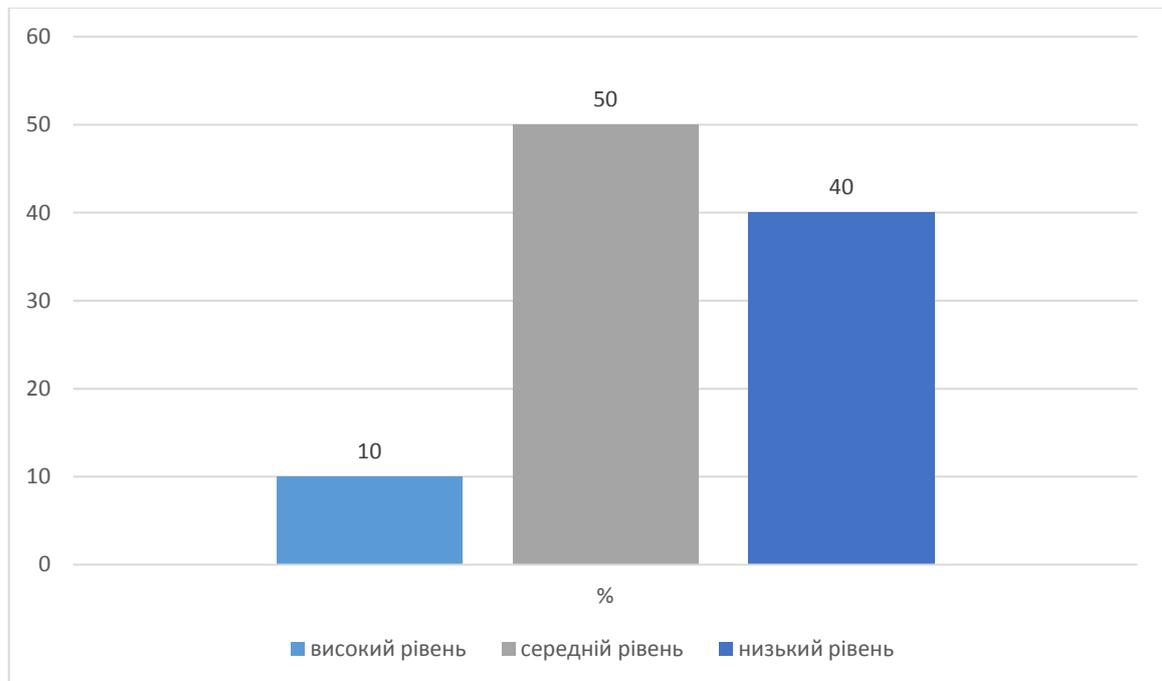

Рис. 2.2. Рівні обізнаності дітей з РАС із величиною (%)

На основі проведеного дослідження та отриманих результатів, було здійснено класифікацію дітей з аутистичними розладами за рівнем їх обізнаності щодо величини. Відповідно до цього поділу, діти були розподілені на три групи, кожна з яких мала свою особливість у виконанні завдань. Це дозволило зробити висновки стосовно розвитку та розуміння величин у дітей з аутистичним спектром розладів.

Як вказано в дослідженні, до першої групи з високим рівнем обізнаності потрапили лише 10% дітей, які успішно виконували завдання, що стосуються порівняння протяжностей. Вони без труднощів обирали більшу протяжність серед двох представлених об'єктів. Завдання на прирівнювання («як зробити маленьку паличку такою ж великою, як велику») не викликали складнощів у дітей цієї групи, оскільки вони чітко розуміли принцип рішення та застосовували

його на практиці. Важливо, що ці діти не мали проблем при виборі об'єкта відповідної величини за зразком, здійснюючи вимірювання без помилок.

До другої групи з середнім рівнем обізнаності увійшли 50% дітей. Вони добре справлялися з завданнями на вибір більшої протяжності до $1/25$, але при зменшенні різниці між величинами до $1/50$ починали стикатися з труднощами. Іноді вони випадково вибирали об'єкти або намагалися порівнювати їх без чіткої мети, що вказує на певні труднощі у точному вимірюванні. В умовах завдання на прирівнювання ці діти розуміли основний принцип, однак мали труднощі при виконанні завдання, коли різниця між величинами була малою (менше $1/50$).

Найбільшу групу складала діти з низьким рівнем обізнаності щодо величини (40%). Вони не могли адекватно виконати завдання на вибір більшої протяжності, коли різниця між величинами становила $1/25$. При виконанні завдання на вибір об'єкта за зразком, вони не здатні були правильно зіставити об'єкти і часто починали порівнювати їх без чіткої мети. Більшість дітей цієї групи також не могли адекватно оцінити величину об'єкта, здійснюючи випадковий вибір. При виконанні завдання на прирівнювання вони стикаються з серйозними труднощами, не розуміючи, як правильно здійснити вимірювання та порівняння. Вони часто намагались вирішити завдання шляхом проб і помилок, переміщуючи об'єкти ближче один до одного, аби полегшити завдання.

За результатами дослідження можна зробити висновок, що деякі діти потребують додаткової допомоги та чітких пояснень для успішного виконання завдань на прирівнювання та вибір об'єктів за зразком. Такі діти зазвичай стикаються з найбільшими труднощами, коли різниця між величинами мінімальна, що вказує на необхідність впровадження поступових і детальних навчальних стратегій для покращення їхніх навичок.

Результати дослідження обізнаності дітей з розладами аутистичного спектру із формою подано на рис. 2.3.

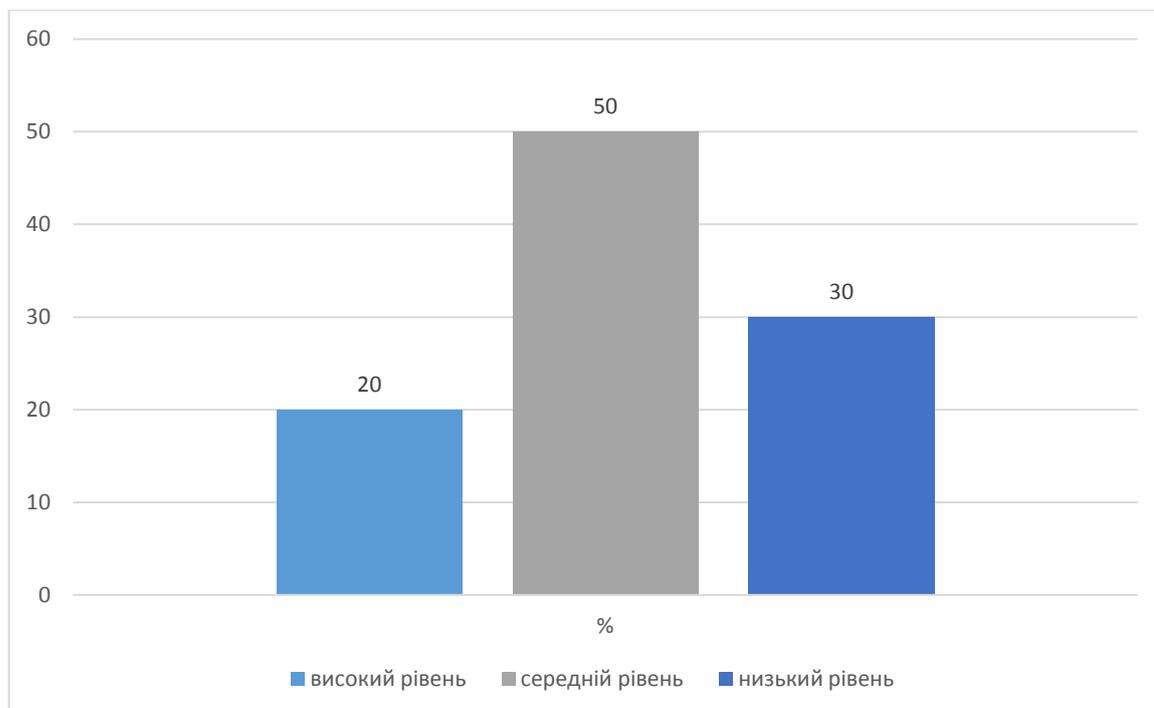

Рис. 2.3. Рівні обізнаності дітей з РАС із формою (%)

Згідно з результатами аналізу, представленими на рисунку, для оцінки рівня обізнаності дітей щодо форми було здійснене розподілення на три основні категорії. До групи з високим рівнем обізнаності увійшло 20% учасників, які безпомилково розпізнавали і правильно називали всі запропоновані варіанти форм. Друга група, з середнім рівнем обізнаності, налічувала 50% дітей, які могли визначити форму предметів, проте припускались кількох помилок (до 2-3), які в більшості випадків вони помічали і виправляли. Третю категорію склали 30% дітей з низьким рівнем обізнаності, які мали значні труднощі в розпізнаванні та іменуванні форм, і часто не усвідомлювали помилки при визначенні форми.

Підсумовуючи результати, можна зазначити, що серед дітей, які мають розлади аутистичного спектру, спостерігаються різні рівні сенсорного розвитку. Для цього було проаналізовано рівні моторного розвитку цих дітей, а також їх здатність до ідентифікації сенсорних еталонів, таких як колір, форма і величина.

Загальні результати дослідження сенсорного розвитку дітей з аутичним розладом наведені на рисунку 2.4.

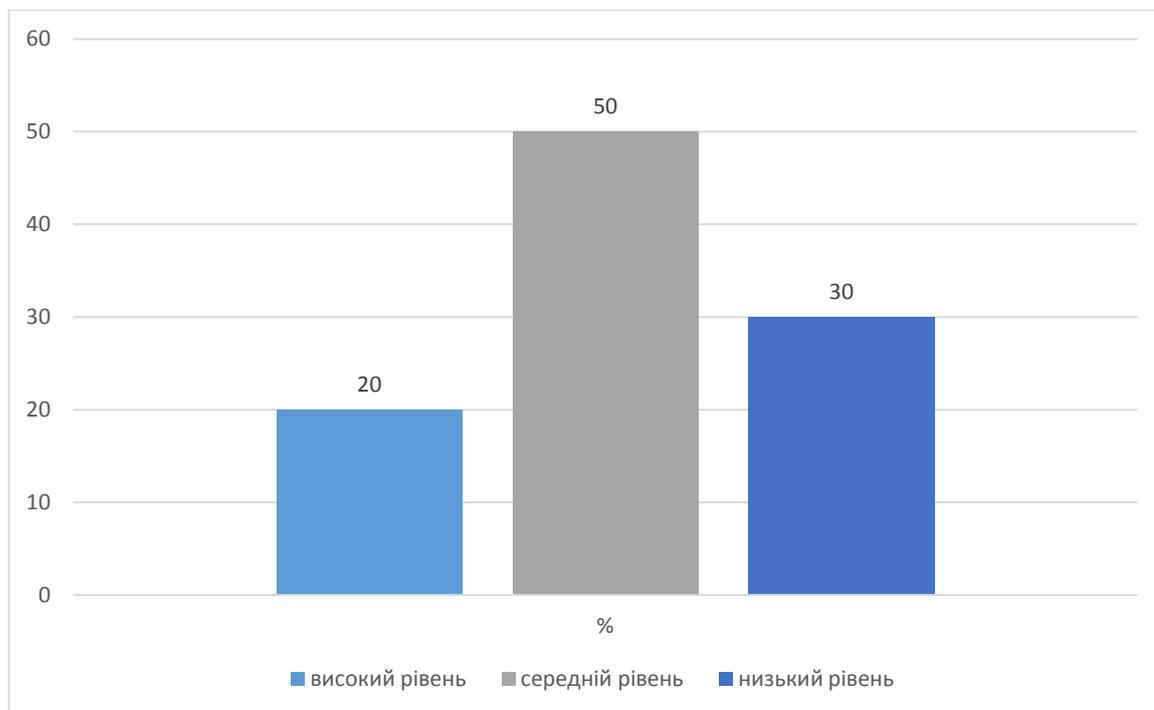

Рис. 2.4. Рівні сенсорного розвитку дітей з РАС (%)

Згідно з результатами проведеного дослідження, можна зробити висновок, що на підставі графічних даних 20% дітей було віднесено до групи з високим рівнем сенсорного розвитку. Натомість 50% дітей потрапили до групи з середнім рівнем, а 30% – до групи з низьким рівнем сенсорних здібностей.

Діти, що належать до групи з високим рівнем сенсорного розвитку (20%), демонструють здатність до точного сприйняття і використання в мовленні назв усіх кольорів спектра, а також їхніх складних відтінків. Вони мають чітке уявлення про геометричні фігури як площинні, так і об'ємні, можуть порівнювати знайомі та незнайомі об'єкти за допомогою умовних мір (довжина, ширина, висота) і при цьому коректно використовують словесні вирази для позначення різниць. Такі діти легко орієнтуються в просторі, добре розрізняють просторові ознаки і можуть ефективно виконувати різноманітні перцептивні дії. Вони здатні самостійно знаходити та коригувати власні помилки, що свідчить про високий рівень сенсорної інтеграції.

У дітей середньої групи (50%), хоча більшість сенсорних завдань виконуються правильно, іноді можуть бути виявлені 2-3 помилки, які вони здатні самостійно виправити. Такі діти можуть використовувати назви кольорів спектра та їхніх відтінків, а також геометричні фігури, проте у випадку складніших

відтінків кольорів або форм виникають труднощі з їхнім словесним позначенням. Спостерігається також явище, коли діти будують правильні, але неповні серіаційні ряди, що вказує на середній рівень сенсорного розвитку.

У дітей з низьким рівнем сенсорного розвитку (30%) часто спостерігається неможливість виправити помилки під час виконання сенсорних завдань. У цих дітей зазвичай виникають помилки в наданні правильних назв кольорів спектра та геометричних фігур. Вони не мають повного розуміння відносин у рядах і орієнтуються здебільшого на прості парні відношення, наприклад, великий-маленький. Такі діти часто мають труднощі з визначенням правого і лівого боків, а також з використанням правильних термінів для опису просторового розташування предметів щодо інших. Вони мають проблеми з виконанням завдань, що потребують орієнтації на більш складні ознаки.

Отже, результати емпіричного дослідження показують, що більшість дітей дошкільного віку з аутистичними розладами мають низький або середній рівень сенсорного розвитку. Це свідчить про труднощі, з якими стикаються діти з РАС у процесі сприйняття та інтеграції сенсорної інформації, що має великий вплив на їх здатність адаптуватися до навколишнього середовища. Проблеми з сенсорним розвитком можуть включати труднощі з орієнтацією в просторі, сприйняттям кольору, форми та величини, а також з інтеграцією різних сенсорних стимулів, таких як звуки, зображення та тактильні відчуття. Вказані труднощі часто призводять до порушень у соціальній взаємодії та розвитку мовлення, а також можуть впливати на поведінку дітей, спричиняючи підвищену тривожність або агресивність у відповідь на певні сенсорні стимули. З огляду на це, підвищується необхідність у створенні програм сенсорної інтеграції, які б враховували специфічні потреби дітей дошкільного віку з РАС.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СЕНСОРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ

3.1 Програма підвищення ефективності сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом

Програма сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру в умовах закладу дошкільної освіти є важливим інструментом для корекції та розвитку дітей, які мають труднощі в обробці сенсорної інформації. Сенсорна інтеграція сприяє покращенню здатності дітей адекватно реагувати на різноманітні сенсорні стимули та адаптуватися до довкілля, що є важливим етапом їх соціального та когнітивного розвитку. У межах програми особливу увагу приділяють індивідуальним потребам дитини, враховуючи специфічні прояви її порушень, пов'язаних із РАС.

Основою корекційної роботи з дітьми, що мають РАС, є концепція терапії сенсорних порушень, зокрема сенсорної інтеграції. Основна мета такої терапії полягає в покращенні здатності до сприйняття інформації від навколишнього світу та власного тіла, а також в розвитку толерантності до різноманітних зовнішніх стимулів. Вивчення проблеми сенсорної інтеграції в контексті РАС стало предметом досліджень вчених, серед яких Дж. Айрес [1], О. Заплатинська [92], К. Островська [62; 66], А. Шевцов [92] та інші.

Дж. Айрес, авторка теорії сенсорної інтеграції, трактує цей процес як підсвідоме функціонування в головному мозку, схоже на автоматичний процес дихання. Вона вважає, що сенсорна інтеграція полягає в організації інформації, яку ми отримуємо через різноманітні органи чуття (смак, зір, слух, запах, дотик, рух, дія сили тяжіння та відчуття позиції в просторі). Цей процес дозволяє нам надавати значення нашим відчуттям, фільтруючи і відбираючи лише ту інформацію, на яку потрібно зосередити увагу, наприклад, слухати вчителя, ігноруючи сторонні шуми. Сенсорна інтеграція дозволяє також осмислено реагувати на ситуації, що виникають в навколишньому середовищі. Вік від 3 до 7 років вважається критичним для формування сенсорної інтеграції, адже саме в

цей період мозок найбільш чутливий до відчуттів та здатний найкраще їх організувати [1].

З огляду на результати досліджень та основні підходи вчених і спеціалістів у галузі сенсорної інтеграції, були розроблені основні методи і прийоми для організації сенсорної інтеграції у дітей з РАС в умовах дошкільних установ. Серед головних завдань цієї роботи виділяються: збагачення сенсорного досвіду через різноманітні зовнішні стимули для органів чуття; розвиток зорового, слухового, тактильного та кінестетичного сприйняття; подолання труднощів в сенсорному сприйнятті, зокрема зниження дискомфорту, викликаного певними зовнішніми подразниками [17; 24; 32; 49].

Як показує аналіз наукової літератури, корекційна робота з дошкільниками, які мають РАС, повинна в основному базуватися на ігрових формах діяльності. В цьому контексті використовуються різноманітні дидактичні ігри, рухливі та настільні вправи, що допомагають дітям краще осмислювати властивості предметів. Використання таких методів в терапії сенсорної інтеграції дає можливість фахівцям, спираючись на мимовільну увагу дітей, розвивати пізнавальні процеси, а також формувати позитивне емоційне ставлення до діяльності і предметів, які використовуються в заняттях [94].

Мета програми сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру в умовах закладу дошкільної освіти полягає в створенні комплексної системи корекційно-розвивальних заходів, спрямованих на покращення сенсорної інтеграції дітей з РАС, полегшення їх адаптації до освітнього середовища, розвитку соціальних, комунікаційних та моторних навичок, що сприяють більш ефективному включенню дітей у соціум та освітній процес.

Завдання програми:

1. Розробити індивідуалізовані методики для розвитку сенсорної сфери дітей з різними проявами порушень сенсорної інтеграції, враховуючи вік, їхні індивідуальні потреби та особливості психічного розвитку.

2. Визначити ефективні методи та техніки для розвитку сенсорної інтеграції, які включають використання сенсорних вправ, ігор та спеціальних активностей в мультисенсорному середовищі.

3. Створити сприятливе сенсорне середовище в умовах закладу дошкільної освіти для забезпечення сенсорного розвитку дітей з РАС під час занять.

Зміст і структура програми сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру показана у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Зміст програми сенсорної інтеграції дітей
з розладами аутистичного спектру**

Тема заняття	Мета заняття	Ігри та вправи
Заняття 1. Світ кольорів і текстур	Досліджуємо різні поверхні та кольори, розвиваючи тактильні відчуття.	«Колірні плямки» – дитина повинна знайти предмети певного кольору і текстури. «Мозаїка з різних матеріалів» – викладати малюнки або фігури з матеріалів з різною текстурою. «Сенсорна доріжка» – створення доріжки з різних матеріалів (шорсткі тканини, пісок, м'які тканини) для ходьби босоніж. «Тактильні м'ячі» – м'ячі з різною поверхнею (гладкі, шершаві, пухнасті) для відчуттів руками.
Заняття 2. Веселі звуки навколо нас	Вивчаємо звуки природи та музики для покращення слухової сенсорної інтеграції.	«Звуки природи» – слухання звуків, таких як дощ, вітер, птахи, з подальшим обговоренням та відтворенням цих звуків. «Музичні інструменти» – гра на різних музичних інструментах. «Звукові мозаїки» – комбінування різних звуків для створення композицій. «Звукові сліди» – діти слухають звуки і намагаються знайти джерело звуку, орієнтуючись на інтенсивність, тональність.
Заняття 3. Ласкаво просимо до пісочниці	Знайомимося з текстурами та властивостями природних матеріалів через гру з піском.	«Пісочна експедиція» – діти шукають предмети в піску. «Маленькі археологи» – копають в пісочниці, шукаючи сховані об'єкти різної форми та текстури. «Малювання піском» – малювання пальцями на поверхні піску. «Будуємо фортецю» – діти будують з піску замки або фортеці, що сприяє розвитку дрібної моторики та творчого мислення. «Гра з формами» – наповнення форм піском і вивільнення їх для створення різних фігур.
Заняття 4. Звукові експерименти	Граємо з різними звуками й інструментами для розвитку слухового сприйняття.	«Голосні й тихі звуки» – експерименти з різними звуками інструментів або голосом. «Музичні стежки» – йти за певним ритмом звуків. «Звукові коробочки» – діти слухають звуки в коробках і вгадують, що це за предмети. «Звуки по колу» – гра «Імітація звуків», коли діти по черзі відтворюють звуки на вухо іншому дитині. «Шумова банка» – створення шуму з різними предметами в банці або контейнері, діти намагаються відгадати предмети за звуком.

Заняття 5. Малюємо руками та пальцями	Розвиваємо тактильні відчуття через малювання та ліплення.	«Тактильні малюнки» – малювання пальцями на різних матеріалах (пісок, папір, тканина). «Ліплення з пластиліну» – створення фігур з пластиліну для розвитку тактильних відчуттів. «Малювання на воді» – малювання на поверхні води з різними барвниками, спостереження за реакцією. «Сліди в піску» – залишати малюнки пальцями на піску або глині. «Малювання руками» – використання великих поверхонь для малювання великими рухами.
Заняття 6. Танцюємо в ритмі	Рухаємося під музику для розвитку координації та рівноваги.	«Танцювальна гра» – діти танцюють, орієнтуючись на музику і ритм. «Ритмічні рухи» – рухи відповідно до музичних звуків та ритмів. «Танцювальний клуб» – організація танцювального виступу за допомогою простих рухів. «Танцювальні пари» – діти працюють парами, виконуючи танцювальні рухи у відповідь один на одного. «Музична зупинка» – діти рухаються під музику, але зупиняються на певний сигнал.
Заняття 7. Веселий водяний світ	Знайомимося з властивостями води та розвиваємо відчуття через воду та вологі ігри.	«Акваріум» – діти занурюють руки у воду і шукають предмети. «Ловля водяних кульок» – діти ловлять м'ячики, що плавають на воді, з подальшим описом відчуттів. «Водяна доріжка» – діти ходять по поверхні з водою, розвиваючи сенсорні відчуття та рівновагу. «Водяні бульбашки» – лопання водяних бульбашок різного розміру. «Переливання води» – переливання води з одного контейнера в інший, вивчення різних текстур води.
Заняття 8. Дивовижний світ запахів	Досліджуємо різні аромати та розвиваємо нюхову чутливість.	«Ароматні коробочки» – діти відчувають різні аромати (цитрусові, спеції) і вгадують, що це. «Нюхові пошуки» – знаходять предмети за запахом. «Ароматні квітки» – створення різних ароматних композицій з природних матеріалів для пошуку запахів. «Пахучі коробки» – створення коробок із різними запахами для вдихання і вгадування ароматів. «Запахи природи» – знайомство з запахами рослин і квітів через їх вивчення та вгадування.
Заняття 9. Пошук прихованих скарбів	Активні ігри з предметами в піску чи воді для розвитку сенсорної інтеграції через дотик.	«Скарби піску» – діти шукають предмети в піску. «Водяний скарб» – виявлення предметів під водою або серед мокрих матеріалів. «Пошук у коробці» – сховані предмети в непрозорій коробці, діти повинні визначити їх на дотик. «Пригоди піщаних героїв» – створення малюнків та скарбів із піску, що заховані в різних куточках. «Лабіринт» – знаходження предметів, розташованих у складному лабіринті з піску або води.
Заняття 10. Мандри в світі кольорових м'ячів	Граємо з м'ячами різних кольорів і розмірів для покращення	«М'ячі в русі» – діти кидають м'ячі, рухаючи ними за допомогою рук або ніг. «Колірний м'яч» – діти шукають м'яч за кольором і виконують завдання з ним.

	зорової і моторної координації.	«М'яч у кошику» – діти намагаються потрапити м'ячем в кошик, розвиваючи точність та координацію. «Передай м'яч» – діти передають м'яч один одному по черзі, намагаючись дотримуватися певних правил руху. «Великий м'яч» – активні ігри з великим м'ячем, катання та відправлення його до певної точки.
--	---------------------------------	---

Детальні розробки занять програми сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру наведено у Додатку Г.

Зазначимо, що для роботи з дітьми із розладами аутистичного спектру важливо застосовувати спеціальні методи сенсорної інтеграції. Одним із таких методів є створення сприятливих умов для сприйняття довкілля, наприклад, використання невеликих предметів у кишені, застосування гамаків та гойдалок для стимулювання рухової активності, а також використання навушників для контролю звукового фону чи спеціальних окулярів із захисним фільтром. Важливим є розвиток полісенсорного сприйняття, що передбачає удосконалення окремих перцептивних навичок та інтеграцію різних сенсорних систем через спільну діяльність. Завдяки цим підходам діти з РАС мають можливість розширити досвід візуального, слухового, дотикового, рухового та смакового сприйняття [87]. Завдання фахівця полягає в підтримці інтеграції сенсорного досвіду з іншими видами діяльності дитини, що сприяє зниженню проблем у сенсорній обробці. Для цього потрібно визначити, який сенсорний аналізатор не забезпечує достатнього чи правильного сприйняття інформації.

З метою ефективної реалізації сенсорної інтеграції дітей із РАС у дитячих закладах, важливо в першу чергу зібрати детальну інформацію про початкові діагнози та медичний анамнез дитини. Фахівець із сенсорної інтеграції повинен ретельно вивчити медичні висновки від лікарів, включаючи невропатологів, психіатрів, логопедів та дефектологів. Крім того, важливо провести бесіду з батьками, щоб зібрати всю необхідну інформацію щодо стану дитини, її потреб, а також очікувань педагогів і батьків стосовно занять. На основі цієї інформації розробляються індивідуальні навчальні завдання та корекційні стратегії. Водночас не менш важливим є з'ясування соціально-побутових умов дитини,

таких як склад сім'ї, умови проживання, а також емоційно-соціальні характеристики, наприклад, що дитина любить або чого боїться [84].

Корекційна робота з дітьми із РАС може становити стресовий фактор, тому надзвичайно важливо забезпечити середовище, яке мінімізує зайві подразники для нервової системи. Це включає виключення можливих психологічних протипоказань. Наприклад, якщо дитина має супутні фізичні розлади, такі як епілепсія, слід уникати методів, що можуть спричинити додаткове нервово збудження, зокрема обертання, мерехтіння, яскраві світлові спалахи чи інтенсивну тактильну стимуляцію. Якщо є проблеми із суглобами чи схильність до вивихів, потрібно обережно ставитися до рухових вправ, таких як стрибки, біг чи інші фізичні навантаження, що можуть завдати шкоди дитині. У випадку алергічних реакцій на певні матеріали важливо враховувати ці фактори при виборі засобів для сенсорної стимуляції та уникати матеріалів, які можуть викликати алергію [93].

Після збору всіх необхідних відомостей про дитину розпочинається етап детального спостереження, що проводиться в умовах організованої вільної гри у спеціально обладнаній сенсорній кімнаті. Важливо приділити достатньо часу аналізу поведінкових реакцій дитини для формування її індивідуального сенсорного профілю. Психолог оцінює роботу сенсорних аналізаторів, фіксує чутливі реакції, аналізує відповідь на різні стимули та виявляє можливі порушення у сприйнятті. Наприклад, уникнення певних відчуттів може вказувати на гіперчутливість, тоді як прагнення до сильніших стимулів – на гіпочутливість, а труднощі з обробкою інформації можуть сигналізувати про сенсорну дезінтеграцію. Спостереження за дітьми з розладами аутистичного спектру дозволяє оцінити дрібну і загальну моторику, постуральний контроль, координацію очей і взаємодію між півкулями мозку, що стає основою для подальшої корекційної роботи через сюжетно-рольову гру [80].

Варто зазначити, що сенсорні порушення у дітей з аутистичним спектром мають неврологічне підґрунтя. Навіть за відсутності видимих відхилень у стандартних нейрофізіологічних тестах, не можна виключати можливість дисфункції біохімічних процесів, що впливають на організацію мозкової

діяльності. Сенсорна дезінтеграція стає особливо помітною під час спостереження за поведінкою дитини, оскільки вона вказує на складнощі у синтезі та обробці сенсорних сигналів.

Для успішної реалізації сенсорної інтеграції в умовах дошкільного закладу критично важливо забезпечити емоційний і психологічний комфорт дитини. Це передбачає створення емоційного зв'язку, який сприяє почуттю безпеки, допомагає зосереджуватися на завданнях і стимулює спільну діяльність. Формування такого зв'язку не є ізольованим процесом, а пронизує всі етапи корекційної роботи, сприяючи гармонійному розвитку дитини та подоланню сенсорних труднощів [66].

Подолання комунікаційних бар'єрів – одна з ключових задач у роботі з дітьми з аутистичним спектром. Часто такі бар'єри пов'язані з гіперчутливістю, що виникає через порушення сенсорної інтеграції, коли нервова система не здатна ефективно синтезувати інформацію з різних сенсорних каналів. Це викликає спотворення сприйняття, ускладнення у моторній координації, грі, навичках самообслуговування та соціальній взаємодії. Методика сенсорної інтеграції допомагає долати ці труднощі завдяки систематичній стимуляції сенсорних систем, що покращує адаптацію дитини до оточення [81]. Завдання фахівця полягає у створенні сприятливих умов для сенсорної інтеграції, що стане основою гармонійного розвитку дітей з аутистичними розладами.

Подолання сенсорної гіперчутливості є ключовим етапом встановлення контакту з дитиною з розладами аутистичного спектру, що сприяє активізації її когнітивної діяльності. Для ефективною корекції важливо створити умови, які полегшують сприйняття зовнішніх стимулів. Коли дитина виявляє готовність до обробки сенсорної інформації, слід уважно обирати спосіб її подання. Завдяки високій здатності до імітації доцільно застосовувати театральні методи, такі як пантоміма та рольові ігри, які сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу. Імітація відіграє центральну роль у когнітивному розвитку, оскільки передбачає повторення простих артикуляційних рухів, складів і фраз, що стимулює мовленнєву активність та покращує координацію [2].

Розвиток імітаційних навичок позитивно впливає на концентрацію уваги на поведінкових моделях, що спрощує формування стійкого контакту з психологом і підтримує спільну діяльність, необхідну для освоєння складніших когнітивних структур. Сенсомоторна інтеграція залишається фундаментальною основою подальшого розвитку когнітивних функцій, тому терапія сенсорних порушень є невід'ємною складовою комплексної допомоги дітям з РАС.

Програми сенсорної стимуляції реалізуються за двома основними напрямками: домашнє виконання під наглядом батьків за рекомендаціями спеціаліста; заняття з фахівцем у закладі дошкільної освіти [14].

У першому випадку спеціаліст складає індивідуальну програму на основі діагностичних даних, яку батьки виконують 2-3 рази на день по 15 хвилин. Результати фіксуються за допомогою системи позначок: «+» – повне виконання, «+,-» – часткове, «-» – відмова від вправи. Це дає змогу щомісяця переглядати програму, зосереджуючи увагу на вправах, які викликають у дитини найбільші труднощі, з подальшою адаптацією або заміною завдань на альтернативні варіанти. Такий цілісний підхід до сенсорної інтеграції та використання імітаційних методів забезпечує поступовий розвиток комунікативних, мовленнєвих та когнітивних здібностей дитини, створюючи передумови для її успішної соціалізації та інтеграції у навчальне середовище.

У рамках реалізації програми сенсорної стимуляції для дітей із розладами аутистичного спектра в дошкільних освітніх закладах створюються спеціалізовані простори – так звані «сенсорні кімнати». Ці приміщення оснащуються для активізації різних сенсорних систем і включають такі елементи, як гойдалки, гамаки, басейни з кульками, тактильні м'ячі з наповнювачами (наприклад, пінопласт), кольорові лампи, ароматичні дифузори, спеціально підібрану музику та сенсорні панелі [19].

Щоб знизити сенсорну чутливість у дітей з РАС, важливо дотримуватись певних методичних принципів:

- зосередженість терапії на сферах із проявами стереотипної поведінки;
- комбінування стимуляції різних сенсорних каналів;
- активне залучення дитини до вибору видів стимуляції;

- чітке визначення просторових і часових меж занять із мінімізацією сторонніх подразників;
- регулярність та систематичність терапевтичних сесій [1].

У процесі освітньої інтеграції дитини передбачаються як групові, так і індивідуальні заняття, що відбуваються у спеціально організованому просторі з мінімумом відволікаючих чинників. Приміщення оснащено необхідними меблями, дидактичними матеріалами та килимом для роботи на підлозі. Розклад занять фіксується та строго дотримується.

Індивідуальне заняття структуровано за чітким алгоритмом: перелік завдань для розвитку різних навичок друкується на аркуші А4, а для візуалізації дій використовуються піктограми. Кількість завдань обмежується сімома, з можливістю корекції залежно від індивідуальних особливостей дитини. У разі відмови від виконання певного завдання його замінюють альтернативним.

Тривалість заняття становить від 15 хвилин до 1 години, дотримуючись чіткої послідовності етапів. Дитині надають аркуш із завданнями та дві коробки – одну з матеріалами для виконання, іншу порожню. Після завершення кожного завдання його виконання відзначається на аркуші, а використані матеріали переміщуються в порожню коробку. Така організація заняття, заснована на методології TEACH, формує передбачуваність процесу та підвищує ефективність навчання.

Для досягнення оптимальних результатів рекомендовано враховувати такі методичні аспекти:

- зведення до мінімуму відволікаючих факторів;
- вибір часу, коли дитина відчуває себе комфортно (не втомлена або голодна);
- стабільність часу та місця проведення занять;
- завчасна підготовка навчальних матеріалів;
- на початкових етапах перевага надається реальним предметам із поступовим переходом до зображень;
- поєднання вербальних інструкцій із візуальними підказками;
- послідовність і систематичність підходу [21].

У процесі корекційної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру у закладах дошкільної освіти значну увагу приділяють фізичним вправам, які здебільшого виконуються на підлозі. Такі вправи сприяють розвитку навичок контролю положення голови відносно тулуба, формуванню правильної постави, а також координації між правою та лівою сторонами тіла, а також верхньою і нижньою його частинами. На початкових етапах діти виконують прості рухи з поступовим ускладненням завдань. Індивідуалізація програм фізичної активності є надзвичайно важливою складовою роботи, а серед рекомендованих вправ виокремлюють «повітряний млин», «гусениця», «восьминіг», «рибка», «ящірка» тощо. Доведено, що регулярне виконання кінезіологічних вправ з комплексу «Гімнастика для мозку» Пола та Гейла Деннісонів по 10–15 хвилин щодня протягом 6–12 місяців є надзвичайно ефективним [32].

Іншим важливим напрямом є застосування методики сенсорної інтеграції шляхом індивідуалізованої сенсорної дієти. Вона передбачає структуроване планування занять з поступовим введенням додаткових сенсорних стимулів для підвищення концентрації та зниження тривожності. Такі заняття можуть проходити у форматі вільної гри або сюжетно-рольової діяльності, як у груповій, так і в індивідуальній формі під керівництвом фахівця.

Сенсорна дієта демонструє високу результативність у роботі з дітьми з РАС, сприяючи стабілізації нервової системи та покращенню адаптації до зовнішніх подразників. Систематичне впровадження сенсорних стимулів допомагає дітям:

- легше адаптуватися до нових відчуттів, знижуючи рівень стресу;
- регулювати рівень активності та покращувати зосередженість;
- зменшувати потребу в сенсорному пошуку та коригувати поведінкові реакції;
- спокійніше реагувати на зміни в оточенні [42].

Сенсорна дієта включає різні види стимуляції відповідно до потреб дитини:

- пропріоцептивну (стрибки на батуті, носіння помірно важких предметів);

- вестибулярну (гойдання, обертання, виконання базових акробатичних елементів);
- тактильну (дотики до матеріалів різної текстури, ходіння босоніж по різних поверхнях);
- слухову (прослуховування природних звуків, музикотерапія);
- візуальну (оптимізація візуального середовища, уникнення перевантаження світлом);
- нюхову (розпізнавання запахів, створення ароматичних наборів);
- смакову (дослідження нових смаків, спільне приготування страв з дорослими) [51].

Завдяки ігровій діяльності фахівець створює умови, що сприяють поступовій адаптації дитини з розладами аутистичного спектру до нових сенсорних стимулів. Гра виступає потужним стимулом для встановлення контакту з довкіллям, стимулюючи дослідницьку активність. Змагальні ігри або завдання з нагородою можуть допомогти подолати страх перед незвичними відчуттями. При цьому мінімальне втручання спеціаліста дозволяє дитині самостійно вивчати нові сенсорні подразники, що є важливим етапом у формуванні сенсорної регуляції.

Наприклад, дитина з гіперчутливістю до вестибулярної стимуляції може уникати балансування на заняттях. Проте у форматі гри, наприклад, під час естафет або ловлі предметів на магнітну вудку, така дія виконується спонтанно. Це підтверджує, що грамотно організована ігрова діяльність знижує рівень тривожності та стимулює природне дослідження навколишнього світу.

Слід враховувати, що в сенсорній кімнаті можна використовувати різноманітні засоби для розвитку дітей з РАС: спортивний інвентар (хула-хупи, басейни з кульками, балансувальні дошки), матеріали для тактильної стимуляції (щітки, пластичні маси, сипучі матеріали), медичні пристрої (масажні килимки, роликові масажери) і спеціалізоване обладнання для сенсорної інтеграції (сенсорні мішки, ковдри з обтяженням) [30].

Коли дитина неодноразово успішно взаємодіє з новими сенсорними стимулами в ігровому форматі, ці елементи поступово інтегруються в

навчальний процес. Наприклад, платформи, що розгойдуються, можуть використовуватися для додаткової вестибулярної стимуляції, а гумові кільця – як пропріоцептивний стимул. Це забезпечує плавний перехід від гри до навчальних завдань, зберігаючи сталість сенсорного досвіду.

Метод сенсорної інтеграції гармонійно поєднується з традиційними корекційними методиками, такими як створення «ситуації успіху» та формування додаткової мотивації. Ігровий формат сприяє не лише поліпшенню сенсорної регуляції, а й соціальній адаптації дітей у колективі. Багатокомпонентний підхід, що об'єднує сенсорні вправи з елементами навчання, дозволяє досягти оптимальних результатів у розвитку моторики та комунікативних навичок [42].

Організовуючи заняття із сенсорної інтеграції, важливо орієнтуватися на індивідуальні особливості дитини. У разі виникнення труднощів варто тимчасово спростити завдання або повернутися на попередній етап, поступово ускладнюючи активності. Створення атмосфери безпеки та довіри є ключовим фактором успішного впровадження методики, оскільки лише в умовах емоційної стабільності дитина здатна ефективно взаємодіяти зі світом через гру та сенсорний досвід.

Сенсорна інтеграція для дітей з РАС є важливою складовою їхнього розвитку, оскільки вона допомагає коригувати сенсорні порушення через різноманітні вправи, що сприяють покращенню адаптації до навколишнього середовища. Зокрема, вправи можна класифікувати відповідно до типу сенсорних систем, які потребують корекції:

- вправи для розвитку зорової та зорово-моторної координації;
- вправи для удосконалення слухового сприйняття;
- вправи для поліпшення нюхової чутливості;
- вправи для стимулювання смакових відчуттів;
- вправи для розвитку тактильної чутливості;
- вправи для активації пропріоцептивної системи [1; 3; 4; 6; 11; 16; 19; 21; 29; 36].

Давайте детальніше розглянемо кожну з цих груп, щоб краще розуміти їхній вплив на сенсорний розвиток дітей з РАС. Вправи для зорової стимуляції спрямовані на корекцію гіпер- або гіпочутливості до візуальних подразників, зокрема для формування адекватних зорових реакцій та розвитку візуального сприйняття. Серед основних завдань можна виділити:

- розпізнавання геометричних фігур на різних кольорових фонах;
- виявлення форм на поверхнях з різною текстурою;
- спостереження за рухомими об'єктами (наприклад, світлом ліхтарика);
- виконання простих малюнків та завершення незавершених зображень;
- орієнтація в просторі через ідентифікацію об'єктів;
- робота з візуальними пазлами та конструкторами.

На перших етапах корекційної роботи її метою є нормалізація зорової чутливості, після чого завдання зосереджуються на формуванні цілісного зорового сприйняття, що охоплює:

- зміну інтенсивності освітлення;
- різноманітність колірних відтінків;
- конвергенцію зорових осей;
- складні візуальні композиції;
- аналіз ілюстрацій у книгах.

Особливу увагу приділяють розвитку просторових уявлень, таких як розуміння категорій «вище-нижче», «далі-ближче», «над-під». Дуже ефективними є вправи на стеження за об'єктами, що рухаються, пошук прихованих предметів, сортування об'єктів за візуальними ознаками (форма, розмір, колір) і впізнавання знайомих символів.

Щодо слухової стимуляції, необхідно враховувати індивідуальну чутливість до звуків. У деяких дітей певні звукові сигнали можуть викликати стрес, тому вправи повинні поступово формувати адекватні слухові реакції. Серед корисних вправ можна відзначити:

- впізнавання звуків природи та музичних інструментів;
- визначення джерела звуку (віддалене або близьке);
- відтворення ритмічних структур та простих мелодій;

- слухання заспокійливих звуків природи;
- коригування звукових модуляцій (зміна гучності звуку).

Загалом, сенсорна інтеграція для дітей з РАС є складним та багатогранним процесом, який вимагає індивідуального підходу та системного освоєння вправ. Важливим є поступове ускладнення завдань і постійне адаптування до змінних потреб дитини. Все це не лише сприяє гармонізації сенсорного сприйняття, але й значно полегшує взаємодію дитини з навколишнім середовищем.

У процесі корекції слухових реакцій метою роботи є розвиток здатності до адекватного сприйняття звукових сигналів у дітей із розладами аутистичного спектру. Це включає в себе не тільки розуміння, але й виконання вербальних інструкцій, що є важливим кроком у розвитку комунікативних навичок дитини. Важливою умовою досягнення цього є застосування вправ, які стимулюють розвиток сенсорної інтеграції, зокрема слухового сприйняття. Окрім того, важливо впроваджувати поетапне ускладнення завдань, починаючи з простих інструкцій і переходячи до складніших. Прикладом базових інструкцій є:

- відкрий (закрий) двері;
- включи (вимкни) світло;
- сядь;
- встань;
- подай (предмет чи іграшку);
- підскочи;
- присядь тощо.

Інструкції більш складного рівня включають поєднання кількох дій, наприклад:

- закрій двері та включи світло;
- встань і підскочи;
- подай ведмедика і ляльку.

Також необхідно включати вправи, які активізують розуміння просторових відносин, зокрема:

- постав чашку на стіл і поклади в неї кубик;
- поклади листок в коробку, на коробку, під коробку;

- постав стакан праворуч (ліворуч) від себе;
- постав склянку за чашкою, а кубик перед склянкою;
- постав червоний кубик між двома зеленими;
- постав синій кубик посередині.

Зазначено, що для розвитку когнітивних функцій та мовлення дітей із РАС важливою є їх здатність правильно сприймати та виконувати подібні завдання, що стосуються просторових відносин. Це безпосередньо пов'язано з пізнавальною діяльністю дитини.

У контексті стимуляції нюхової сфери у дітей із РАС спостерігаються порушення, які можуть проявлятися в надмірній зацікавленості запахами. Це призводить до того, що дитина приділяє більше уваги запахам, аніж фактичному використанню об'єктів. Метою нюхової стимуляції є формування адекватних реакцій на різноманітні запахи. До вправ для стимуляції нюхової сфери відносяться ті, що активують сприйняття різних ароматів, таких як запахи їжі, овочів, фруктів, квітів чи ароматичних олій.

Що стосується смакової сфери, то порушення можуть виявлятися у надмірному використанні смаку для дослідження неїстівних предметів або постійному запиханні предметів до рота. Водночас спостерігається відраза до продуктів з вираженими запахами або, навпаки, недостатня чутливість до смакових стимулів, що може призвести до надмірного використання спецій. Важливо зазначити, що діти з РАС можуть проявляти підвищену чутливість до різних текстур продуктів, таких як суп чи шкірка хліба. Для стимуляції смакових відчуттів дітей із РАС використовують вправи, спрямовані на формування адекватних реакцій на різні смаки, з урахуванням специфіки їх поведінки, таких як гризіння чи жування неїстівних предметів. Також доцільно застосовувати вправи для стимуляції ротової порожнини та навколишніх ділянок із різними текстурами, наприклад, за допомогою дерев'яної ложки чи шпателя.

Порушення функціонування тактильної системи у дітей, які мають РАС, може проявлятися через надмірну чутливість до дотикових подразників, що спричиняє уникання фізичних контактів. У зворотному випадку, недостатня чутливість до дотику призводить до того, що дитина не реагує на біль і активно

шукає нові сенсорні враження, наприклад, притискаючись до твердої поверхні, щоб відчути її текстуру. Основною метою тактильної стимуляції є стимулювання правильної реакції на дотик, що сприяє розвитку сенсорної інтеграції. До основних методів стимуляції тактильного сприйняття належать такі вправи:

- масаж тіла різними інтенсивностями та інструментами з різною текстурою, наприклад, гумовими м'ячиками різних кольорів, що використовуються для масажу тіла, де дитина повинна визначати частини тіла та колір м'ячика, змінюючи натиск під час масажу;
- спеціалізовані вправи для стимуляції кінцівок, спини та обличчя, до яких відносяться масаж стоп за допомогою електричних апаратів із змінними насадками;
- тривале тертя предметів різної текстури руками дитини;
- вправи на розпізнавання різних форм на дотик, що включають предмети, накреслені на долонях, животі чи спині дитини.

Порушення пропріоцептивної чутливості у дітей з РАС може мати значний вплив на їхнє відчуття положення тіла в просторі та здатність правильно орієнтуватися, а також утримувати рівновагу. Це проявляється у руховій незграбності, зміненому рівні м'язового тону, що може призвести до того, що дитина не відчуває небезпеки, не помічаючи перешкод. Основною метою стимуляції вестибулярної системи є покращення рівноваги та великих рухових навичок. Для розвитку просторової орієнтації та здатності підтримувати баланс застосовуються різноманітні вправи:

- вправи для планування рухів, наприклад, стояння на одній нозі з піднятими руками, які складаються над головою;
- вправи для розвитку рівноваги, наприклад, стояння на одній нозі при закритих або відкритих очах або рухи підскоками по лінії на підлозі;
- вправи з рухами вперед, використовуючи скейтборди або обертові крісла;
- вправи, що вимагають значних фізичних зусиль, такі як тягнення важких предметів або боротьба;

- вправи, які допомагають дитині візуалізувати своє положення в просторі за допомогою інструкцій психолога;
- фізична активність, як повзання, катання на велосипеді, роликах або стрибки на батуті.

Сенсорна інтеграція відіграє важливу роль у розвитку дітей з РАС, оскільки вона допомагає знизити їхню надмірну чутливість і полегшити сприйняття сенсорних подразників, зокрема зорових, слухових, смакових, тактильних та пропріоцептивних. Ключовим результатом процесу інтеграції є зниження порогу дискомфорту та підвищення чутливості до стимулів. Покращення зорового та слухового сприйняття дозволяє дитині краще орієнтуватися в навколишньому середовищі, що сприяє більш цілеспрямованій поведінці та активним пізнавальним процесам. Як наслідок, дитина здатна тривалий час зосереджувати увагу на цікавих об'єктах, що допомагає залучати її до активної діяльності та поступово інтегрувати у спільні дії з іншими.

Отже, мета програми сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру в умовах закладу дошкільної освіти полягає в створенні комплексної системи корекційно-розвивальних заходів, спрямованих на покращення сенсорної інтеграції дітей з РАС, полегшення їх адаптації до освітнього середовища, розвитку соціальних, комунікаційних та моторних навичок, що сприяють більш ефективному включенню дітей у соціум та освітній процес. Визначено основні методи, прийоми та засоби для здійснення сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру в умовах закладу дошкільної освіти. Важливою частиною програми є збагачення сенсорного досвіду дітей, що дозволяє їм отримувати різноманітні відчуття через вплив на різні органи чуття, таким чином активізуючи їхню здатність обробляти сенсорну інформацію.

3.2 Психологічні рекомендації психологам і педагогам щодо удосконалення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом

Удосконалення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС є важливою складовою корекційної роботи. Сенсорна інтеграція, що включає

здатність ефективно обробляти та інтегрувати сенсорну інформацію з довкілля, є основою для розвитку когнітивних, емоційних та соціальних навичок. Однак у дітей дошкільного віку з РАС спостерігаються порушення в цій сфері, що може проявлятися в гіпер- або гіпосензитивності до різноманітних стимулів, таких як звук, світло, текстура або рухи. Це, в свою чергу, може ускладнювати процеси навчання, комунікації та соціалізації дітей дошкільного віку з РАС.

Психологи та педагоги, працюючи з дітьми дошкільного віку з РАС, повинні орієнтуватися на індивідуальний підхід, зважаючи на специфіку дитини, її сенсорні потреби та особливості розвитку. Тому важливо впроваджувати спеціалізовані методики, ігри та вправи, які стимулюють сенсорну інтеграцію, сприяють розвитку здатності до адекватного реагування на різні сенсорні сигнали і допомагають дитині краще адаптуватися до довкілля. Доцільно також створювати сприятливе середовище для дітей з РАС, яке враховує їх індивідуальні сенсорні вподобання та обмеження. Вказане може включати використання м'якого освітлення, тихих зон для відпочинку, спеціальних матеріалів для тактильних вправ, а також вправ на покращення координації рухів та просторової орієнтації. Важливо надавати дітям можливість розвивати навички сенсорної інтеграції через гру та інші активності, що дозволяють поступово адаптуватися до нових сенсорних умов без перевантаження.

Психологічні рекомендації психологам щодо удосконалення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС полягають в наступному:

1. Розробляйте індивідуалізовані сенсорні програми, що враховують потреби та реакції кожної дитини. Врахування індивідуальних особливостей кожної дитини з РАС є критично важливим для успішного розвитку сенсорної інтеграції. Це означає, що психологи повинні створювати спеціально підібрані програми, які відповідають рівню чутливості, сприйняття та реакцій дитини на різні стимули. Такі програми дозволяють дитині поступово адаптуватися до навколишнього світу, не перевантажуючи її інформацією та новими враженнями. Оскільки кожна дитина з РАС має свій стиль реагування на сенсорні стимули, важливо проводити постійний моніторинг і коригувати заняття відповідно до її

реакцій. Це дає можливість не лише адаптувати сенсорне навантаження, а й покращити самопочуття дитини та підвищити її мотивацію до навчання.

2. Створюйте спокійне сенсорне середовище, що мінімізує перевантаження від звуків і яскравих світел. Для дітей з РАС важливо, щоб навколишнє середовище було якомога більш сприятливим для сприйняття сенсорних стимулів. Оскільки багато дітей з РАС мають підвищену чутливість до зовнішніх подразників, необхідно мінімізувати вплив сильних звуків, яскравих світел або різких запахів. Психологам слід створювати затишне середовище з м'яким освітленням, відсутністю надмірного шуму, використовуючи матеріали, що сприяють відчуттю безпеки та комфорту для дітей. Таке середовище допомагає знизити рівень тривожності та стресу, дозволяючи дитині зосередитися на навчанні та розвитку сенсорної інтеграції. Водночас важливо враховувати, що сенсорні пороги кожної дитини можуть бути різними, тому важливо постійно спостерігати за її реакціями та коригувати навколишнє середовище відповідно до потреб дітей з РАС.

3. Використовуйте спеціалізовані сенсорні ігри, що стимулюють тактильні, слухові та візуальні відчуття. Спеціалізовані ігри є важливим інструментом у розвитку сенсорної інтеграції у дітей з РАС. Ці ігри дозволяють активізувати різні органи чуття, зокрема тактильне, слухове і зорове сприйняття. За допомогою ігор діти мають можливість взаємодіяти з різними матеріалами, текстурами, звуками і кольорами, що стимулює їхні сенсорні реакції і сприяє кращій інтеграції отриманої інформації. Важливо вибирати ігри та вправи, які відповідають віковим особливостям і індивідуальним потребам дитини. Психологам слід також адаптувати ці ігри так, щоб дитина могла отримати позитивні емоції від процесу і водночас відчутти прогрес у своїй здатності сприймати сенсорні стимули. Окрім того, ігри мають поступово ускладнюватися, що дозволить розвивати здатність до сенсорної інтеграції.

4. Дозволяйте дитині вибирати сенсорні матеріали для занять, щоб вона відчувала контроль над процесом. Діти з РАС часто мають потребу в тому, щоб мати контроль над тим, що відбувається навколо них, тому важливо дати їм можливість вибору матеріалів для заняття. Коли дитина може обирати предмети

або матеріали для роботи, вона відчуває себе більш впевненою і менш вразливою до стресу. Це дає їй почуття автономії, що є важливим для розвитку її самостійності та здатності приймати рішення. Психолог може запропонувати дитині кілька варіантів сенсорних матеріалів, що сприятимуть розвитку різних відчуттів, і заохочувати її до вибору. Цей підхід не лише допомагає дитині краще адаптуватися до навколишнього світу, але й стимулює її інтерес до сенсорних вправ, що позитивно позначається на розвитку інтеграції.

5. Включайте рухові активності для покращення координації та розвитку сенсорної інтеграції. Рухові активності є ключовими для розвитку сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з РАС, оскільки вони сприяють покращенню фізичної координації, рівноваги та моторних навичок. Активність через рух допомагає дитині краще відчувати своє тіло, реагувати на різні сенсорні сигнали та координувати свої рухи з навколишнім середовищем. Психологам важливо використовувати такі вправи, як балансування, вправи на стрибки, ходьба по лінії або рухливі ігри, що дозволяють активно залучати дитину в процес. Окрім фізичних переваг, рухові вправи сприяють розвитку нервової системи дитини і покращують її здатність до сенсорної інтеграції. Крім того, регулярні рухові активності допомагають дитині з РАС зменшити рівень стресу та напруги.

6. Поступово вводьте нові сенсорні стимули, щоб дитина мала можливість адаптуватися до них без стресу. Важливо, щоб нові сенсорні стимули вводилися поступово, оскільки різке чи раптове збільшення інтенсивності стимулів може викликати у дитини з РАС стрес або відторгнення. Психологам слід почати з м'яких та помірних стимулів, збільшуючи їх інтенсивність і складність поступово, дозволяючи дитині адаптуватися до нових умов. Такий підхід дозволяє знизити рівень тривожності та допомагає дитині освоювати нові сенсорні відчуття у комфортному темпі. Крім того, поступове введення стимулів забезпечує можливість спостереження за реакціями дитини, що дає психологам змогу коригувати підхід і підвищити ефективність роботи з дитиною.

7. Впроваджуйте вправи на розпізнавання кольорів, текстур і звуків для покращення сприйняття. Для розвитку сенсорної інтеграції у дітей з РАС важливо тренувати здатність розпізнавати кольори, текстури і звуки, оскільки це

основні елементи сенсорного сприйняття. Психолог може запропонувати вправи, в яких дитина повинна ідентифікувати різні кольори, текстури предметів або звуки навколишнього середовища. Це може бути як активна гра, так і спеціальні завдання з використанням карток або предметів, що стимулюють зорове і тактильне сприйняття. Розпізнавання таких базових стимулів сприяє кращій інтеграції сенсорної інформації та покращує здатність дитини взаємодіяти з навколишнім світом. Виконання подібних вправ допомагає знизити сенсорну перевантаженість, даючи дитині з РАС можливість зосередитися на конкретних об'єктах чи сенсорних відчуттях.

8. Залучайте батьків до роботи з сенсорною інтеграцією, надаючи їм інструкції для домашніх занять. Співпраця з батьками є важливою складовою успішної роботи з дітьми з РАС. Психолог може надати батькам чіткі рекомендації та інструкції щодо занять для розвитку сенсорної інтеграції вдома. Це може включати вправи на стимуляцію тактильних відчуттів, слухових або зорових стимулів, які батьки можуть виконувати з дитиною в домашній обстановці. Така робота дозволяє забезпечити стабільність процесу розвитку та досягти кращих результатів, оскільки дитина отримує постійну підтримку та стимулювання не лише під час спеціальних занять, але й у повсякденному житті. Спільні заняття батьків і дітей допомагають зміцнити емоційний зв'язок і покращують адаптацію дитини до сенсорних навантажень.

9. Створюйте регулярні рутини для дітей, що допомагають їм адаптуватися до сенсорних впливів у щоденному житті. Діти з РАС часто мають труднощі в адаптації до змін у навколишньому середовищі, тому регулярні рутини допомагають їм краще сприймати сенсорні впливи. Психолог може допомогти розробити чіткий розпорядок дня для дитини, що включає визначені часи для різних видів активності, таких як заняття сенсорною інтеграцією, ігри, відпочинок тощо. Такий підхід дає дитині відчуття стабільності і безпеки, що сприяє зменшенню стресу та тривожності. Регулярні рутини дозволяють дитині з РАС краще орієнтуватися в довкіллі і адаптуватися до сенсорних впливів.

10. Використовуйте методи релаксації, такі як глибоке дихання чи музична терапія, для зменшення стресу. Методики релаксації, такі як глибоке дихання,

музична терапія або прогресивна м'язова релаксація, допомагають знизити рівень стресу і напруги у дітей з РАС. Психолог може використовувати ці методи для створення спокійної атмосфери та підтримки емоційного стану дитини під час занять сенсорної інтеграції. Релаксація допомагає дитині заспокоїтися, знизити агресивність або тривожність, що часто супроводжують РАС. Такий підхід дає можливість створити сприятливі умови для сенсорного розвитку і допомагає дитині краще справлятися з навантаженнями довкілля.

11. Застосовуйте методи арт-терапії (малювання, ліплення), щоб стимулювати сенсорну інтеграцію через творчість. Арт-терапія є потужним інструментом для стимулювання сенсорної інтеграції, оскільки творчі активності допомагають дітям взаємодіяти з різними матеріалами та різноманітними сенсорними стимулами. Малювання, ліплення, створення колажів та інші види творчої діяльності дозволяють дітям з РАС взаємодіяти з текстурами, кольорами, формами та іншими сенсорними елементами, що сприяє розвитку їх здатності до сенсорної інтеграції. Ці заняття не тільки допомагають дитині в освоєнні різних матеріалів, але й дають можливість виражати емоції та відчуття через творчість. Психолог може використовувати арт-терапевтичні методики, що включають роботу з різними текстурами, фарбами, глиною, щоб стимулювати тактильні відчуття і візуальну сприйнятливність дитини. Такі вправи дають можливість дитині відчувати контроль над своїми діями і отримати позитивний досвід у взаємодії з навколишнім світом, що покращує її сенсорну інтеграцію.

12. Активно працюйте над розвитком соціальних навичок дітей, використовуючи сенсорні ігри для покращення комунікації. Соціальні навички є важливим аспектом розвитку дітей з РАС, оскільки вони допомагають дітям краще взаємодіяти з іншими людьми та адаптуватися до соціальних умов. Сенсорні ігри, що включають взаємодію з іншими дітьми, можуть стати чудовим способом для розвитку комунікаційних навичок. Психолог може організувати ігри, де дитина з РАС повинна співпрацювати з іншими дітьми, обмінюватися предметами або відповідати на запитання, що стимулює не тільки сенсорну інтеграцію, а й покращує соціальні навички. Важливо включати елементи, які

дозволяють дітям бути учасниками спільної діяльності, таким чином поступово розвиваючи здатність до співпраці, емпатії та невербальної комунікації.

13. Спостерігайте за реакціями дитини на різні сенсорні стимули і коригуйте підхід відповідно до її потреб. Психологам необхідно постійно спостерігати за поведінкою дітей під час роботи з сенсорними стимулами, щоб оцінити їх реакції на різні види сенсорного навантаження. Реакція дитини може варіюватися від надмірного збудження до відчуття перевантаження чи стресу, тому важливо оперативно коригувати сенсорні завдання, підбираючи такі стимули, які не спричиняють негативних емоцій. Це включає спостереження за невербальними ознаками, такими як напруга, агресивність або, навпаки, апатія, та адаптацію діяльності в реальному часі. Коригування підходу допомагає створити безпечне та комфортне середовище для дитини з РАС, що сприяє кращому засвоєнню нею сенсорних навичок.

14. Використовуйте фізичні вправи, що стимулюють сенсорну інтеграцію, такі як масаж або вправи на рівновагу. Фізичні вправи є важливим компонентом розвитку сенсорної інтеграції у дітей з РАС, оскільки вони активують різні сенсорні рецептори і покращують здатність дитини сприймати фізичні відчуття. Масаж, вправи на рівновагу, рухи, що включають зміни положення тіла, допомагають дитині розвивати здатність до більш точного сприйняття і координації своїх рухів. Психолог може включати ці вправи в щоденні заняття, застосовуючи різноманітні методики для стимулювання фізичної активності та покращення сенсорної інтеграції. Такі вправи допомагають знизити рівень тривожності, поліпшити фізичну координацію і зміцнити емоційну стійкість дитини, створюючи сприятливе середовище для її розвитку.

15. Розвивайте вміння дитини концентруватися на певних сенсорних об'єктах, допомагаючи їй сфокусувати увагу на важливих деталях. Одним із завдань розвитку сенсорної інтеграції є навчити дитину фокусувати увагу на конкретних сенсорних об'єктах, що дозволяє їй краще сприймати навколишній світ і орієнтуватися в ньому. Психолог може використовувати різні вправи, що стимулюють концентрацію уваги на певних деталях, наприклад, на певних кольорах, текстурах або звуках. Це дозволяє дитині навчитися фільтрувати

непотрібну інформацію та зосереджуватися на важливих для неї аспектах. Розвиток таких навичок також допомагає зменшити перевантаження від сенсорних стимулів, оскільки дитина навчається більш усвідомлено взаємодіяти з оточуючим світом. Психологам важливо заохочувати дитину до зосередження на об'єктах, що мають значення для розвитку сенсорних навичок, щоб стимулювати здатність до концентрації і покращення взаємодії з довкіллям.

Психологічні рекомендації педагогам щодо удосконалення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС полягають в наступному:

1. Створюйте спокійне та передбачуване середовище для дітей з РАС, з мінімальними сенсорними перевантаженнями. Для дітей дошкільного віку з РАС важливо створити середовище, яке буде передбачуваним і стабільним, щоб вони могли зберігати емоційну рівновагу та почуватися в безпеці. Мінімізація сенсорних перевантажень, таких як різкі звуки, яскраві світла або непередбачувані зміни в обстановці, дозволяє дітям краще зосереджуватися на діяльності і знижує рівень стресу. Простота і порядок у класній кімнаті, використання тихих кольорів для стін і меблів, а також розташування предметів на видному місці можуть допомогти дітям з РАС легше адаптуватися до навколишнього середовища. Спокійне середовище сприяє розвитку сенсорної інтеграції, оскільки діти з РАС мають підвищену чутливість до зовнішніх стимулів. Вчителі мають регулярно спостерігати за реакціями дітей і коригувати середовище відповідно до їх потреб. Це дозволяє кожній дитині адаптуватися в комфортних умовах і покращити своє сприйняття навколишнього світу.

2. Використовуйте тактильні іграшки та матеріали для розвитку сенсорних навичок через гру. Для розвитку сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з РАС важливо використовувати тактильні іграшки та матеріали, які дозволяють їм взаємодіяти з різними текстурами. Це можуть бути м'які тканини, піна, різноманітні гелеві іграшки або навіть матеріали для ліплення. Заняття з тактильними матеріалами допомагають дітям краще сприймати фізичні відчуття та розвивати сенсорну чутливість. Через гру з такими предметами діти можуть дізнатися більше про текстури, температури та форму, що сприяє розвитку їх тактильних навичок. Педагоги повинні створювати ігрові ситуації, де діти мають

можливість самостійно вибирати та взаємодіяти з такими матеріалами, що дозволяє їм відчувати себе більш впевненими і незалежними у процесі навчання. Це допомагає знизити рівень тривожності і підвищити здатність до адаптації.

3. Включайте в навчальний процес сенсорні вправи, які сприяють розвитку моторики та координації рухів. Сенсорні вправи, спрямовані на розвиток моторики, є важливою складовою навчального процесу для дітей з РАС. Вони допомагають покращити координацію рухів, розвивають дрібну та велику моторику, а також стимулюють сенсорну інтеграцію. Педагоги можуть включати вправи, такі як балансування на спеціальних килимках, пересування по конусах, а також завдання, що вимагають точних рухів руками, наприклад, складання пазлів або малювання. Такі вправи допомагають дитині навчитися контролювати свої рухи і розвивати фізичну координацію, що є важливим для її подальшого розвитку. Педагоги повинні регулярно включати ці вправи в навчальний процес, поступово ускладнюючи завдання, щоб підтримувати інтерес і забезпечити належний рівень виклику для дитини. Це також сприяє зміцненню зв'язку між фізичною активністю та сенсорними відчуттями.

4. Дозволяйте дітям вибирати матеріали та інструменти для занять, щоб сприяти розвитку автономії та самовираженню. Важливо дати дітям з РАС можливість самостійно обирати матеріали та інструменти для занять, щоб вони могли виразити свої вподобання та інтереси. Це сприяє розвитку автономії, оскільки дитина отримує контроль над процесом навчання, що може підвищити її мотивацію та впевненість у своїх силах. Педагог може створювати ситуації, коли дитина може вибрати з різноманітних варіантів, наприклад, вибір між різними кольорами або текстурами матеріалів для малювання або ліплення. Такий підхід також дозволяє дитині краще пізнавати свої переваги і інтереси, що важливо для розвитку її самоідентифікації. Вибір матеріалів також підтримує розвиток сенсорної інтеграції, оскільки різні інструменти та матеріали стимулюють різні сенсорні канали, такі як зір, дотик і слух.

5. Використовуйте зорові та слухові сигнали для підтримки уваги та концентрації дітей на завданнях. Зорові та слухові сигнали є ефективними засобами підтримки уваги та концентрації у дітей з РАС. Педагог може

використовувати візуальні підказки, такі як картки з зображеннями або кольорові маркери, щоб допомогти дітям зосередитися на важливих завданнях і правильно орієнтуватися в навчальному процесі. Звукові сигнали, наприклад, тихі дзвоники або спеціальні звукові ефекти, також можуть бути використані для підвищення уваги і заохочення дітей до виконання певних завдань. Такі сигнали служать як орієнтири для дітей, що дозволяє їм краще організувати свою діяльність і орієнтуватися в часі. Важливо, щоб ці сигнали були чіткими і передбачуваними, оскільки діти з РАС часто мають труднощі з адаптацією до несподіваних змін. Постійне використання таких сигналів допомагає дітям з РАС створити зв'язок між візуальними та слуховими стимулами, що покращує їх здатність до сенсорної інтеграції.

6. Проводьте короткі перерви на рухові вправи, щоб уникнути сенсорного перевантаження та підтримати фокусування. Часті перерви на рухові вправи є важливим аспектом навчання дітей з РАС, оскільки допомагають уникнути перевантаження від сенсорних стимулів і сприяють покращенню фокусування. Перерви на активні рухи дозволяють дітям скинути зайву енергію, відновити фізичну активність і зменшити стрес. Під час перерв можна організовувати вправи на стрибки, рухи з предметами, танці або ігри на рівновагу, що сприяє розвитку моторики та координації. Вправи допомагають зберегти концентрацію уваги і полегшують дітям адаптацію до навчального процесу, не перевантажуючи їх емоційно чи фізично. Педагоги повинні забезпечити можливість для таких перерв у рамках кожного заняття, що дозволяє дітям повертатися до навчання в оновленому стані з кращим рівнем концентрації.

7. Спостерігайте за індивідуальними реакціями дітей на різні сенсорні стимули та коригуйте активності відповідно. Для досягнення максимального ефекту від сенсорної інтеграції важливо уважно спостерігати за реакціями дітей на різноманітні сенсорні стимули, оскільки кожна дитина з РАС має унікальні потреби і чутливість. Деякі діти можуть бути надмірно чутливими до певних стимулів, таких як яскраве світло або гучні звуки, тоді як інші можуть проявляти байдужість до них. Спостереження за поведінкою дітей дозволяє коригувати завдання і адаптувати методи навчання відповідно до їх реакцій. Наприклад,

якщо дитина відчуває перевантаження, педагог може знизити інтенсивність сенсорних стимулів або запропонувати перерву. Це дозволяє створити більш комфортне і ефективне середовище для навчання, що підтримує розвиток сенсорної інтеграції без зайвого стресу чи тривожності для дитини.

8. Підтримуйте дітей у вивченні нових сенсорних відчуттів через знайомі та комфортні матеріали. Важливо поступово вводити нові сенсорні відчуття через знайомі та комфортні матеріали, щоб уникнути перевантаження і допомогти дітям з РАС адаптуватися до нових стимулів. Коли діти з РАС стикаються з незнайомими сенсорними відчуттями, це може викликати у них тривогу та стрес, тому важливо вводити нові матеріали і предмети поступово. Використовуйте знайомі матеріали, такі як м'які тканини або предмети, які дитина вже звикла сприймати, а потім повільно додавайте нові текстури, звуки чи кольори, щоб дитина могла звикати до змін. Це дозволяє дитині відчувати себе більш комфортно в процесі навчання та знижує рівень стресу. Важливо, щоб педагог надавав підтримку під час взаємодії з новими матеріалами і був готовий адаптувати завдання до індивідуальних потреб дитини. Завдяки такому підходу діти мають можливість поступово розвивати свої сенсорні навички без надмірного емоційного навантаження.

9. Інтегруйте вправи на взаємодію з природними елементами, такими як пісок або вода, для розвитку сенсорних навичок. Природні елементи, такі як пісок, вода, земля та інші матеріали, є потужними інструментами для розвитку сенсорних навичок у дітей з РАС. Взаємодія з такими матеріалами дозволяє дітям розвивати тактильні відчуття та зміцнювати зв'язок між сенсорною інформацією та фізичними рухами. Під час роботи з піском, водою або іншими природними елементами, діти можуть досліджувати текстури, температуру та інші характеристики матеріалів, що стимулює їх сенсорну інтеграцію. Педагоги можуть організовувати заняття з використанням цих матеріалів, наприклад, створювати маленькі пісочні доріжки для ходьби або водяні ігри для розвитку моторики. Важливо, щоб заняття були структурованими і підготовленими, що дозволить дітям відчувати себе впевнено і комфортно під час занять. Заняття з

природними матеріалами також можуть бути використані для навчання концепцій, таких як важливість змішування або порівняння текстур.

10. Використовуйте музичні терапевтичні заняття для стимуляції слухової сенсорної інтеграції. Музика є потужним інструментом для розвитку слухової сенсорної інтеграції у дітей з РАС. Вона допомагає стимулювати слухову увагу, розвиток ритму, а також покращує здатність до сприйняття і реагування на звукові стимули. Музичні терапевтичні заняття можуть включати прослуховування різних музичних стилів, гру на інструментах або використання звукових ефектів, що дозволяє дітям розвивати слухову чутливість та зосередженість на звуках. Важливо, щоб музичні заняття були спокійними, передбачуваними та адаптованими до індивідуальних потреб кожної дитини. Наприклад, використання приємних, м'яких звуків чи інструментів допоможе дітям зберігати емоційну рівновагу, сприяючи розвитку слухової інтеграції. Музика може бути використана для розвитку мовлення, оскільки вона стимулює мову і допомагає дітям з РАС виражати свої емоції та відчуття через звуки.

11. Включайте активності, що допомагають розвивати у дитини з РАС тактильне сприйняття, наприклад, ліплення або малювання. Тактильне сприйняття можна ефективно розвивати через творчі активності, такі як ліплення або малювання. Під час ліплення з глини або пластиліну діти можуть досліджувати різні текстури та вчитися працювати з матеріалами різної щільності та температури. Малювання та інші види мистецтва допомагають дітям не тільки розвивати тактильні навички, але й стимулюють їх уяву та здатність виражати свої емоції через творчість. Педагоги повинні пропонувати різні матеріали для таких занять – від м'яких тканин до жорстких картонів, що дозволить випробувати різні відчуття і покращити сенсорні навички. Важливо, щоб кожна дитина мала можливість експериментувати і самовиражатися в процесі таких занять, що підвищує її мотивацію та інтерес до навчання.

12. Залучайте дітей до діяльності, що вимагає взаємодії з іншими, щоб стимулювати соціальну та сенсорну інтеграцію. Соціальна взаємодія є важливим аспектом розвитку дітей з РАС, оскільки вона стимулює не тільки емоційну, але й сенсорну інтеграцію. Спільна діяльність, така як групові ігри, допомагає дітям

навчатися взаємодіяти з однолітками, що є важливим для їх соціалізації. Педагоги повинні організовувати завдання, які заохочують дітей до співпраці, наприклад, спільне складання конструкцій з кубиків або групові заняття на тему природних матеріалів. Така діяльність дає можливість дітям розвивати свої соціальні навички, навчаючись ділитися і взаємодіяти з іншими в безпечному і підтримуючому середовищі. Соціальна взаємодія також стимулює емоційний розвиток, оскільки діти з РАС вчать розуміти емоції інших людей через їхні реакції на сенсорні стимули.

13. Забезпечте передбачувані ритуали та процедури для дітей, щоб допомогти їм адаптуватися до різних сенсорних стимулів. Для дітей з РАС важливо мати чіткі, передбачувані ритуали і процедури, оскільки це створює відчуття стабільності та безпеки. Педагоги можуть встановити певну структуру для дня, де дитина чітко знає, що і коли відбудеться. Наприклад, перед кожним новим заняттям можна використовувати візуальні чи слухові сигнали, щоб попередити про зміну діяльності. Це дозволяє дітям краще адаптуватися до нових сенсорних стимулів і знижує рівень тривожності. Передбачуваність у рутині також допомагає дитині з РАС зосередитися на поточному завданні, оскільки вона не відволікається на непередбачувані зміни у середовищі.

14. Стимулюйте розвиток мовлення та комунікативних навичок у дітей з РАС через сенсорні ігри та вправи. Сенсорні ігри можуть бути корисними для розвитку мовлення у дітей з РАС, оскільки вони створюють ситуації для комунікації через різні відчуття. Педагоги можуть включати в навчання ігри, що стимулюють дітей до вираження своїх думок та потреб за допомогою жестів, слів чи міміки. Наприклад, діти можуть називати або описувати матеріали, з якими працюють, або висловлювати свої відчуття від того чи іншого стимулу. Такі вправи допомагають дітям з РАС не лише покращити мовлення, але й навчають комунікації через фізичний досвід, що стимулює розвиток у них мовної та сенсорної інтеграції одночасно.

15. Використовуйте позитивне підкріплення для заохочення правильних сенсорних відповідей під час навчання. Позитивне підкріплення є потужним інструментом для стимулювання правильних сенсорних відповідей у дітей з

РАС. Педагоги можуть використовувати похвалу, невеликі винагороди або додаткові заняття для того, щоб заохочувати дітей до правильних сенсорних реакцій. Наприклад, коли дитина правильно реагує на новий сенсорний стимул або виконує завдання, що передбачає сенсорну інтеграцію, педагог може похвалити її або дозволити їй вибрати улюблену гру. Позитивне підкріплення стимулює мотивацію до подальшої взаємодії з сенсорними матеріалами та підвищує впевненість дитини в собі, що є важливим для її розвитку.

Отже, удосконалення сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС є надзвичайно важливим етапом у їх розвитку, оскільки сенсорні порушення часто є одними з основних бар'єрів для адаптації та навчання. Психологи і педагоги мають важливу роль у створенні індивідуалізованих умов для сенсорного розвитку дітей з РАС, сприяючи їхній здатності інтегрувати сенсорні стимули в повсякденному житті. Застосування спеціалізованих методик, таких як сенсорні вправи, корекційні ігри, а також увага до особливостей сенсорного середовища (освітлення, звуки, текстури) може суттєво покращити здатність дітей з РАС до адекватної взаємодії з довкіллям. Важливим є також застосування комплексного підходу, що включає роботу не тільки з дітьми, але й з батьками, що дозволяє забезпечити цілісну підтримку в процесі розвитку сенсорної інтеграції вдома і в дошкільних навчальних закладах. Оскільки кожна дитина має унікальні потреби та особливості, особливо важливо враховувати індивідуальний підхід до кожного випадку. Загалом, удосконалення сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з РАС допоможе не лише поліпшити їхній сенсорний розвиток, але й сприятиме успішній соціалізації, покращенню емоційного стану і розвитку комунікативних навичок, що має фундаментальне значення для їх подальшого навчання та життя в суспільстві.

ВИСНОВКИ

Проведене у кваліфікаційній роботі теоретичне та експериментальне обґрунтування психологічних особливостей сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом дало змогу стверджувати наступне.

1. Визначено основні підходи до сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру. Показано, що терапевтичний підхід фокусується на корекції сенсорних порушень через спеціальні вправи, що дозволяють дітям адаптуватися до світу, полегшують перехід до нормального функціонування в соціумі. Індивідуалізований підхід враховує особливості кожної дитини, даючи можливість адаптувати програми корекції під специфічні потреби, що є надзвичайно важливим для ефективної роботи з дітьми з РАС. Інтегративний підхід дозволяє дітям вчитися інтегрувати сенсорну інформацію в реальних життєвих умовах, покращуючи соціальні навички та здатність орієнтуватися в довкіллі. Ігровий підхід передбачає, що діти вивчають нові сенсорні стимули в контексті гри. Адаптивний підхід включає створення спеціально організованих сенсорних просторів, що дозволяють дітям безпечно і комфортно вивчати різні сенсорні стимули, що відповідають індивідуальним потребам. Мультисенсорний підхід активно використовує різні сенсорні канали для розвитку сенсорної інтеграції, що дозволяє дітям обробляти комплексну інформацію та підвищує їх здатність до адаптації. Руховий підхід стимулює розвиток моторних навичок, координації та рівноваги. Інтерактивний підхід фокусується на розвитку соціальних навичок і здатності до взаємодії з іншими людьми, що є важливим етапом у розвитку соціальних зв'язків і адаптації до колективу. Комплексний підхід до сенсорної інтеграції дозволяє створювати умови для більш повного та гармонійного розвитку дітей з РАС, сприяючи їхній успішній адаптації.

2. Показано психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру як передумову їх сенсорної інтеграції. Аутизм є складним розладом розвитку, який виявляється через різноманітні симптоми, котрі з'являються в ранньому віці і зберігаються протягом життя. Основними ознаками РАС є тріада симптомів: порушення в соціальній взаємодії,

обмеженість інтересів, повторювані поведінкові моделі та труднощі в комунікації. У дітей дошкільного віку, які мають розлади аутистичного спектра, спостерігаються труднощі в комунікації, соціальній адаптації, культурному та ігровому розвитку. На ранніх етапах життя ці діти можуть проявляти незвичну реакцію на навколишні стимули, що є одним із перших ознак РАС. Діти з аутистичним розвитком часто проявляють надмірне бажання до фізичних контактів, яке може виявлятися у вигляді ударів по вухах, кусання губ, стиснення губ, а також у різних рухах пальців рук, таких як згинання або розгинання пальців, або ж у перебиранні їх. До того ж, характерними для них є поведінкові особливості, зокрема потріпування, змахування або обертання руками, хода й біг на пальцях, а також обертання навколо себе. Ці діти часто фокусуються на власних тілесних відчуттях, і ці симптоми можуть посилюватися у випадках, коли дитина стикається зі змінами в звичному оточенні, порушеннями її звичної гри або коли до неї звертаються.

3. Охарактеризовано основні чинники та умови сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектру в закладі дошкільної освіти. Виявлено, що діти з аутичними розладами стикаються з обмеженим спектром сенсорних стимулів. Різноманітні дослідження підтвердили, що труднощі в області тактильних відчуттів, рухових реакцій та просторової орієнтації є ключовими індикаторами порушень в процесах сенсорної обробки. Такі діти можуть демонструвати аномальні реакції на різноманітні сенсорні сигнали, включаючи візуальні, слухові, нюхові та смакові. Наприклад, у сфері зорового сприйняття дитина може мати обмежений або короткочасний зоровий контакт, не звертати увагу на завдання під час виконання роботи за столом, проявляти постійну тривожність або надмірну настороженість, що вказує на гіперчутливість, або ж ігнорувати нові візуальні стимули, сповільнено реагувати на наближення об'єктів, що є ознакою гіпочутливості. В аудіальній сфері дитина може виявляти підвищену чутливість до звуків, яких не помічають інші, або, навпаки, не звертати увагу на певні звукові сигнали чи голоси. Процес сенсорної інтеграції передбачає здатність людини організувати отриману сенсорну інформацію з метою здійснення різноманітних дій, рухів, навчання та адекватної поведінки.

Порушення сенсорної обробки інформації є складним неврологічним розладом, коли дитина некоректно сприймає й інтерпретує сенсорні стимули довкілля, що у свою чергу спричиняє труднощі у навчанні, координації рухів, поведінці та мовленні. З метою нормалізації процесів сенсорної інтеграції застосовуються різноманітні інноваційні методики, спрямовані на те, щоб допомогти кожній дитині подолати ці труднощі та адаптуватися до умов життя.

4. Емпірично досліджено психологічні особливості сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС. У межах цього дослідження було застосовано комплекс завдань для оцінки рівня обізнаності дітей із РАС стосовно сенсорних еталонів, таких як колір, величина та форма. У результаті дослідження до групи з високим рівнем обізнаності щодо кольорів потрапило 20% дітей, здатних ідентифікувати й називати всі кольори спектра та їхні відтінки; 40% дітей належали до групи з середнім рівнем, а інші 40% – до групи з низьким рівнем обізнаності. Що стосується величини, то 10% дітей продемонстрували високий рівень, 50% – середній, а 40% – низький. Знову ж таки, 20% дітей виявили високий рівень обізнаності щодо форм, 50% – середній, а 30% – низький рівень. За результатами аналізу даних було встановлено рівні сенсорного розвитку дітей з РАС: високий (20%), середній (50%) і низький (30%). Така тенденція вказує на те, що більшість дітей з РАС мають низький або середній рівень сенсорного розвитку, що супроводжується труднощами під час виконання сенсорних завдань і проявляється в складнощах із визначенням кольорів, геометричних фігур, у нездатності адекватно описувати положення об'єктів або орієнтуватися на складні форми в процесі виконання перцептивних завдань.

5. Обґрунтовано програму підвищення ефективності сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з РАС та відповідні психологічні рекомендації психологам і педагогам. Завданнями програми стали: розширення сенсорного досвіду через активний вплив на органи чуття, розвиток зорового, слухового, тактильного та кінестетичного сприйняття, а також усунення проблем, що виникають у процесі сенсорного сприйняття. Передбачено реалізацію програми за допомогою тренінгових ігор і вправ, що стимулює активне використання різних сенсорних систем у координації між собою. Важливим елементом

програми є створення спеціальних умов для полегшення сприйняття довкілля і розвитку полісенсорного сприйняття. Сенсорна інтеграція відбувалася в умовах дошкільного закладу, в спеціально обладнаній кімнаті, яка містила все необхідне для стимуляції сенсорних систем. Заняття включають ігри і вправи, спрямовані на розвиток зорово-рухових, слухових, нюхових та тактильних реакцій, а також пропріоцептивної системи. Програма сенсорної інтеграції комбінувалась з традиційними методами психологічної корекції, зокрема через створення «ситуацій успіху» та організацію ігрової діяльності, що сприяло додатковій мотивації дітей з РАС до контакту з сенсорним стимулом. Показано, що психологи і педагоги мають відігравати важливу роль у створенні умов сенсорного розвитку дітей з РАС, сприяючи здатності інтегрувати сенсорні стимули в життя. Застосування спеціалізованих методик, таких як сенсорні вправи, корекційні ігри, а також увага до особливостей сенсорного середовища (освітлення, звуки, текстури) може суттєво покращити здатність дітей з РАС до адекватної взаємодії з довкіллям. Важливим є також застосування комплексного підходу, що включає роботу не тільки з дітьми, але й з батьками, що дозволяє забезпечити цілісну підтримку в процесі розвитку сенсорної інтеграції вдома і в дошкільних навчальних закладах. Реалізація запропонованих психологічних рекомендацій батькам і педагогам допоможе не лише поліпшити сенсорний розвиток дітей з РАС, але й сприятиме успішній соціалізації, покращенню емоційного стану і розвитку комунікативних навичок, що має фундаментальне значення для їх подальшого навчання та життя в суспільстві.

Перспективами подальшого дослідження можна визначити підготовку фахівців-психологів до впровадження програми сенсорної інтеграції для дітей дошкільного віку з аутичними розладами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айрес Е. Дж. Дитина і сенсорна інтеграція : розуміння прихованих проблем розвитку. Львів: Світ, 2017. 234 с.
2. Байкіна Н. Г., Кульбіда С. В., Синьов В. І. Індивідуальні методики адаптивної фізичної культури для осіб із сенсорними порушеннями : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 699 с.
3. Барбашова І. А. Дидактична система сенсорного розвитку дитини: теорія і практика: монографія. Мелітополь: Вид. буд. Мелітоп. міськ. друкарні, 2018. 498 с.
4. Барбашова І. А. Сенсорний розвиток дитини: навч. посіб. Бердянськ: Ткачук О. В., 2015. 208 с.
5. Вакуленко Ю. В. Емпіричне дослідження дисфункції сенсорної інтеграції у дітей з розладами аутистичного спектра. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. №1 (51). С. 42-51.
6. Войлок Є.Ф., Андрухович Ю.В., Л.Ю. Ковальова. Сенсорне виховання дітей з інтелектуальною недостатністю: навчальний посібник. Одеса: КАРО, 2005. 304 с.
7. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
8. Гаврилов О. В., Глоба О. П., Липа В. О. Прикладна корекційна психопедагогіка : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2014. 591 с.
9. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 464 с.
10. Головченко С.М. Корекційно-відновлювальна допомога дітям з аутичними проявами в поведінці. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3. С. 242-247.
11. Грама Н. Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: монографія. Одеса, 2018. 239 с.
12. Дегтяренко Т. М., Лобанова О. В., Дудченко І. О. Мовленнєва і сенсорні системи та їх порушення: навч. посіб. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2012. 416 с.

13. Дегтяренко Т.М., Вавіна Л.С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних закладах для дітей з особливими потребами: навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2008. 302 с.
14. Денисенко Т. А. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку як передумова формування обдарованої особистості (з досвіду роботи). *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11. С. 47-52.
15. Дорошенко Т. М. Сутність сенсорного розвитку сучасної дитини. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (25-26 жовтня 2018 р.)*. Кременчук: Кременчуцький педагогічний коледж ім. А. С. Макаренка, 2018. С. 70-73.
16. Дроботій О.Л., Кривонос М.Л. Сенсорний розвиток дошкільнят. Харків: Ранок, 2021. 192 с.
17. Душка А. Л. Діагностика і корекція аутизму: метод. рекомендації. Одеса: Астропрінт, 2013. 45 с.
18. Дяченко В.Ю. Чуттєве переживання в мультисенсорному просторі. Харків: Вісник, 2006. 148 с.
19. Єненко Л.Н. Сценарії занять в сенсорній кімнаті. URL: <http://ntgk.ua/solutions/education/interactive-sensory-room/zanyatiya-v-sensornoikomnate>.
20. Ігри для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : посібник / за ред. С.М. Лупінович. Київ: Актуальна освіта, 2009. 286 с.
21. Караваєва Є. В. Сенсорні кімнати: методичні рекомендації. Харків: Варіант, 2011. 196 с.
22. Кирилюк Л.А. Характеристика розвитку сенсорно-перцептивної сфери у дошкільників з розумовою відсталістю. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23 (1). С.112-117.
23. Кіслінг У. Сенсорна інтеграція в діалозі : зрозуміти дитину, розпізнати проблему, допомогти зберегти рівновагу. Київ : Світич, 2010. 227 с.
24. Класифікація психічних і поведінкових розладів: клінічний опис і вказівки по діагностиці. Київ: Сфера, 2005. 308 с.
25. Колупаєва А. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному

- зкладі: навч.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2012. 192 с.
- 26.Компанець Н.М., Коваль-Бардаш Л.В. Включення дітей з особливими потребами у соціальне середовище: особливості формування комунікації та подолання поведінкових розладів: навч.-метод. посіб. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка, 2020. 144 с.
- 27.Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» / за ред. Т. В. Скрипника. Київ: Гнозис, 2013. 200 с.
- 28.Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник / за ред. В. Синьова. Київ : НПУ, 2009. Ч. 2: Навчання і виховання дітей. 224 с.
- 29.Корекційно-розвивальна робота в сенсорній кімнаті з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я в середовищі здорових ровесників: методичні рекомендації / уклад. Л.А. Виноградова. Львів: Світ, 2018. 134 с.
- 30.Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку / навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко та ін. Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 147 с.
- 31.Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. Чернігів : Баликіна О.В., 2019. 160 с.
- 32.Крет Я. В. Рання діагностика та корекція психомоторики дітей з аутизмом: монографія. Запоріжжя: ЗНУ, 2007. 608 с.
- 33.Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. Харків: Ранок, 2012. 256 с.
- 34.Литвин Н. І., Борецька О. В., Сойко О. В. Комплексна психолого-педагогічна реабілітація дітей з особливими потребами засобами сенсорної інтеграції. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Вип. 10. С. 94-100.
- 35.Лісова А. С. Вплив сенсомоторного розвитку на інтелектуальний розвиток дошкільника. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 121. С. 213-216.
- 36.Логвінова І. П. До проблеми формування невербальних засобів комунікативної діяльності дітей із розладами спектра аутизму. *Логопедія*. 2011. № 2. С. 40-44.

- 37.Логвінова І. Психологічні особливості організації візуальної взаємодії у дітей з розладами спектра аутизму. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. Київ : НПУ, 2011. № 21. С. 294-297.
- 38.Луценко І. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими потребами. *Психолог. Шкільний світ*. 2015. №40. С. 19-27.
- 39.Максименко Н. Л. Сенсорне виховання дошкільників з порушеннями слуху. *Освіта осіб з особливими потребами*. 2013. Вип. 4. С.58-66.
- 40.Малікова Ю. В. Оволодіння дітьми старшого дошкільного віку перцептивними діями. *Наукові праці МДГУ ім. П. Могили*. 2006. Т. 50. Вип. 37. С.161-165.
- 41.Малікова Ю.В. Сенсорне виховання в сучасній теорії і практиці дошкільної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського* : зб. наукових праць. Одеса: ПДПУ, 2005. №3-4. С.154-159.
- 42.Мамайчук І. І. Психокорекційні технології для дітей з проблемами в розвитку. Київ: Світич, 2016. 400 с.
- 43.Мамедова Л.Б. Розвиток соціальної компетентності дітей з РАС засобами соціальних історій. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти*. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 200-208.
- 44.Мартинчук О. В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посіб. Київ: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.
- 45.Марценковський І.А., Бікшаєва Я.Б., Ткачова О.В. Вимоги до програмно-цільового обслуговування дітей з розладами зі спектра аутизму: методичні рекомендації. Київ, 2009. 46 с.
- 46.Метієва Л. А. Розвиток сенсорної сфери дитини. Київ: Актуальна освіта, 2009. 142 с.
- 47.Метієва Л. А. Сенсорне виховання дітей з порушеннями розвитку: збірник ігор та ігрових вправ. Київ: Актуальна освіта, 2007. 120 с.

- 48.Миронова С. П., Гаврилов О. В., Матвеева М. П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2010. 264 с.
- 49.Мойсеєнко І. М. Аналіз методів діагностики сенсомоторного розвитку дітей з розладами спектра аутизму. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2019. №1 (15). С. 223-234.
- 50.Мойсеєнко І. М. Принципи формування сенсомоторних компетенцій у дітей з РАС. *Acta Paedagogica Volynienses*. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки. 2022. № 2. Т. 2. С. 202-210.
- 51.Мойсеєнко І. М. Теоретичні аспекти дослідження проблем сенсорної діяльності дітей молодшого шкільного віку із порушенням аутичного спектра. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 2 (94). С. 79-81.
- 52.Мусеїбова Т. Генеза відображення простору та просторової орієнтації у дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 2013. №3. С. 36-41.
- 53.Навчання та виховання дітей розладами аутичного спектра: методичний посібник / уклад. Л.О. Прядко. Суми: СОІППО. 2016. 60 с.
- 54.Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. 141 с.
- 55.Недозим І. В. Виявлення дітей із розладами зі спектра аутизму в дошкільному навчальному закладі. *Практичний психолог : дитячий садок*. 2013. № 3. С. 18-21.
- 56.Недозим І. В. Науково доказові методики формування соціального інтелекту у дітей старшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2018. № 2. С. 45-54.
- 57.Недозим І. В. Принципи роботи з дитиною з розладами аутичного спектра. *Практичний психолог: дитячий садок*. 2013. №5. С. 26-30.
- 58.Нечипоренко В.В. Підготовка фахівців для корекційної роботи з аутичними дітьми дошкільного віку. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2020. Вип. 39. С. 20-26. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33611/Nechyporenko.pdf?sequence=1>.

59. Олійник Л. Активізація спонтанної діяльності під час ознайомлення дітей з сенсорними еталонами. *Дошкільне виховання*. 2006. №6. С. 18-20.
60. Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі : навчально-методичний посібник / Н.О. Квітка, Л.В. Коваль, Н.М. Компанець та ін. Київ : Віват, 2014. 254 с.
61. Освіта дітей з аутизмом: від міфу до реальності: навчально-наочний посіб. / уклад. Т. Скрипник. Київ: Гнозіс, 2014. 26 с.
62. Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія. Львів: Тріада плюс, 2012. 520 с.
63. Породько М. І. Корекція психомоторного розвитку дітей з розладами аутистичного спектру засобами фізичного виховання: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2021. 186 с.
64. Приходько Ю.О. Розвиток відчуттів і сприймань у дітей дошкільного віку (сенсорний розвиток). Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2001. 65 с.
65. Про затвердження Положення про спеціальну школу, та Положення про навчально-реабілітаційний центр : Лист МОН України від 06.03.2019 №221. URL : <https://kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-sperialnu-shkolu-ta-polozhennya-pro-navchalno-reabihntacrjnij-centr>.
66. Програма «Особлива дитина : для дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень» / за ред. Д. І. Шульженко, К. О. Островської. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. 250 с.
67. Прохоренко Л.І., Бабяк О.О., Недозим І.В. Бар'єри в навчанні та участі дітей із когнітивними порушеннями : особливості розвитку дітей із ЗПР, РАС, ГРДУ: методичний вісник. Чернівці: Букрек, 2018. 32 с.
68. Рібцун Ю. В. Шляхи формування сенсорно-перцептивної сфери у дітей зі вадами мовленнєвого розвитку. *Логопед*. 2015. №11. С. 4-9.
69. Родименко І., Мойсеєнко І. Аналіз наукових досліджень сенсомоторного розвитку дітей з порушенням інтелектуального розвитку. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. Філософія. Педагогіка. 2022. Вип. 1 (2) С. 73-76.

- 70.Рождественська М. В., Конопляста С. Ю. Ранній дитячий аутизм: навч. посіб. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова 2004. 69 с.
- 71.Романчук О.Д. Нейробіологічне походження та психологічні моделі аутизму. *НейроNEWS*. 2019. Вип. 5 (16). С. 14-19.
- 72.Сайко Х.Я. Особистісна готовність корекційного педагога до виховання дітей з аутизмом: навчальний посібник. Львів: Тріада плюс, 2017. 248 с.
- 73.Секвенційні програми допомоги дітям з аутизмом / ред.: Островська К.О., Саламон О.Л, Січкач Л.І. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2017. 126 с.
- 74.Сенсорні і сенсомоторні процеси: збірник статей / за ред. Н.Ф. Скрипченка. Київ: Академвидав, 2012. 312 с.
- 75.Скрипник Т. В. Діти з розладами аутистичного спектру в інклюзії: сценарії успіху: монографія. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.
- 76.Скрипник Т. В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навч.-метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2013. 56 с.
- 77.Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ: Фенікс, 2010. 388 с.
- 78.Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 4 (80). С. 24-31.
- 79.Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з розладами аутистичного спектру. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 4. С. 24-31.
- 80.Сокіл Л. І. Дидактичні вправи та ігри з ознайомлення дошкільників з формою і величиною предметів: посібник. Київ: Актуальна освіта, 2002. 92 с.
- 81.Сопрун І.П. Особливості сенсорного розвитку дітей дошкільного віку. *Наука і освіта*. 2011. №3. С. 60–62.
- 82.Спеціальна педагогіка: навч. посіб. / О.В. Мартинчук, І.М. Маруненко, К.В. Луцько та ін. Київ : Ун-т імені Бориса Грінченка, 2017. 364 с.

83. Супрун Г. В. Особливості вивчення міжособистісних стосунків у дітей з розладами аутистичного спектра. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 2. С. 76–82.
84. Тарасун В. В. Аутологія: теорія і практика: монографія. Київ: Вадекс, 2018. 590 с.
85. Тарасун В. В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. Київ: Наук. світ, 2004. 100 с.
86. Трикоз С. В. Педагогічні технології сенсорного виховання дошкільників з розумовою відсталістю. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології*. Київ, 2013. Вип. 8. С. 93-98.
87. Трикоз С. В. Зміст і завдання сенсорного виховання дітей. *Актуальні проблеми навчання та виховання*. 2010. №7. С. 240-243.
88. Фаласеніді Т. М., Козак М. Я. Порушення сенсорної інтеграції у дітей з особливими потребами. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 102-105.
89. Федорович А. Особливості ознайомлення дітей з кольором у системі сенсорного виховання. *Молодь і ринок*. 2016. № 9. С. 53-57.
90. Чуприков А. П. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів: МС, 2012. 184 с.
91. Чуприков А. П., Чорна Т. В. Про нетрадиційні засоби відновлення сенсорної інтеграції при дитячому аутизмі. *Фітотерапія*. 2017. № 3. С. 73-77.
92. Шевцов А. Г., Заплатинська А. Б. Сенсорна депривація в системі медико-психолого-педагогічного обстеження. *Збірник наукових праць КПДУ імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. 12. С. 133-137.
93. Шульженко Д. І. Основи педагогічної корекції аутистичних порушень у дітей: монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 385 с.
94. Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей з аутизмом: монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 444 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичний інструментарій для вивчення сенсорного розвитку інтеграції дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру

Завдання 1 (визначення обізнаності з кольором).

З цією метою використано серію діагностичних завдань завдання на добір дітьми колірних об'єктів за наявним і уявним зразком, а також особливе завдання, що вимагає від дітей орієнтування у світлоті декількох об'єктів, і на перевірку знання назв кольорів.

Матеріал: «Атлас кольорів»; колірні зразки, виконані фарбою на картоні розміром 3/4 см і наклеєні на картки білого кольору розміром 5/6 см.

Процедура виконання. Завдання складалось із кількох серій, які проводились таким чином.

А. Розміщення колірних об'єктів за зразком.

Мета – визначити вміння дітей розміщувати колірні об'єкти за зразком.

У цій серії зразками слугували три об'єкти сірого кольору, що розрізнялись за світлотою (колірні поля 1/5, 1/10, 1/15 ахроматичного ряду) і були розташовані під час першої демонстрації в порядку зростання світлоти зліва праворуч, під час іншої – у порядку її зменшення, під час третьої – у випадковому порядку. Дітям щоразу давали по 3 об'єкти червоного, синього і зеленого кольорів різної світлоти й однакової насиченості (6/6, 6/10, 6/14) і пропонували розмістити їх так само, як розташовані сірі об'єкти зразка.

Експериментатор під час кожної демонстрації на очах у дитини викладав у ряд три сірих об'єкти різної світлоти, давав їй 3 хроматичні об'єкти, пропонував розглянути картки і розкласти їх на столі так само, як розкладено сірі. Кожна дитина виконувала завдання 9 разів – тричі (за зразками, які розрізнялись розташуванням світлоти) з об'єктами кожного з трьох кольорів. Правильною відповіддю вважалось одноразове правильне розміщення трьох об'єктів.

Б. Вибір колірних об'єктів за уявним зразком.

Мета – визначити вміння дітей обирати колірні об'єкти за уявним зразком.

1. Вибір із ряду колірних об'єктів середньої світлоти й максимальної насиченості (колірні поля 10/10 за колірним трикутником), що розрізняються за колірним тоном.

У цій серії дітям були показані такі кольори: червоний, жовтогарячий (оранжевий), жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, а також білий і чорний. Кожний із кольорів був представлений двома однаковими об'єктами, отже щоразу дитина здійснювала вибір з 18 об'єктів. Зразок був показаний дитині, а потім ховався. Зразками по черзі виступали всі зазначені колірні об'єкти. Набір об'єктів, з яких здійснювався вибір, демонстрували дитині через 15 сек після розгляду кожного зразка.

2. Вибір з ряду колірних об'єктів малої насиченості й високої світлоти (колірні поля 3/3 за колірним трикутником), що різняться за колірним тоном. У цій серії показували ті ж самі кольори, що й у попередній серії, за винятком білого та чорного. В експерименті діти здійснювали вибір з 14 об'єктів.

3. Вибір з ряду колірних об'єктів, що різняться за колірним тоном і світлотою. Оскільки в цьому випадку вивчалось орієнтування на світлоту, дітям показували об'єкти тільки трьох кольорів, що різко відрізнялись одне від одного – червоного, синього й зеленого, а також ахроматичні об'єкти. Кожний колір був представлений трьома об'єктами різної світлоти й однакової насиченості (колірні поля 6/6, 6/10, 6/14 за колірним трикутником, а сірий колір – 1/5, 1/10, 1/15 ахроматичного ряду). Вибір діти здійснювали з 24 об'єктів.

В. Розуміння і вживання слів-назв кольору.

1. Називання кольору запропонованих колірних об'єктів.

Мета – визначити ступінь розуміння дітьми слів-назв кольору.

Дитині пропонували об'єкт певного кольору, а вона повинна була назвати цей колір. Об'єкти демонстрували для називання по черзі, але об'єкти однакового кольору демонстрували не поспіль. Правильною відповіддю вважалось безпомилкове називання обох об'єктів даного кольору.

2. Вибір об'єкта певного кольору за заданим словом-назвою.

Мета – визначити правильність уживання дітьми слів-назв кольору.

Експериментатор вимовляв назву кольору, а дитина повинна була вибрати з набору об'єкт відповідного кольору.

В обох варіантах завдань демонстрували об'єкти 7 хроматичних кольорів – тих самих, що й у попередніх серіях, – середньої світлоти і максимальної насиченості (10/10), а також білий і чорний. Кожний колір показували двічі (всього 18 об'єктів).

Методика проведення всіх завдань, у яких дитина здійснювала вибір об'єктів, була такою. Перед дитиною на столі, вкритому білою скатертиною, розкладали об'єкти в 3–4 ряди. Об'єкти різного колірного тону, а також різної світлоти й насиченості розміщувались у випадковому порядку, але таким чином, що два ідентичних об'єкти не знаходилися поруч.

В інструкції дитині пропонували знайти і дати експериментаторові всі «такі самі» об'єкти, як зразок, або об'єкти, названі експериментатором. Потім усі обрані дитиною об'єкти поверталися на свої місця. Послідовність, у якій дітям показували зразки (або називалися кольори), була різною. Відповідь дитини вважалась правильною тільки в тому випадку, якщо вона вибирала обидва потрібні об'єкти, не приєднуючи до них інші.

Завдання 2 (визначення обізнаності з величиною).

Мета – визначити ступінь обізнаності дітей із величиною.

Матеріал: 1) дві дерев'яні палички різної довжини від 94 до 106 мм; електрифікована іграшка – собака, що грає на барабані, з'єднана з кнопками на експериментальному столику; 8 пар паличок, у яких менша паличка відрізнялася від більшої на 1/16, 1/25 і 1/50 її довжини, а величина об'єктів коливалася в межах від 106 до 94 мм; 2) паличка-зразок довжиною 20 см; паличка зразок довжиною 10 см, а також 12 пар паличок, що відрізняються від неї на 1/10, 1/12, 1/16, 1/25 і 1/50 у бік зменшення і збільшення; 3) 2 дерев'яні палички довжиною 210 і 110 мм, паличка-зразок довжиною 100 мм, а також палички більші або менші за неї на 1/5, 1/7, 1/10, 1/16, 1/25 або 1/50.

Процедура виконання. З метою визначення ступіня обізнаності дітей із величиною було обрано методику, яка передбачала наступне.

1. Вивчення вибору більшої із двох протяжностей, що сприймаються одночасно.

Перед дитиною на столик викладали поруч 2 дерев'яні палички різної довжини від 94 до 106 мм на відстані 3 см одна від одної. Під кожною паличкою знаходилась кнопка, а далі на тому ж столику стояла електрифікована іграшка – собака з барабаном. Дитині давали інструкцію, у якій вказували, що вона повинна натиснути на кнопку, розташовану під більшою з двох паличок. Якщо дитина правильно визначить, яка паличка більше, і, отже, натисне на потрібну кнопку, собака почне бити в барабан. Пуск іграшки був підкріпленням правильного вибору. Кожній дитині для включення її в завдання спочатку показували пару паличок, що досить різко відрізнялись за величиною. Потім демонстрували по черзі 8 пар, у яких менша паличка відрізнялася від більшої на $1/16$, $1/25$ і $1/50$ її довжини. Сторона показу більшого об'єкта під час досліду змінювалась. Абсолютна величина об'єктів коливалась в межах від 106 до 94 мм.

2. Вивчення вибору об'єкта певної величини за зразком.

Перед дитиною на столику розташовувались три дерев'яні палички таким чином: паличка-зразок розміщувалась на відстані 20 см над парою паличок, що лежали поруч, з яких дитина повинна була вибрати «точно таку саму», як зразок. Дитині давали інструкцію, у якій зазначалось, що потрібно «показати, яка з цих паличок точно така сама, як оця (зразок)». Для підкріплення правильного вибору дитини використовувався запуск описаної вище електрифікованої іграшки – собаки, що грала на барабані. Пари для вибору складалися з палички, що дорівнювала зразку, і палички, що відрізнялась від неї на $1/10$, $1/12$, $1/16$, $1/25$ і $1/50$ у бік зменшення й збільшення. Величина зразка була постійною – 100 мм. Дітям пропонували 12 пар паличок із зазначеною вище величиною розходження. Бік показу палички, що дорівнювала зразкові, під час досліду змінювався.

3. Вивчення процесу розв'язування дітьми завдань на прирівнювання.

На столику перед дитиною розташовувались 2 дерев'яні палички довжиною 210 і 110 мм. Палички лежали одна під іншою на відстані 50 мм таким чином, щоб їхні краї знаходилися не на одній лінії. Осторонь розкладалась ще одна пара паличок, розмір однієї з яких був постійним – 100 мм, а друга була більшою або меншою за першу на $1/5$, $1/7$, $1/10$, $1/16$, $1/25$ або $1/50$. Крім того, на столику знаходилась кнопка й електрифікована іграшка, описана вище. Дитина, відповідаючи на запитання, відзначала, що з двох лежачих перед нею паличок одна більша, а інша – менша. У дитини запитували, як можна зробити так, щоб маленька паличка стала «точно такою самою, як велика». Якщо дитина розуміла, що для цього потрібно додати до маленької палички ще одну, їй пропонували вказати, яка паличка з двох лежачих осторонь підходить для цього. Якщо дитина виконувала завдання правильно, собака «раділа» і починала бити в барабан. При першому показі завдання пара паличок, що лежали осторонь (з яких потрібно було здійснювати вибір), різко розрізнялася. Величина розходження складала $1/5$. Протягом експерименту дитина повинна була виконати завдання 14 разів.

Завдання 3 (визначення обізнаності із формою).

Мета: визначення здатності до сприйняття форми; розуміння відношення частини до цілого, схожість та відмінність.

Обладнання: дерев'яна дошка з вирізаними геометричними фігурами (круг, квадрат, трикутник). Кожна з фігур розділена на дві частини.

Інструкція: розмістити всі частини геометричних фігур у відповідних осередках дошки, щоб вони співпали.

Процедура: фігури на очах у дитини виймаються з дошки і складаються на стіл поруч із дитиною. Необхідно розмістити всі частини геометричних фігур у відповідних осередках дошки, щоб вони співпали. Час проведення тесту 5 хв. Якщо дитина не справляється, їй дають можливість збирати деталі по черзі, а лише потім всю дошку повністю.

Приклади ігор з дітьми дошкільного віку з розладами аутистичного спектру в сенсорній кімнаті

Вправа «Стриб-скок» на фітболі.

Сприяти розвитку м'язів, витривалості, гнучкості, а також тренувати вестибулярний апарат.

Подорож по стежці.

Використовують три різних стежки (ребриста доріжка, доріжка із слідами, стежка з різними наповнювачами). Дитина проходить по стежині, визначає, що відчували її ноги, які почуття переживала сама дитина.

Гра «На морі».

Мета. Вчити розслабляти м'язи, знімати емоційну напругу.

Хід гри. Уявіть собі, що ви знаходитесь на березі моря. Ви лежите або сидите на пісочку. Теплий вітерець обдуває ваше тіло. Вам тепло і приємно. Він ніжно гладить вас по обличчю, шиї, рукам, ногам – по всьому тілу. Дихаємо легко, рівно і глибоко. Ви спокійно відпочиваєте слухаєте шум моря і спостерігаєте за рухом хвиль. Вам легко і добре.. Ви відпочивали, відпочивали, але пора в дорогу. Потягнулися, посміхнулися, попрощалися з морем і встали.

Гри з піском «Морське дно».

Мета. Розвивати уяву, образне мислення, тактильні відчуття, моторіку, психоемоційне розвантаження.

Хід гри. Діти будують з піску ландшафт морського дна і заселяють його жителями, розігрують уявний сюжет.

Гра «Веселі Рибки».

Мета. Створювати радісний настрій, розвивати уяву.

Хід гри. Діти спостерігають за рухами рибок, зміною кольору води, звертають увагу на колір води, визначають, що у рибок веселий настрій. Потім прагнуть передати їх рухи в танці.

Варіант 2. Спостерігають за однією певною рибкою і розповідають про неї.

Елемент кольоротерапії.

Мета. Стимулювати й розвивати вміння співвідносити колір з настроєм, розвивати мислення й уяву.

Хід гри. Діти спостерігають за змінами кольору води й розповідають який настрій викликає той або інший колір, як міняється його настрій після спостереження за кольорами води.

Гра «Коробочки із запахами»

Матеріал: коробочки або банки, наповнені гостро пахучими речовинами, наприклад кавою, какао, приправами, милом, духами, квітами.

Хід гри. Педагог бере коробочку або банку, відгвинчує кришку і чітко показує, як потрібно нюхати, вдихаючи через ніс. Дитина повторює цю дію. Педагог називає вміст всіх банок, дає їх понюхати. Потім діти із зав'язаними очима самостійно визначають по запаху вміст всіх банок.

Гра «Пригадай, як вони пахнуть».

Дітям пропонують по малюнкам із зображенням різних предметів і явищ (акварельні фарби, ялинова гілка, сильний дощ, диня, кава, огірок, мило, шампунь, гілочка суниці і ін.) пригадати, як вони пахнуть, і пояснити словами.

Гра «Удар в музичний інструмент».

Мета. Розвивати слухове сприйняття, увагу.

Матеріал: бубна, картки з намальованими в різному порядку довгими і короткими смужками.

Хід гри. Дітям пропонують відбити ритм, намальований на картці смужками (довгі – повільні удари, короткі – швидкі).

Варіанти гри:

1. Смужки позначають гучність, тоді діти ударяють то тихо, то голосно.
2. Ускладнення. Діти грають на різних музичних інструментах разом і по черзі, тоді на смужці намальовано позначення інструменту або цифра.

Гра «Килим-літак».

Матеріал. Кольорові килими-літаки, різноколірні іграшки.

Хід гри. На підлозі лежать декілька листів кольорового паперу (спочатку не більше 3) і іграшки. Показуючи лист паперу, назвіть предмет, забарвлений в той же колір. Розкажіть казку про чарівні килими-літаки, що приймають на свій борт тільки ті іграшки, які такого ж кольору, як самі килими. Сильний вітер поніс килими-літаки в тридев'яте царство і перемішав всі іграшки і килими. Добрий чарівник підказав іграшкам, якщо вони зберуться в групи по кольорам, килими-літаки знову піднімуться в повітря.

Взірці обладнання сенсорних кімнат для дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру

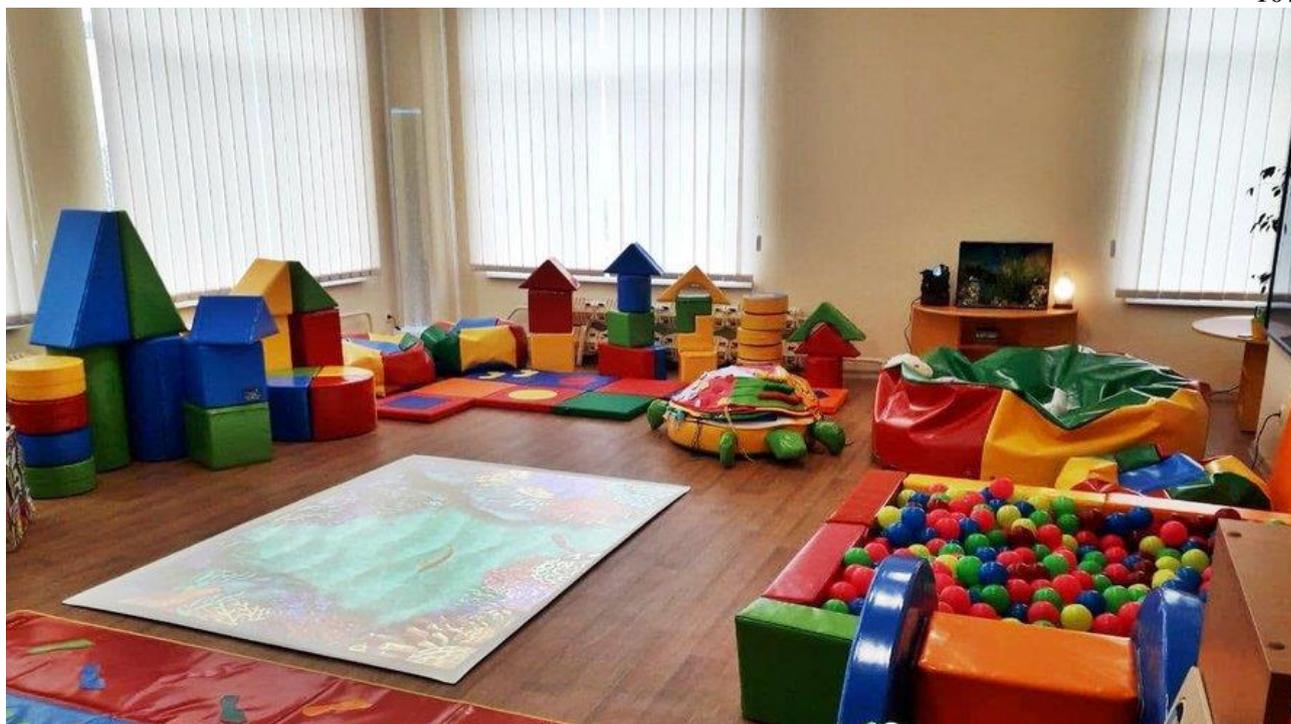

Програма підвищення ефективності сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом

Заняття 1

Тема. «Світ кольорів і текстур».

Мета: розвиток тактильної сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з аутизмом шляхом знайомства з різними поверхнями, текстурами та кольорами, а також покращення сприйняття навколишнього світу через дотик.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається з короткого вступу, в якому психолог пояснює дітям, що вони сьогодні будуть досліджувати різні матеріали, текстури та кольори, відчуваючи їх через руки. Важливо створити атмосферу комфорту та безпеки, щоб дитина відчувала себе впевнено під час виконання вправ. Психолог закликає дітей бути уважними та відкритими до нових відчуттів.

Діти сидять за столами або на килимку в групі, розподіляючи між собою необхідні матеріали. Підготовлені предмети для занять повинні бути різними за текстурою і кольором, а також безпечними для використання, без дрібних частинок або гострих країв. Психолог може використати м'які і тверді тканини, сипучі матеріали, природні елементи, різнокольорові папери тощо.

2. Основна частина

1. Гра «Магічні руки»

Діти по черзі закривають очі або надягають маски, щоб позбутися зорових стимулів. Психолог дає кожній дитині різні текстуровані матеріали (наприклад, шматочки тканини, пінопласт, шершаві камінці, замшеві грашки тощо) і запрошує їх на дотик досліджувати предмети. Завданням є описати на дотик, що це за матеріал: «М'яке», «Грубе», «Тепле», «Холодне», «Твердий», «Пухнасте», «Шерсть», тощо.

Психолог може запропонувати дітям вибрати одну з текстур і зіставити її з іншими, проводячи порівняння: «Яка тканина м'якша?» або «Як ці матеріали відрізняються за відчуттями?». У цій вправі важливо створювати атмосферу довіри і підтримки, щоб діти не відчували стресу від нових дотиків.

2. Інтерактивне заняття «Кольоровий пошук»

Далі діти працюють з кольоровими предметами. На столі розташовуються різнокольорові м'які поверхні (наприклад, клаптики тканини різних відтінків), пластикові кульки або спеціальні кольорові палички. Психолог пропонує дитині вибрати певний колір і знайти предмети, що відповідають цьому кольору. У цій вправі діти повинні зосередитися на відмінностях між кольорами та текстурами. Психолог заохочує кожну дитину використовувати тактильні відчуття, щоб точно визначити, де знаходиться, наприклад, «червоний» або «зелений» предмет. Згодом психолог може попросити дітей поєднати кольори з відповідними текстурами: «М'який зелений» або «Грубуватий червоний».

3. Гра «Лабіринт відчуттів»

На підлозі або на великому столі створюється маленький лабіринт із різних матеріалів: шматочків тканини, гравію, м'яких подушок, шершавих килимків тощо. Дитина повинна пройти цей лабіринт, відчуваючи кожну текстуру під ногами, і на кожному етапі зупинитися, щоб описати свої відчуття: «Тепло», «Холодно», «М'яко» або «Шершаво». Психолог може створити додаткові завдання, наприклад, пройти лабіринт, не оглядаючись, або вказати на те, що дитина найбільше відчуває при дотику до певних матеріалів. Важливо підтримувати дитину в процесі гри, стимулюючи її до активного обговорення своїх відчуттів і вражень від кожного етапу гри.

4. Тактильна мозаїка «Кольоровий калейдоскоп»

Діти отримують набір кольорових і текстурованих картонних або тканинних шматочків. Завданням є скласти з них свою власну картину чи мозаїку. В процесі діти повинні вибирати певні матеріали, аби створити образ, використовуючи поєднання текстур і кольорів. Таке заняття допомагає не лише тренувати тактильні відчуття, але й сприяє розвитку творчого мислення та координації рук. Діти вчаться орієнтуватися в текстурах, відповідно до їхніх відчуттів і бачення, тим самим покращуючи сенсорну інтеграцію.

3. Рефлексія та підсумок

Психолог запрошує дітей сісти в коло і обговорити, що вони відчували під час вправ. Психолог ставить запитання, що сприяють рефлексії: «Які матеріали вам сподобалися найбільше?»; «Що ви відчували, коли торкалися до різних текстур?»; «Як ви думаєте, чому ці матеріали різні на дотик?». Кожна дитина має можливість поділитися своїми враженнями, а психолог заохочує групове обговорення. Важливо, щоб кожна дитина отримала можливість висловити свої думки й емоції, навіть якщо її висловлювання обмежуються лише кількома словами або жестами. Це допомагає створити в групі атмосферу довіри та підтримки. Наприкінці заняття психолог підсумовує, що діти дізналися про різні матеріали, кольори та текстури, а також про важливість їхнього сприйняття через дотик. Він може також дати завдання на наступне заняття, пов'язане з розвитком сенсорних відчуттів, щоб діти могли застосувати нові навички в житті.

Заняття 2

Тема. «Веселі звуки навколо нас».

Мета: розвиток слухової сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з аутизмом через вивчення різноманітних природних звуків та музичних інструментів. Поглиблення здатності дітей розрізняти та ідентифікувати звуки, стимулювання їхньої уваги до навколишнього світу через слухові стимули.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається з привітання і короткого вступу, під час якого психолог наголошує на важливості слухових відчуттів і те, як звуки навколо нас допомагають орієнтуватися у світі. Дітям пояснюється, що сьогодні вони будуть слухати різні звуки природи та музичні звуки, а також спробують визначити, які з них вони можуть упізнати.

Психолог демонструє дітям слухові грашки або музичні інструменти, що будуть використовуватися протягом заняття. Це можуть бути предмети, такі як дерев'яні маракаси, дзвіночки, шейкери, барабани, а також записи звуків природи – шум дощу, спів птахів, звук вітру тощо. У цей момент важливо налаштувати дітей на активну участь у занятті, звернувши увагу на те, що вони можуть піднімати руки або вказувати на звуки, які вони чують.

2. Основна частина

1. Гра «Що це за звук?»

На початку заняття психолог вмикає запис звуків природи – шум дощу, шелест листя, звук птахів або вітру. Діти слухають звук кілька секунд і намагаються вгадати, що це за звуки. Після кожного звуку психолог заохочує дітей висловлювати свої припущення, а також коментувати, що саме вони чули. Психолог може задавати уточнюючі питання: «Це звук дощу чи вітру?» або «Який він, цей звук?». Важливо, щоб кожна дитина мала можливість висловити свою думку, навіть якщо це коротке або просте спостереження. Після кожного звуку психолог пропонує дітям попрактикуватися в повторенні чутних звуків. Наприклад, після звуку дощу діти можуть створити аналогічний звук, стукаючи пальцями по столу або використовуючи спеціальні інструменти, схожі на дощ – шейкери чи барабани.

2. Музична гра «Звуки природи в музиці»

Наступним етапом є інтеграція звуків природи з музикою. Психолог дає дітям можливість порівняти природні звуки з інструментальними звуками. Для цього психолог грає на простих музичних інструментах (наприклад, бубни, маракаси, барабанчики) і запитує у дітей, чи схожий цей звук на один з чутних раніше. Діти можуть повторювати звуки інструментів і порівнювати їх з природними звуками. Наприклад, психолог грає на барабані, і діти повинні зрозуміти, що цей звук схожий на звук грому. Для того, щоб діти могли краще відчувати різницю між звуками природи та музичними інструментами, психолог може влаштувати гру «Віднайди звук». Він вмикає різні звуки природи та музики по черзі, і діти повинні підняти руки або зробити жест, коли вони чують певний звук, наприклад, звук пташки чи звуки інструментів.

3. Гра «Звукові пазли»

Гра спрямована на розпізнавання та відтворення звуків. Для цього психолог підготував набір карток із зображеннями звуків природи (птахи, дощ, вітер, хвилі) та інструментів. Після того як діти прослухали звуки, їм пропонується знайти відповідні картки з зображеннями та скласти з них «звукові пазли». Окрім того, можна змінювати гру, додаючи до набору карток малюнки різних предметів або тварин, що видають характерні звуки. Психолог грає цей звук, і діти повинні знайти на картці відповідне зображення.

4. Ритмічна вправа «Звуковий оркестр»

На завершення основної частини заняття психолог пропонує дітям стати «звуковим оркестром». Кожній дитині дається музичний інструмент (наприклад, шейкер, барабан, маракаси). Психолог вказує темп або мелодію, і діти повинні, слідуєчи за ним, грати на своїх інструментах. Під час цієї гри діти вчаться координувати свої рухи з музикою, слухати один одного та синхронізувати свої звуки з іншими учасниками гри.

3. Рефлексія та підсумок

Після завершення основної частини заняття психолог проводить рефлексію. Діти сідають в коло, і психолог запитує їх про те, які звуки їм сподобалися найбільше, що нового вони дізналися. Психолог ставить запитання: «Який звук був для тебе найцікавішим?» або «Що ти почув, коли ми грали на інструментах?» Важливо давати кожній дитині можливість відповісти, навіть якщо це лише прості слова чи жест. Діти можуть також поділитися своїми враженнями щодо того, як вони почували себе, коли слухали звуки природи або грали на інструментах. Психолог має звернути увагу на кожну дитину, пропонуючи підтримку і заохочуючи її висловлювати свої думки.

Завершення заняття можна зробити у вигляді короткої гри, де діти по черзі вказують на різні предмети або малюнки, слухаючи звуки. Це дозволяє закріпити навички слухової сенсорної інтеграції та підсумувати отримані знання. Психолог може подякувати дітям за активну участь і похвалити їх за гарну роботу. Заняття надає можливість дітям розвивати слухову чутливість, покращити увагу до довкілля, сприяє розвитку слухового сприйняття та взаємодії з іншими дітьми.

Заняття 3

Тема. «Ласкаво просимо до пісочниці».

Мета: розвиток тактильних відчуттів у дітей дошкільного віку з аутизмом через взаємодію з піском і природними матеріалами, а також стимулювання сенсорної інтеграції за допомогою різних текстур і фактур. Поглиблення навичок пізнання довкілля через тактильні відчуття та використання пісочниці як простору для розвитку моторики та взаємодії з природними елементами.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається з розмови про пісок та його особливості. Психолог пояснює дітям, що пісок є природним матеріалом, який можна розглядати, відчувати та використовувати в грі. Психолог показує пісочницю або пісок, підготовлений для заняття, і звертає увагу дітей на його текстуру – дрібні частинки, які легко переміщуються і змінюють форму. Важливо підкреслити, що пісок може бути м'яким або грубим, теплим або холодним, і що діти можуть відчувати всі ці різниці. Слід створити атмосферу безпеки та комфорту, де діти можуть вільно досліджувати пісок без страху або перенавантаження. Психолог знайомить дітей із процесом гри: ми будемо використовувати пісок для того, щоб створювати різні форми та шукати цікаві фактури. Перед початком гри психолог запитує у дітей, чи вони колись грали з піском і що їм подобається робити з ним. Діти можуть поділитися своїми враженнями або поглядами на пісок, після чого психолог заохочує кожну дитину активніше брати участь у грі.

2. Основна частина

1. Гра «Пісочний пошук»

Психолог підготує пісок у великій ємності або пісочниці, в якому заховані різні природні матеріали – камінці, черепашки, палички, листя тощо. Завдання дітей полягає в тому, щоб знайти ці предмети, використовуючи руки або спеціальні інструменти (наприклад, маленькі лопатки, совки). Діти вчаться пізнавати різні текстури, торкаючись їх руками, а також розвивають дрібну

моторику, працюючи з інструментами. Під час виконання вправи психолог звертає увагу на те, як кожен предмет виглядає і відчувається на дотик: «Які ці предмети на дотик? Тверді чи м'які? Холодні чи теплі?». Психолог також може запитати дітей, які предмети їм сподобалися більше, і чому. Це допоможе дітям розвивати тактильні відчуття й навички порівняння та класифікації.

2. Гра «Пісок і вода»

Наступна гра має на меті допомогти дітям вивчити різні текстури і властивості піску, коли він змішується з водою. Психолог дає дітям можливість пограти з піском і водою, змінюючи консистенцію піску: мокрий пісок має іншу текстуру, ніж сухий. Діти вчаться маніпулювати піском, змішуючи його з водою, і спостерігають, як змінюється його форма. Психолог може ставити запитання: «Як пісок відчувається, коли він сухий? А як коли ми додаємо воду?» Це допомагає дітям не тільки освоїти тактильні відчуття, а й розвивати навички вивчення природи через експеримент.

3. Тактильні доріжки та форми

Психолог пропонує дітям створити різні форми та малюнки в піску. Для цього діти використовують руки, лопатки, палиці, інші інструменти. Завданням є сформуванню піщану доріжку або зобразити якийсь об'єкт (коло, квадрат, зірку). Психолог може допомогти дітям, якщо вони потребують підтримки, і заохочує їх до творчості. Такі вправи сприяють розвитку моторики та пізнавального сприйняття, оскільки діти вчаться не тільки створювати форми, але й спостерігати, як змінюється пісок під впливом різних маніпуляцій. Психолог також може показати, як змінюються форми, якщо на них додати воду чи тиск.

4. Гра «Пісочний лабіринт»

Для того, щоб розвинути у дітей координацію рухів та просторове мислення, психолог може організувати гру «Пісочний лабіринт». Пісок рівно розкладається на поверхні, і діти повинні пройти через нього, не порушуючи його структуру. Психолог надає дітям різні завдання, наприклад, пройти по певному маршруту, знаходячи предмети в піску чи перестрибуючи через невеликі піщані «перешкоди». Гра допомагає дітям розвивати навички орієнтації в просторі, а також сприяє формуванню контролю над своїми рухами.

3. Рефлексія та підсумок

Після основної частини заняття психолог запрошує дітей сісти в коло для підведення підсумків. Психолог ставить питання: «Що найбільше вам сподобалося робити з піском?», «Які матеріали ви знайшли в піску?», «Як змінюється пісок, коли ми додаємо воду?». Діти діляться своїми враженнями, розповідаючи про те, що вони відчули, чому їм сподобався певний етап гри.

Завершення заняття може включати коротку релаксаційну вправу: «Ми уявляємо, що ми лежимо на пляжі, а пісок обгортає наші ноги». Психолог пропонує дітям відчути піщану поверхню під своїми руками і ногами, розслабляючи тіло і слухаючи звуки, що лунають в уяві. Наприкінці заняття психолог обов'язково хвалить дітей за їхню активність і участь. Важливо створити атмосферу підтримки та заохочення, щоб діти відчували себе комфортно і готовими до подальших експериментів з матеріалами. Психолог наголошує на тому, що пісок – це лише один з багатьох природних матеріалів, і він радить дітям продовжувати вивчення природи через тактильні відчуття.

Заняття 4

Тема. «Звукові експерименти»

Мета: розвиток слухової сенсорної інтеграції у дітей дошкільного віку з аутизмом через взаємодію з різними звуками та музичними інструментами. Формування здатності до розпізнавання і класифікації звуків, а також поліпшення концентрації уваги за допомогою звукових стимулів.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття починається з організаційної частини, яка має на меті створити у дітей атмосферу готовності до заняття та налаштування на гру. Психолог привертає увагу дітей, звертаючись до них спокійним голосом, пояснюючи, що сьогодні вони будуть слухати різні звуки та грати з музичними інструментами. Важливо, щоб діти зрозуміли, що це заняття буде орієнтоване на їхнє слухове сприйняття, а також на розвиток уваги та уваги через звуки.

Психолог пропонує дітям сісти в коло, щоб усі могли чітко бачити один одного та слухати звуки, які будуть відтворюватися. Після цього психолог знайомить дітей з різними інструментами та предметами, які будуть використані на занятті: барабани, маракаси, бубни, хрустальні звуки, різноманітні дзвіночки. Задача – допомогти дітям звикнути до цих звуків і вчити їх звертати увагу на різні звукові характеристики (гучність, висоту, ритм).

2. Основна частина

1. Гра «Звуки з різних інструментів»

Для початку психолог пропонує дітям послухати звуки, які видають різні музичні інструменти. Кожен інструмент відтворюється по черзі, психолог фіксує увагу дітей на звучанні і пояснює їхні характеристики: «Цей звук гучний і ритмічний – це барабан, а цей – ніжний і мелодійний, це дзвіночок». Діти мають слухати, визначати, який інструмент грає, і намагатися повторити або описати почутий звук. Якщо дитина не може назвати інструмент, психолог підказує, допомагаючи визначити його характеристики.

2. Гра «Звуковий ланцюжок»

У цій вправі психолог створює звуковий ланцюжок. Він починає видавати певні звуки по черзі (наприклад, звуки барабана, дзвіночка, маракасів) і просить дітей повторити послідовність. Звук кожного інструменту має бути чітким і виразним, щоб діти могли легко його впізнати. Після того, як діти спробують повторити послідовність, психолог додає новий інструмент або змінює порядок звуків. Це допомагає тренувати слухову пам'ять, підтримує здатність до концентрації, бо діти повинні уважно слухати і запам'ятовувати звуки.

3. Гра «Звуковий оркестр»

Наступна гра спрямована на розвиток слухової уваги, координації і взаємодії дітей з інструментами. Психолог дає кожному дитині різний інструмент і пропонує організувати «оркестр», де кожна дитина грає на своєму інструменті, коли настає її черга. Наприклад, один з дітей може грати на барабані, інший – на маракасах, ще інший – на бубні. Психолог задає ритм, і діти повинні його підтримувати. Важливо, щоб кожна дитина отримала можливість впливати на гру та відчула свою значущість у груповій активності. Це дозволяє їм розвивати слухову координацію та звикати до групової взаємодії через звуки.

4. Гра «Звуки природи»

Вправа орієнтована на розвиток вміння розпізнавати звуки навколишнього світу. Психолог включає записи звуків природи (наприклад, дзюрчання води, шум вітру, спів птахів) і запитує дітей, що вони чують. Завдання дітей – відгадати, що це за звуки. Після цього психолог пропонує дітям спробувати відтворити звуки природи за допомогою підручних інструментів. Наприклад, звуки води можна імітувати за допомогою дощових паличок або рук, а вітер – за допомогою легкого подиху. Ця вправа стимулює розвиток слухової чутливості та уяви, а також дозволяє дітям встановлювати зв'язок між звуками та образами навколишнього світу.

5. Гра «Звукові мозаїки»

Діти повинні створити свої власні звукові композиції, використовуючи різноманітні інструменти. Психолог пропонує кожному вибрати інструмент і створити короткий звук чи мелодію. Далі діти по черзі додають свої звуки до загальної композиції. Психолог підтримує творчу атмосферу, заохочуючи дітей експериментувати з інструментами. Метою є розвиток слухової креативності та вправа на слухову пам'ять, оскільки діти мають утримувати в пам'яті попередні звуки та додавати нові, створюючи таким чином звукові мозаїки.

3. Рефлексія та підсумок

Наприкінці заняття психолог запрошує дітей сісти в коло і обговорити, що їм сподобалося найбільше. Психолог задає питання: «Який інструмент тобі сподобався найбільше і чому?», «Який звук був найбільш цікавим?» Діти діляться своїми враженнями, а психолог підкреслює важливість слухового сприйняття і того, як звуки допомагають нам пізнавати світ.

Психолог може запропонувати коротку вправу на релаксацію: «Уявіть, що ми чуємо ніжний дощ або легкий вітерець». Психолог просить дітей заплющити очі, глибоко вдихнути і уявити, як ці звуки допомагають заспокоїтися і розслабитися. Це дозволяє дітям завершити заняття в спокійній атмосфері. Заняття завершується подякою дітям за участь, підкреслюючи важливість слухового сприйняття і його роль у розвитку сенсорної інтеграції.

Заняття 5

Тема. «Малюємо руками та пальцями».

Мета: підвищення ефективності сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом через розвиток тактильних відчуттів шляхом творчої активності, такої як малювання та ліплення. Покращення моторики, координації рухів і сприйняття текстур через використання різних матеріалів для творчості.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття починається з привітання педагогом дітей і надання короткої інструкції. Психолог звертає увагу на матеріали, які будуть використовуватися під час заняття: фарби, кольоровий папір, пластилін, різні текстури для ліплення. Пояснює дітям, що сьогодні будемо малювати руками та пальцями, а також ліпити з пластиліну, щоб краще пізнати світ через дотик і відчути різні текстури.

Психолог організовує простір так, щоб кожна дитина мала зручний доступ до матеріалів. Дітей запрошують сісти за столом або на килимку, а також подбати

про чистоту, попередивши про використання фарб та пластиліну. У цей час психолог спокійно пояснює, що всі малюнки та ліплення створюватимуться руками, без допомоги пензлів чи інших інструментів, для того, щоб кожна дитина відчула текстуру матеріалів. Психолог акцентує увагу на важливості бути обережними, адже деякі матеріали можуть забруднити руки або одяг, але це не страшно, тому що після заняття всі руки можна буде помити.

2. Основна частина

1. Гра «Малювання пальцями»

Перше завдання – це малювання пальцями. Психолог пропонує дітям вибрати улюблені кольори фарб і нанести їх на аркуші паперу. Завдання полягає в тому, щоб діти малювали без допомоги пензлів, лише за допомогою пальців і долонь. Психолог просить дітей намалювати різні форми, лінії або абстрактні малюнки, використовуючи різні кольори. Задача – сприймати текстуру фарби і паперу, відчути, як змінюється малюнок під час натискання пальцями.

Під час вправи психолог звертає увагу на кожную дитину, коригуючи їхні рухи, якщо це необхідно, і хвалить їх за зусилля. Психолог може пропонувати дітям варіанти, що можна малювати, або залишити це завдання відкритим для вільного творчого процесу. Діти можуть малювати прості геометричні фігури, лінії, а також експериментувати з поєднанням різних кольорів, створюючи гармонійні або контрастні поєднання.

2. Гра «Тактильне ліплення»

Наступним етапом є ліплення з пластиліну. Психолог надає дітям різнокольоровий пластилін і показує, як можна ліпити прості фігури, наприклад, кульки, ковбаски, різноманітні форми, що нагадують природні об'єкти (камінці, квіти, тварини). Діти ліплять руками, відчуваючи м'якість та еластичність пластиліну. Важливо, щоб діти відчули зміну текстур матеріалу, його в'язкість, і навчилися працювати з різними текстурами.

Психолог може пропонувати дітям створювати прості фігури або об'єкти за зразком, наприклад, ліпити кульки, які потім треба буде скласти в малюнок, або створити текстури за допомогою пальців, щоб отримати цікаві візерунки. Психолог постійно заохочує дітей експериментувати з пластиліном, змінювати форму, поєднувати кольори, що дає можливість не тільки розвивати тактильні відчуття, але й стимулює творчість.

3. Гра «Текстури на дотик»

Психолог пропонує дітям ще одну гру, яка буде спрямована на пізнання різних текстур і матеріалів. Для цього психолог готує кілька різних предметів з різними текстурами, наприклад, бархатні тканини, шершаві камінці, шовк, дерево, пластикові та металеві елементи. Завдання дітей – на дотик розпізнати текстури, описати їх (якщо це можливо, або за допомогою допомоги педагога), а потім, використовуючи пальці, спробувати відтворити подібну текстуру на своїх малюнках або з пластиліну. Вправа дає дітям можливість попрацювати з різними матеріалами та відчути різницю між ними, що сприяє розвитку тактильних відчуттів. Психолог підкреслює важливість вміння описувати, що саме вони відчувають, і допомагає дітям зі зв'язуванням відчуттів з конкретними словами чи поняттями, такими як «гладко», «шершаво», «м'яко», «твердо».

4. Гра «Малювання по слідах»

Психолог пропонує спробувати малювати за слідами, використовуючи не тільки руки, а й пальці для створення різноманітних ліній, слідів і малюнків. Наприклад, можна малювати на великому аркуші паперу, залишаючи кольорові сліди від пальців, комбінуючи різні кольори. Психолог може пропонувати дітям визначити, що вийшло після малювання: це може бути абстракція або навіть малюнок, що відображає певну тему, наприклад, «ліс», «океан» чи «мрію». Гра допомагає дітям розвивати вміння створювати прості композиції, водночас акцентуючи увагу на тактильному сприйнятті кольору, фактури та рухів.

3. Рефлексія та підсумок

Психолог запитує дітей, які відчуття вони переживали під час роботи з фарбами та пластиліном, що їм найбільше сподобалося. Діти можуть описати, як їм було приємно відчувати різні текстури на пальцях або, можливо, поділитися емоціями від того, що малювали і ліпили без використання пензлів. Психолог заохочує дітей пояснити, що саме вони створили: «Що ти намалював?» або «Що ти створив з пластиліну?». Діти можуть показувати свої малюнки та ліплення, обговорюючи, як змінилися відчуття в процесі творчості. Психолог підсумовує заняття, наголошуючи на важливості тактильних відчуттів для розвитку сенсорної інтеграції та творчих здібностей. Наприкінці заняття психолог запрошує дітей на коротку релаксацію, пропонуючи розслабитись і уявити собі, як їхні руки «мокрі» від фарби або пластиліну, але це відчуття приємне і цікаве, бо вони створили щось власноруч.

Заняття 6

Тема. «Танцюємо в ритмі»

Мета: підвищення ефективності сенсорної інтеграції у дітей з аутизмом через рухи під музику, сприяючи розвитку координації, рівноваги, моторики та слухової сенсорної інтеграції. Удосконалення сприйняття ритму та взаємодії з навколишнім середовищем через фізичну активність.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається із вітання дітей і оголошення теми. Психолог пояснює, що сьогодні ми будемо не лише слухати музику, але й рухатися під її ритм. Під час заняття діти зможуть не тільки рухатись, але й навчатись відчувати себе у ритмі, що допоможе краще керувати своїм тілом, розвивати рівновагу і координацію. Психолог звертає увагу на важливість уважності до тіла та слухання музики. Також психолог пропонує дітям разом попрацювати над координацією рухів та тим, як важливо слухати звуки, щоб рухатися в ритмі. Для заняття підготовлені музичні треки, які можуть бути як повільними, так і швидкими, щоб дітям було цікаво змінювати темп.

Перед початком заняття психолог заохочує дітей зняти важке взуття і бути готовими до активного руху. Якщо є можливість, створюється комфортне середовище з яскравими кольорами та простим інтер'єром, що дозволяє дітям вільно рухатися, не відволікаючись. Психолог також наголошує на важливості підтримки один одного в групі під час рухів, а також просить бути обережними, щоб не впасти. Всі діти, навіть якщо не можуть точно повторити рухи, можуть

бути частиною групи, так як мета заняття – це розвиток спільної активності та отримання задоволення від рухів.

2. Основна частина

1. Гра «Кроки під ритм»

Перше завдання – це рух під музику за певним ритмом. Психолог включає спокійну та приємну музику, щоб діти могли почати відчувати ритм. Завдання полягає в тому, щоб діти почали рухатись у такт, виконуючи прості кроки: піднімати одну ногу, потім іншу, робити кроки вперед і назад, при цьому важливо, щоб діти намагалися підтримувати рівновагу. Психолог підкреслює, що кожен рух треба виконувати уважно, спостерігаючи за своїми рухами і намагаючись тримати баланс. Якщо діти хочуть, психолог заохочує виконувати додаткові рухи руками – розводити їх у боки або піднімати вгору, намагаючись відчувати, як тіло рухається в просторі. Під час цієї вправи психолог активно взаємодіє з дітьми, підбадьорює їх, дає інструкції та хвалить за намагання. Заохочуються рухи, що сприяють розвитку рівноваги та координації.

2. Гра «Пошук ритму»

Для розвитку слухової сенсорної інтеграції психолог пропонує гру, де діти повинні знайти певний ритм у музиці та повторити його за допомогою рухів. Музика повинна змінювати свій темп, починаючи від повільного, поступово прискорюючись. Психолог спочатку демонструє дітям, як можна відчувати ритм через легкі рухи – це можуть бути похитування головою, постукування ногами або легкі повороти тіла. Діти повинні зрозуміти, як важливо слухати музику і намагатися відповідати рухами. Психолог задає темп, і дітям необхідно рухатись відповідно до його швидкості. Наприклад, коли музика стає швидшою, діти повинні рухатись швидше; коли музика сповільнюється, рухи також повинні стати повільнішими. Це завдання допомагає дітям не лише розвивати слухову чутливість, але й покращує їх здатність адаптуватися до змін у довкіллі.

3. Гра «Танцювальна хвиля»

Важливим елементом заняття є рухи, що імітують хвилі. Психолог включає музику, що має плавний, коливальний ритм, і запрошує дітей повторювати рухи, які нагадують хвилі: спочатку підняти одну руку вгору, потім іншу, створюючи відчуття хвилі, що рухається по всьому тілу. Діти мають рухатися плавно, як хвиля, і так працювати над розвитком координації і рівноваги. Психолог наголошує на важливості плавності рухів, відчуття тіла і зв'язку з музикою. Важливо, щоб діти почувалися комфортно і могли розслабитися, виконуючи плавні рухи, що допомагає їм краще зосередитись на їхньому тілі та рухах.

4. Гра «Музичний стілець»

Гра допомагає дітям навчитися реагувати на зміну музики, одночасно працюючи над рівновагою та слуховою інтеграцією. Психолог ставить кілька стільців у коло і включає музику. Коли музика звучить, діти рухаються по колу, виконуючи прості рухи під ритм. Коли музика зупиняється, діти повинні швидко сісти на найближчий стілець. Завдання – це допомогти дітям сфокусувати увагу на слухових сигналах і навчитись реагувати на зміни, одночасно працюючи над координацією рухів. Психолог заохочує дітей до активної участі, хвалить їх за швидкість реакцій.

3. Рефлексія та підсумок

Психолог пропонує кожному дитині поділитися своїми враженнями: «Що вам сподобалося найбільше?», «Як ви відчували музику?». Діти можуть описати свої відчуття від рухів, і психолог уважно слухає їхні відповіді. Психолог наголошує на важливості слухання музики та відчуття ритму через рухи, а також пояснює, як такі вправи допомагають нам краще відчувати своє тіло, покращувати координацію та рівновагу. Психолог також розповідає, як важливо, щоб діти почували себе комфортно в русі і змогли розвинути впевненість у своїх фізичних можливостях. Підсумовуючи, психолог підкреслює, що важливо вміти слухати і розуміти музику, бути уважним до себе і рухів. Наприкінці психолог пропонує дітям подякувати одне одному за участь у занятті, підбадьорити один одного і обіцяти продовжувати рухатись разом у наступних іграх.

Заняття 7

Тема. «Веселий водяний світ».

Мета: розвиток сенсорної інтеграції дітей дошкільного віку з аутизмом через взаємодію з водою, що допомагає покращити тактильні відчуття та знижує рівень тривожності. Формування здатності дітей до самостійних ігрових дій за допомогою води. Підвищення сприйняття тактильних властивостей води, таких як температура, текстура, вологість, що сприяє розвитку сенсорних навичок.

Хід заняття

1. Організаційна частина.

- Перед початком заняття необхідно підготувати простір та матеріали:
- Невелика кількість різних контейнерів (відра, чаші, миски, тазики).
 - Вода для ігор.
 - Різні предмети для взаємодії з водою (сфери, губки, ложки, мітелки, водні кульки).
 - Спеціальний одяг або фартухи для дітей, щоб уникнути намокання.
 - Підготовка до заняття має передбачати пояснення дітям, як поводитись з водою, як підтримувати порядок та безпеку під час гри.
 - Психологічно підготовлений, спокійний настрій для дітей: музика, спокійна атмосфера, допомога вихователя при необхідності.

2. Основна частина

1. Вправа «Веселий водяний світ»

Мета цієї вправи – знайомство дітей з властивостями води через тактильні та зорові відчуття. Заняття допомагає дітям зрозуміти текстуру води, її температуру та інші властивості через сенсорні ігри. Психолог ставить перед дітьми різні судини з водою та інші предмети для гри (м'які губки, пластикові ложки, водяні кульки). Заняття починається з короткого введення в гру – психолог розповідає, що таке вода, як вона виглядає, чи є вона гаряча чи холодна, чи може бути вода гелем або тягучою (в залежності від додаткових речовин, які використовуються для змішування з водою). Діти за допомогою вихователя мають «відчувати» різні предмети у воді, ставлячи запитання: «Яка вода?», «Що ти відчуваєш?», «Що сталося з водою, коли ми поклали сюди кульки або губку?».

1. Діти беруть в руки воду, пробують різні текстури води (тепла, холодна, мутна, прозора). Психолог сприяє розвитку вміння диференціювати відчуття

через питання, типу: «Як тобі вода?», «Яка вона на дотик?», «Ти відчуваєш, як вона ллється?»

2. Вправи на перенесення води з одного контейнера в інший через різні інструменти (чашки, ложки, мітелки, губки) допомагають не лише розвивати сенсорні навички, але й підвищують моторику дітей.

3. Діти грають у воді, переливаючи воду з одного відра в інше або заливаючи маленькі контейнери з водою. Це допомагає їм краще розуміти кількість води, яку можна вмістити, через фізичний контакт з рідиною.

4. Ігри з водяними кульками або пінними матеріалами (наприклад, пінопласт) надають можливість розпізнати різні текстури та відчуття від води.

2. Вправа «Пірнаємо в океан»

Вправа має на меті розвинути здатність дітей контролювати свої рухи та концентрацію уваги в умовах «вологого середовища». Психолог демонструє дітям рухи, подібні до «пірнання»: руки розкидаються в сторони, діти повинні наслідувати ці рухи, при цьому взаємодіючи з водою. Після цього пропонується дітям пройти певну відстань, «занурюючись» в воду – поставити руки в воду і рухатись по колу або по лінії. Важливим є також питання про відчуття – «Як ми можемо пірнати у воду?», «Що ти відчуваєш, коли опускаєш руки в воду?»

3. Вправа «Погода в банці»

Мета вправи – навчити дітей спостерігати за змінами в воді та розвивати емоційну чутливість через тактильні відчуття. Психолог ставить кілька прозорих банок, наповнених водою різного кольору або з різними добавками (пінка, гліттер, фарби, ароматизатори), і просить дітей спостерігати, як вода змінюється. Діти можуть поміщати в воду різні предмети (наприклад, камінці, листочки), спостерігаючи, як вони переміщуються, змінюють форму води. Психолог питає: «Що ти бачиш?», «Що відбувається з водою, коли ми поклали ці предмети?»

3. Рефлексія та підсумок

У кінці заняття важливо поговорити з дітьми про їх відчуття та переживання. Це може бути проведено через запитання та обговорення результатів: «Що ти сьогодні дізнався про воду?», «Які ігри тобі сподобалися?», «Що було найцікавіше?». Психолог допомагає дітям розпізнати емоції та думки, що виникли в процесі гри, та дає зворотній зв'язок. Наприкінці заняття можна пообіцяти дітям наступні цікаві ігри, щоб стимулювати їхню зацікавленість і бажання знову взяти участь у подібних заняттях.

Заняття 8

Тема. «Дивовижний світ запахів»

Мета: розвинути в дітей уміння сприймати та диференціювати різні запахи через активну взаємодію з ароматами. Підвищити усвідомленість дітей щодо важливості нюхових відчуттів для орієнтації в навколишньому середовищі.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Для підготовки заняття необхідно підготувати місце, яке повинне бути комфортним і тихим, щоб забезпечити мінімальні подразники, що дозволить дітям з аутизмом зосередитися на нюхових стимулах. Психолог має створити

затишну атмосферу: можна використати м'яке освітлення, заспокійливу музику або природні звуки, щоб створити безпечний простір для дітей.

Матеріали:

- Контейнери для ароматів (баночки або невеликі пляшки з кришками).
- Різноманітні аромати (ефірні масла, спеції, трави, фрукти, квіти, чайні листя).
- Тканини або ватяні диски для нанесення запахів.
- Технічне обладнання для створення атмосфери: лампи, музика.
- Фартухи або спеціальний одяг для дітей, щоб уникнути забруднень.
- Зошити або картки для записів результатів (для рефлексії, обговорення відчуттів).

Психолог повідомляє про те, що вони будуть досліджувати запахи різних предметів і відкривати для себе нові аромати. Важливо донести до дітей, що вони можуть спокійно досліджувати, нюхати і запитувати, якщо відчувають щось незвичне або цікаве. Психолог підкреслює безпечність процесу і роз'яснює, що кожен запах безпечний для їхнього здоров'я.

2. Основна частина

1. Вправа «Дивовижний світ запахів»

Мета – розвиток нюхової чутливості через дослідження різних ароматів. Діти мають можливість сприймати аромати через дихання та вчитися порівнювати запахи. Психолог по черзі подає дітям різні аромати. Для цього використовуються маленькі баночки або пляшечки, у яких закріплені запахи. Кожен аромат треба подати дітям, попросивши їх заплющити очі, щоб зосередитися лише на відчуттях запаху. Спочатку дається простіший, більш знайомий запах, наприклад, запах лимону чи апельсину, потім – складніші аромати, такі як лаванда, кориця, розмарин, м'ята чи ваніль.

1. Знайомство з ароматами. Психолог відкриває першу баночку і дає дітям понюхати запах. Після цього психолог запитує: «Що ти відчуваєш?» або «Цей запах схожий на щось, що ти бачив?»

2. Спостереження та порівняння запахів. Діти по черзі нюхають кілька різних ароматів і порівнюють їх між собою, наприклад, «Яка спеція пахне солодше?» або «Чи можна порівняти цей запах з ароматом квітів?» Під час цієї діяльності важливо давати дітям можливість вільно висловлювати свої відчуття.

3. Завдання на запам'ятовування запахів. Дітям пропонується в кінці заняття знайти один із запахів серед кількох ідентичних предметів або контейнерів з іншими ароматами. Це допомагає розвивати пам'ять і увагу.

4. Емоційний відгук. Після кожного дослідження аромату психолог запитує дітей: «Як тобі цей запах?», «Тобі приємно?» або «Що цей запах нагадує?» Це допомагає дітям усвідомити свої емоційні реакції на різні аромати.

2. Вправа «Ароматні пригоди»

Вправа допомагає дітям пов'язати запахи з певними образами чи ситуаціями. Діти мають вибрати запах, який найбільше люблять, і розповісти, чому цей запах їм подобається. Психолог може сприяти цьому, запитуючи: «А як ти відчуваєш цей запах?», «Куди ти б поїхав, якщо б запах нагадував місце?». Це дозволяє формувати асоціації та творчо підходити до аналізу відчуттів. В

кінці вправи дітям можна запропонувати спільно створити «карту ароматів», де кожен з них вказує свої улюблені запахи та їх асоціації.

3. Вправа «Запахи природи»

Вправа сприяє розвитку нюхової чутливості через природні аромати. Діти отримують аромати квітів, трав і фруктів: розмарин, лаванда, м'ята, яблука, цитрусові. Психолог показує на картках зображення цих предметів та пропонує дітям обирати аромат відповідно до того, що вони бачать. Під час цієї вправи важливо заохочувати дітей порівнювати аромати з тим, що вони бачили або їли в реальному житті. Психолог запитує: «Як пахне цей квітка?», «Цей запах схожий на запах яблук?». Відповіді дітей можуть бути дуже різними, тому важливо підтримувати їх цікавість і бажання дізнаватися більше.

3. Рефлексія та підсумок

У кінці заняття психолог пропонує дітям поділитися своїми відчуттями та емоціями від роботи з ароматами. Для цього використовуються такі запитання: «Який запах тобі найбільше сподобався?», «Який запах був незвичний для тебе?», «Що ти відчував, коли нюхав ці запахи?», «Який запах ти хочеш дослідити ще?». Цей етап допомагає дітям структурувати свої відчуття та розвивати здатність до саморефлексії. Психолог підтримує діалог і сприяє тому, щоб кожна дитина висловилася.

Заняття 9

Тема. «Пошук прихованих скарбів»

Мета: розвивати тактильну сенсорну інтеграцію у дітей через взаємодію з різними текстурами, такими як пісок та вода. Підвищити здатність дітей з аутизмом до сприйняття дотику як важливого сенсорного стимулу, що допомагає знизувати тривожність та покращує моторні навички.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Перед початком заняття необхідно підготувати спеціально обладнану зону для гри. Для цього знадобиться достатньо простору, де діти зможуть вільно рухатися і взаємодіяти з піском і водою. Психолог має забезпечити безпеку дітей, пояснивши їм правила гри, а також запровадити необхідні гігієнічні заходи. Для цієї вправи необхідно мати:

- Великі коробки або контейнери для піску і води.
- Невеликі пластикові чи дерев'яні іграшки або предмети, які потрібно буде знайти в пісочниці та воді (камінці, монети, маленькі фігурки, різнокольорові кульки тощо).
- Лопатки, маленькі відерця, ложки або інші інструменти для копання і пересування піску та води.
- Вологі серветки та рушники для рук після гри.
- Спеціальні фартухи або одяг, щоб уникнути забруднення.

Дітям важливо пояснити, що вони будуть шукати приховані предмети в піску або воді і що це може бути цікаво та захоплююче. Психолог повідомляє про правила гри: «У нас є пісок і вода, де сховані маленькі предмети. Завдання – знайти їх, використовуючи свої руки, відчути і розпізнати».

2. Основна частина

1. Вправа «Пошук прихованих скарбів»

Вправа має на меті розвиток тактильних відчуттів і моторики через активне взаємодія з піском та водою. Психолог на початку заняття запитує дітей: «Хто хоче стати шукачем скарбів?» і розповідає про задачу – знайти різні предмети в піску або воді. Підготовка полягає в тому, що психолог ховає різні предмети в піску та воді. Це можуть бути як предмети з різною текстурою (гладкі, шершаві, тверді, м'які), так і предмети різних форм. Важливо, щоб діти не тільки шукали предмети, а й використовували свої руки та пальці для дослідження текстури.

1. Діти по черзі занурюють руки в пісок або воду. Завдання – знайти сховані предмети, не дивлячись на них, використовуючи лише дотики. Психолог запитує: «Які відчуття у тебе виникають?», «Що ти відчуваєш?» – це допомагає дітям зосередитися на тактильних відчуттях.

2. Діти повинні знайти предмети, обмацуючи пісок або воду руками, в той час як психолог може пропонувати допомогу чи задавати підказки: «Спробуй знайти щось кругле» або «Можеш знайти щось тверде?» Важливо, щоб діти отримували задоволення від процесу та не відчували напруги.

3. Коли дитина знаходить предмет, психолог питає: «Що ти знайшов?», «Як це відчувається на дотик?» – така рефлексія допомагає дитині усвідомити власні відчуття і зосередитися на них.

4. Під час гри можна вводити елементи змагання або колективної роботи: діти можуть по черзі намагатися знайти певний предмет або працювати в команді, щоб знайти всі предмети разом.

2. Вправа «Водяний лабіринт»

Вправа включає активну гру з водою для розвитку моторики та сенсорних відчуттів. Психолог готує кілька контейнерів з водою та кілька інструментів для лову предметів (спеціальні ложки, сита, мітелки). Діти мають знайти предмети, що плавають на поверхні води або пірнають під воду. Завдання полягає в тому, щоб знайти і витягти предмети за допомогою інструментів або руками.

1. Діти по черзі занурюють руки у воду і шукають предмети. Психолог сприяє цьому, задаючи питання: «Чи відчуваєш ти, як вода тепла або холодна?», «Як рухаються предмети у воді?»

2. Діти повинні знайти предмети, які знаходяться на поверхні води, або знайти ті, що пірнають на дно. Психолог може показати, як предмети можуть плавати або опускатися вниз, щоб діти зрозуміли особливості взаємодії з водою.

3. Важливо, щоб кожен предмет, який знаходять діти, був описаний – «Це маленька кулька», «Це м'який камінь» – щоб вони могли визначити не лише місцезнаходження предмета, але й його характеристики.

3. Вправа «Сенсорна коробочка»

Вправа для розвитку сенсорних відчуттів, де пісок або вода можуть бути комбіновані з іншими матеріалами для більш різноманітних тактильних відчуттів. Психолог наповнює коробки різними матеріалами, такими як пісок, галька, волога тканина, кульки з водою тощо. Діти мають шукати сховані предмети серед різних текстур. Це може бути частина гри, де дитина повинна спочатку описати відчуття від текстури, а потім знайти предмет.

1. Діти занурюють руки в коробки з різними матеріалами і шукають приховані предмети, описуючи текстури: «М'яке», «Тверде», «Шершаве».

2. Психолог пропонує дітям використовувати різні тактильні рухи – стискати, м'яти, перекладати предмети з одного місця в інше.

3. Рефлексія та підсумок:

У кінці заняття психолог пропонує дітям обговорити їх відчуття та досвід під час гри. Для цього використовуються запитання: «Що ти відчував, коли шукав предмети в піску і воді?», «Який предмет тобі сподобався найбільше?», «Як було знайти предмети?», «Який текстурний матеріал ти любиш більше?». Це дозволяє дітям сформулювати свої відчуття та емоції, а також розвиває навички самовираження. Важливо, щоб психолог акцентував увагу на позитивних відгуках дітей та заохочував їх до подальших сенсорних досліджень.

Завершення заняття відбувається у формі невеликого ритуалу: діти можуть помити руки, почистити себе від піску і води, а також поділитися враженнями один з одним. Це заняття сприяє розвитку сенсорної інтеграції у дітей, дозволяючи їм активно і з задоволенням взаємодіяти з природними матеріалами.

Заняття 10

Тема. «Мандри в світі кольорових м'ячів»

Мета: розвивати в дітей з аутизмом зорову та моторну координацію через гру з м'ячами різних кольорів і розмірів. Підвищити увагу та здатність до фокусування на кольорах та формах предметів. Розвивати дрібну та велику моторику рук і ніг через активні рухи під час гри з м'ячами.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Перед початком заняття психолог готує простір для гри. Місце має бути безпечним, щоб діти могли вільно рухатися та взаємодіяти з предметами. Важливо забезпечити достатньо простору для рухів та ігор з м'ячами. Психолог має переконатися, що діти розуміють, що гра з м'ячами буде веселою та безпечною, а також пояснити правила гри.

Для цього заняття необхідно підготувати:

- Кілька м'ячів різних кольорів і розмірів (малі, середні, великі).
- Спеціальний килимок або зона для гри.
- Простір для рухів (не менше 5-6 метрів у кожную сторону).
- Картки або картинки з різними кольорами для демонстрації дітям, як виглядають ці кольори.

Важливо, щоб психолог на початку заняття звернув увагу на те, що м'ячі будуть різних кольорів і розмірів, і що кожен м'яч має свої особливості. Психолог запитує: «Хто хоче пограти з м'ячами?», щоб створити настрій і залучити дітей до діяльності. Можна почати заняття з невеликої розминки, щоб підготувати дітей до рухливих ігор.

2. Основна частина

1. Вправа «Мандри в світі кольорових м'ячів»

Мета – розвиток зорової і моторної координації, зосереджуючи увагу на кольорах та формах м'ячів, а також стимулюючи вміння дітей взаємодіяти з об'єктами через рухи. Психолог пропонує дітям пограти з м'ячами, які розкидані

по всьому ігровому простору. Кожен м'яч має різний колір і розмір. Завдання дітей – знайти м'яч за кольором, формою або розміром, залежно від того, що говорить психолог.

1. Пошук м'ячів за кольором. Психолог каже: «Знайдіть жовтий м'яч!» або «Який м'яч червоний?» Діти повинні шукати відповідний м'яч серед інших і принести його. Після цього психолог запитує: «Якого кольору м'яч ти приніс? Як він виглядає?» Це допомагає дітям розвивати здатність до фокусування на кольорах і правильно розпізнавати їх.

2. Рухи з м'ячами. Діти отримують завдання – покидати м'яч в корзину або передавати його один одному. Психолог може дати завдання на розвиток моторної координації, наприклад: «Передай м'яч лівою рукою», «Кинь м'яч через голову». Під час цієї гри важливо звертати увагу на розвиток дрібної і великої моторики, а також координувати рухи рук і ніг.

3. Гра з великими м'ячами. Діти можуть грати з більшими м'ячами, катати їх один до одного або тягнути м'яч на канаті. Психолог може задавати завдання, такі як: «Покати м'яч до мене!» або «Злови м'яч!», щоб стимулювати рухи і розвиток моторики через активні дії.

4. Рухливі ігри. Психолог може організувати гру «М'яч і команда». Для цього діти розділяються на дві команди, кожна з яких має певний колір м'ячів. Завдання команди – за допомогою м'яча провести його до фінішної лінії першими. Важливо, щоб діти працювали разом, координуючи свої дії і рухи.

5. Розвиток координації через команди. Психолог може по черзі називати різні кольори і просити дітей передавати м'яч у відповідну команду, що допомагає розвивати соціальні навички, співпрацю і роботу в команді. Для прикладу, можна сказати: «Передайте зелений м'яч до правої сторони!» або «Хто допоможе передати червоний м'яч?».

2. Вправа «М'ячі в русі»

Вправа спрямована на розвиток великої моторики і координації рухів, коли діти мають активно рухатись разом з м'ячем. Психолог встановлює кілька м'ячів по різних точках ігрової зони. Діти повинні котити або кидати м'яч, рухаючись за ним і намагаючись зловити м'яч. Це може бути гра на швидкість або на точність – наприклад, «Кинь м'яч у корзину» або «Катати м'яч до певної точки». Діти застосовують різні рухи: катати м'яч руками, підкидувати його і ловити, що сприяє розвитку координації між очима і руками, а також великих рухів.

3. Вправа «Відгадай за текстурою»

Вправа допомагає поєднати гру з м'ячами з вивченням текстур. Психолог може використовувати м'ячі з різними текстурами: гладкими, шершавими, м'якими. Діти повинні за допомогою рук або ніг визначити, який м'яч перед ними, орієнтуючись на його текстуру. «Помацай м'яч і скажи, який він на дотик – м'який чи шершавий?»

3. Рефлексія та підсумок

Після активних ігор важливо провести рефлексію, щоб діти могли усвідомити свій досвід і дати зворотний зв'язок. Психолог запитує дітей: «Який м'яч тобі сподобався найбільше?», «Які кольори ти запам'ятав?» або «Як ти почувався, коли кидав м'яч?» Ці питання допомагають дітям усвідомити свої

емоції та досвід. Психолог може запитати дітей, як вони працювали в команді: «Як ви разом кидали м'яч? Чи допомагали один одному?».

Завершити заняття можна грою на розслаблення, наприклад, за допомогою спокійної музики, коли діти можуть просто спостерігати за м'ячами або навіть м'яко покатати їх у руках. Це допоможе заспокоїти дітей після активних ігор і підсумувати заняття. Заняття на основі гри з кольоровими м'ячами не тільки розвиває сенсорну інтеграцію через зорові та моторні відчуття, але і допомагає дітям з аутизмом краще орієнтуватися в просторі, поліпшувати свої соціальні навички та взаємодіяти з іншими через гру.